

Dieđut 4/2008

**Sámi oahpaheaddjit sirdet
árbevirolaš kultuvrra
boahttevaš buolvvaide**

**Dekoloniserema akšuvdnadutkamuš
Ruota beale Sámis**

Asta Mitkijá Balto

Ovdasátni

Girjji vuodđun lea skuvlaovddidanbargu, mii čadahuvvui akšuvdnadutkama bokte Ruota beale Sámis, 2005–2007. Guokte sámeskuvlla Johkamohkis ja Jielleváris válde ieža iniciatiivva dutkanberrasiiguin bargat ovttas ja dalá rektorat, Gudrun Kuhmunen, Carina Sarri ja Kerstin Pittsa Omma bivde Gunilla Johanssona Luleju tekniikkalaš universitehtas ja mu Sámi allaskuvllas jođihit dutkanprošeavtta. Sii háliidedje nannet sámi perspektiivva skuvladoaimmas. Dát galggai dáhpáhuvvat lagas ovttasbargguin singuin ja dan dihte válljejuvvui akšuvdnadutkanvuohki, mii eaktuda, ahte dutkit ja bargit ovttas ođasmahttet ja nuppástuhttet praksisa. Dán akšuvdnadutkamušas ollislaš doaimmas letne moai Gunilla Johanssoniin čállán raportta (2007 gč. čuvvosa 2), mas leat maiddái mielde oahpaheddjiid čállosat.

Dán dutkamuš lea joatkka mu ovdalis dutkamušii sámi árbevirolaš bajásgeassin- ja oahppanvugiid birra. Dat lea leamaš maid vuodđun oahpaheddjiid ovddidanbargguin. Ferten giitit dutkikollega Vigdis Stordahla, gii juo gaskkamuttus 1990-logu árvalii, ahte mu teorehtalaš bargu sámi árbevirolaš bajásgeassima birra galggašii geahččaladdojuvvot praktihkas. Ledjen lihkkoš, go dál logi jagi maŋŋá lei praksissuorgi ieš mii bivddii mu fárrui diekkár geahččaladdamii. Dán dutkamušas válddahalan ja guorahalan, mo sámi árbevirolaš oahppanvuogit ovddiduvvojit skuvlapraktihkas ja árvvoštalan, mo dát proseassa ja čadaheapmi lihkestuvvá.

In leat ovdal čadahan dutkamuša, mii gáibida ná ollu ovttasbargosearaid, ja munnje lea dát leamašan earenomáš beroštahti vásáhus. Lean ollu oahppan ja beassan juogadit vásáhusa ovttasbargoguimmiiguin ja háliidan giitit sin nu váimmolaččat: Gunilla Johansson, Gudrun Kuhmunen, Carina Sarri ja Kerstin Pittsa Omma. Muhto háliidan maid dovddastit, man árvvus anán dan oktavuoda, maid lean ožžon dán guovtti skuvlla oahpaheddjiiguin prošeavtta čadaheittiinan. Lean ilus go lean beassan singuin bargat ovttas, muosáhit sin stuorra beroštumi ja movtta ovddidit sámeskuvllaid sámi sisdoalu. Lean “stuorrulan”.

Giitosat mannet maid Sámi allaskuvlla dutkanberrasi, kollegaide, geat leat leamašan mu ságastallanguoimmit. Sii leat kommenteren ja árvvoštallan mu dutkamuša. Vuosttažettiin Sámi allaskuvlla pedagogihka professor Vuokko Hirvonen lea ollásit árvvoštallan giehtačállosa vuosttaš veršuvnna rájes ja árvalan viššalit buoridemiid. Maiddái Solveig Joksii gullet giitosat su dárkilis guorahallamiid ja buriiid rávvagiid ovddas. Dasto giitán

“teakstaseminárii” oassálastiid, Aimo Aikio, Pigga Lauhamaa, Gunvor Guttorm, Jelena Porsanger, Jan Henry Keskitalo, Nils Øyvind Helander, Mikkel Nils Sara, Jon Todal, Mai Britt Utsi, Liv Østmo. Teakstaseminára lea Sámi allaskuvlla kollegaárvoštallanvuogádat, siskkáldas semináráidu, mas dutkit bidjet ovdan čállosiidiset, maid nuppit árvoštallet kritihkalaččat. Giitu maiddái Anton Hoëmii, gii álo lea čájehan stuorra jáhku mu dutkamušaide.

Akšuvdnadutkanprošeavtta leat ruhtadan Sámedikkiit Norggas ja Ruotas, Interreg Sápmi (EU), Sámi allaskuvla, Luleju teknihkalaš universitehta ja Länstyrelsen Norrbotten. Dán mu dutkanbarggu ruhtada vuosttažettiin Sámi allaskuvla ja dasa lassin girjebuvttadeami leat dorjon Sámediggi Norggas ja Sámi fágagirječálli searvi. Giittán buot dáid ruhtadeddjiid doarjaga ja luohttámuša ovddas.

Sisdoallu

Doabačilgehusat	7
1 Álggahus	9
Láidehussan	9
Girjji ráhkadus	11
“Gal dat oahppá go stuorrula”	13
Dutkančuolbma	14
Materiála ja metoda	15
Dutkanetihkalaš guorahallan	17
2 Akšuvdnadutkan	18
Teoriija	18
Dutkanvuogi heiveheapmi	20
Čadaheapmi	22
3 Dekoloniseren lea ođđasit oahppan	26
4 Sámeskuvlla sajádat	30
Johkamohki ja Jiellevári sámeskuvllat	30
Sámeskuvlastivra ja sámemánáid rievttit	32
Skolverket, skuvllaid bearráigeahčči	34
Sámi skuvladutkamat	35
5 Kultuvrralaš ja árbevirolaš diehtu ja dieđu sirdin	39
Kultuvra ja kulturáddejupmi	39
Normatiiva kulturáddjumi dilemmat	40
Autenttalašvuoda vuordámušat	43
Árbevirolaš ja álgoálbmot diehtu	45
Árbevirolaš ekologalaš diehtu	47
Árbevieruid ealáskahttin lea lobálaš	51
6 Buorre dilálašvuodaid láchčin	53
Buorre dilálašvuodta oahpa sirdimis	53
“Buorre olmmoš” soabada ja gulahallá earáiguin ja luondduin	57
Iešráđálašvuodta, hástalusaid čoavdindáidu	60
7 Jurdagiid ođasmahttin – oahpaheddjiid oahppanproseassa	62
Dálkkodanrieggá čilgehus ja mo dan geavahit	62

Gullelašvuoda šiehtadallamat	72
8 Praksisiid ođasmahttin – oahpaheddjiid ovddidanbarggut	78
Iešrádálašvuoda ovddideapmi	78
Árbevieruid ođasmahttin	82
Luoitilit mánáid meahccái	85
Buot dáidduid váldit atnui	88
Sámegiela ovddidit iluin	89
Lagasbirrasa máhtolašvuolta skuvlii	90
Árbevirolaš máhtu láiddesteaddjit	92
9 Bohtosat ja loahppasánit	95
Heivehuvvon dutkanmetoda	95
Jurdagiin lea fápmu	96
Oktavuodaid nannen álgoálbmot birrasiiguin	98
Veahkkedutkit ja ovddidanoahpaheaddjit	99
Sámi pedagogihka viidáset hástalusat	99
Lihkostuvvama eavttut	104
Eanet váldi sámi doaibmalatnjjii	105
Girjjálašvuolta	108
Čeahkkáigeassu	115
Summary	117
Čuvvosat	119
Nr 1 Rollajuohku, dutkit/ báikkálašjodiheaddjit ja oahpaheaddjit	119
Nr 2 Raporta ja oahpaheddjiid ovddidanbarggut 2005–2007, sisdoallolistu	120
Nr 3 Filbmaráhkadus	121
Nr 4 Jearaldagat oahpaheddjiide 2005	121
Nr 5 Ságastallamii bagadus (mars 2006 AB)	122
Nr 6 Loggagirji	124
Nr 7 Girjjálašvuolta ohppui kulturáddejupmi, dekoloniseren, akšuvdnadutkan ja -oahppan	125

Doabačilgehusat

Oahpaheaddji: oaivvilda buohkaid geat barget mánáiguin sámeskuvllain, sii oahpahit ja bajásgesset mánáid, ležžet dal oahpu dáfus mánnádivššárat, oahpaheaddjit, veahkeoahpaheaddjit , sadjášoahpaheaddjit dahje eará.

Skuvla: oaivvilda vuodđoskuvlla, ovdaskuvlla ja astoáiggefálaldaga.

1 Álggahus

Láidehussan

Akšuvdnadutkan álggahuvvui dan dihte go sámi skuvllaid eai leat lihkostuvvan sámáiduhttit, vaikko dat lea leamašan sámi politihka áigumuššan mángalogi jagi. Dán eahpelihkostuvvama duodašta skuvladutkamuš, mii dahkkui Norgga bealde 2003. Skuvllat eai nákke ovddidit sámi perspektiivva nugo Sámi oahppoplána gohčču. Oahppoplána gohččuma mielde ii leat dušše lobálaš, muhto skuvllat leat geatnegahtton váldit sámi sisdoalu skuvlii. Dat ii dahkko. Dutkamušas boahotá ovdan, ahte okta sivva dasa manin eai lihkostuva, lea koloniserema váikkuhus sámi oahpaheddjiid mentalitehtii. Dutkamuš čájeha maid, ahte sámi oahpaheaddjit eai nákke iešheanalis rievdadit skuvlapraksisiid, dasa sii dárbbášit iežaset rektoriid fágalaš láidesteaddjín. Jus ođasmahttin galgá lihkostuvvat, de fertejit buohkat skuvllas geatnegahttot searvat bargui. Dán proseassas fertejit rektorat oidnogoahit ja doaibmagoahit fágalaš jodiheaddjin. (Hirvonen 2003.)

Igo leat hirmástuhtti, ahte dákkár jeagohisvuohta sámi oahppoplána ulbmiliid ollašuhhtima dáfus, mii boahotá almmolašvuhhtii dutkama bokte, ii ráhkat stuorra bajilčállaggiid ii sámi iige norgalaš mediain? Jus ságas livčče dáža kultuvrra ja dárogiela áitatvulošvuohta, de livčče buohkat morihan. Vástáduš dán jávohisvuhhtii lea, ahte váldoservodaga kultuvra lea buori vuoimmis ja báidná sakka min buohkaid jurddašeami. Jus mii áigut morihit, de dárbbášat dekoloniseret iežamet jurddašeami, nu ahte áicagohit vealaheami, dán oktavuodas vealaheami mii čuohcá sámeskuvlavuogádahkii.

Skuvladekoloniseren barggu dahká dál vejolaččabun go goassige ovdal dat, ahte álgoálbmot áššit borjjastit miehterávdnjái. Dát miehterávdnji, maid ON Álgoálbmot deklarašuvdna (2007) nanne, doarju máilmmi álgoálbmogiid árbevirolaš dieđuid seailuheami, sirdima buolvvas bulvii ja ođasmahttima. Maiddái Sámi konvenšuvdnabargu (2005), mii galgá politihkalaččat meannuduvvot Ruotas, Suomas ja Norggas miediha, ahte sámít eai leat álo adnojuvvon seammaárvosaš álbmogin ja danne sii leat gillán eahpevuoiggalašvuođa. Konvenšuvdna cealká, ahte Davviriikkain lea riikkalaš ja riikkaidgaskasaš ovddasvástáduš addit sámiid kultuvrii ja servodateallimii dohkálaš eavttuid.

Dekoloniseren leige dán akšuvdnadutkama áigumuš, namalassii álggahit

jaskes revolušuvnna, mii rievdada skuvlla nu, ahte sámi perspektiiva boahdá oidnosii skuvla árgabeaivvis. Ođas lei dat, ahte rektorat álggahedje barggu ja välljejedje reaidun akšuvdnadutkama, mas dutkit ja oahpaheaddjit barge ovttas ja mas dutkit bagadalle ja veahkehedje čuovvut proseassa, reflekterejedje, árvvoštalle ođđa praksisiid ja dokumenterejedje barggu.

Idea vulggii skuvllas. Johkamohki sámeskuvlla rektor Carina Sarri, Jiellevári sámeskuvlla guokte rektora Kerstin Pittsa Omma (vuodđoskuvllas) ja Gudrun Kuhmunen (ovdaskuvllas), háste mu ja dutki Gunilla Johanssona searvat akšuvdnadutkanprošektii. Mii dutkit galggaimet hábmet dakkár dutkanprošeavtta, man ulbmilin lea ovddidit ja nannet sámi perspektiivva dán guovtti sámeskuvllas Ruotas. Rektorat geatnegahte buot iežaset oahpaheddjiid searvat prošektii. Moai Johanssoniin jođiheimme dutkama ja lágideimme oahpaheddjiide heivehuvvon oahpu, maid dát skuvladutkan eaktuda.

Mu bargun dán dutkanprošeavttas lei čuovvut oahpaheddjiid oahppama ja sin ovddidanbargguid proseassa, ja čilget mii ja mo dat dáhpáhuvai. Dán välljejin dahkat, go beroštan sakka diehtit ja dokumenteret, maid dákkár praksisođasmahttin ja dekoloniserenbargu gáibida vai lihkostuvvá. Dutkamuš galggašii maid movttiidahttit sámi politihkkáriid, skuvlaeiseválddiid, skuvlarektoriid ja oahpaheaddjiioavkkuid álggahit sullasaš bargguid iežaset guovllu sámi skuvllain.

Dán mu guorahallamis boahdá ovdan, man gáibidahkes bargu lei oahpaheddjiide gávdat alcceseaset sámi doaibmalanja; sii dárbašedje dasa sihke oahpu, bagadeami ja lassi áigeresurssa. Muhto daiguin eavttuiguin lea vejolaš ovddidit sámi sisdoalu ja váldit sámi oahpahanvugiid skuvllii. Sámiid nugo earáge koloniserejuvvon álgoálbmogiid jurddašemiid ja áddejumiid sáhtta luvvet ja hukset sadjái ođđa dearvvašmahtti gova alddis, earáin ja sámi álbmogis oppalohká.

Ođas dán dutkanbarggus lea, ahte mii geahččalat konkretiseret mii sámi kultuvrralaš- ja árbevirolašdiehtu lea, makkár árbevirolaš oahpahanvuogit gávdnjit ja mo daid sáhtta heivehit skuvlla pedagogalaš praksisii. Oahpaheaddjit loktejit sámi árbevieruid pedagogihkkan, systematiserejit, analyserejit, ođastit ja heivehit daid ođđa rámmaid sisa. Dien láchkai oaidnit, mo sámi oahpaheaddjit professionaliserejuvvojit iežaset kultuvrra vuodul ja mo sii ohppet transformeret kultuvrraset skuvllii. Vuodđun das lea leamašan dutkamuš “sámi árbevirolaš bajásgeassin” (Balto 1986, 1997, 2003). Dat ahte mu dutkamuša, mainna lean teorehtalaččat bargan mángalogi jagi, implementerejuvvo praksisii, čájeha dan geavatlaš ávkki ja doallevašvuoda

ja bidjá odđa vuodu viidáset bargui sámi árbevieruin ja gaskostanvugiin hukset sámi pedagogihka.

Dasto viidáset bargun sámi skuvllaid sámáidduhttimis lea báhcán oaččuhit skuvlaeiseválddiid viiddidit sámi doaibmalanja nu ahte dat maid akšuvdnadutkanprošeakta lea čađahan, sáhtá sirdojuvvot eará skuvllaide. Dat galggašii maid váikkuhit dasa, ahte sámeskuvllaid stivrendokumeanttat, lágat, plánat ja njuolggadusat livčče sámiid iežaset hálddus ja Sámedikki duohkin mearridit. Hástalussan lea maiddái bajidit sámi oahpaheddjiid máhtolašvuoda, hábmet oktasaš sámi oahpaheaddji oahpu ja oahpaheddjiide heivehuvvon kurssaid. Ja go sámi oahpaheaddjit dárbbášit dekoloniserema, de dan dárbbášit maid ollu earát, nugo sámi politihkkárat, sámi skuvlaeiseválddit ja manneba eai ruottelaš skuvlaeiseválddit maid.

Girjji ráhkadus

Vuosttaš kapihttalís gieđahalan dutkamuša vuolgaga, mii vuodđuduvvá sámi jurddašeapmái oahppama hárrái. Das čilgen lagabuidda, maid sátnevájas “gal dat oahppá go stuorrula” mearkkaša ja mo dat lea leamašan árbevirolaš dieđu ja máhtu láidehussan dutkanprošeavtta oasseváldiide. Dasto bijan ovdan mu dutkamuša čuolmma, mas oahpaheddjiid doaibma ja oahppanproseassa lea váldoáššin. Dán oassái gullá maid válddahallat, mo ja makkár dieđuid lean čoaggán ja čohkken.

Akšuvdnadutkan ii leat nu oahpes dutkanmálla sámi servodagas. Nuppi kapihttalís čilgen lagabuidda, man láhkai dat spiehkkasa “dábálaš” dutkanvugiin. Čájehan dán dutkanvuogi lahkavuoda praksisii ja mo dutkanvuohki eaktuda oahpaheddjiid oassálastima. Válddahalan oalle dárkilit, mo mii hábmiimet dutkanvuogi nu, ahte heivii daid eavttuide, mat dán guovtti skuvlla oasseváldiin ledje. Čilgen maiddái vuđolaččat dan, mo mii geavatalaččat čađaheimmet prošeavtta dainna ulbmiliin, ahte dán akšuvdnadutkanvuogi vuodul maid eará skuvllat ja oahpaheaddjit sáhtášedje álggahit sullasaš skuvlaovddidemiid.

Dutkamuša váldodoaibma lea sámi árbevirolašdieđu ja praksisiid ealáskahttin. Dan oktavuodas lea dekoloniseren áigeovuđilis ja ollu geavahuvvon doaba álgoálbmot dutkamušain. Dán doahpaga čuovvolan goalmát kapihttalís, mas čilgen, mo koloniserejeaddji lea báidnán ja mo dan váikkuhusat ain ráđđejit sámiid ja eará álbmogiid jurddašeami. Koloniserema vuosteproseassa lea dekoloniseren, mii lea burgit koloniserema váikkuhusaid, oaidnit daid odđa čalmmiiguin ja veahkehit koloniserejuvvon álbmogiid gudnejahttigoahtit iežaset duogáza. oahpaheddjiid

dekoloniseren mearkkaša, ahte sii ohppet ođđasit váldit atnui sámi kultuvrralaš dieđu ja máhtu ja heivehit dan skuvla doibmii.

Dekoloniseren dáhpahuvvá sámeskuvllain, ja njealját kapihttalis giedahallan sámi skuvladili, áššiid, mat bidjet rápmaveavttuid skuvllaid sámáidathtinbargui. Vuos čájehan, mo sámeskuvllat Johkamohkis ja Jielleváris ieža čilgejit iežaset dili ja maid sii áiggošedje ovddidit. Dasto suokkardalan, makkár láidesteami skuvlaeiseválddit nugo Skolverket ja Sámeskuvlastivra bidjet sámeskuvllaide ja makkár vejolašvuodaid stivrendokumeanttat ja lágat addet nannet sámi sisdoalu sámeskuvllain. Dán oasis váldán ovdan muhtin skuvladutkamušaid, mat gieskat leat čađahuvvon ja mat čájehit, ahte sámi perspektiivva ovddideapmi ii leat nu bures ollasuvvan go livččii vuordimis.

Go lea sáhka kultuvrra sirdimis, de čielggadan viđát kapihttalis guovddáš doahpágiid, mat dása gusket. Kultuvra ja árbevirolaš diehtu leat doahpagat, maid oahpaheaddjit dávjá geavahit ja hástalussan lea suokkardit daid teorehtalaš vuodu čiekŋaleabbot. Lea maiddái dárbu suokkardallat, mo kultuvrii guoski áddejumiit sáhttet váikkuhit geavtlaš dásis, áinnas go dát áddejumiit sáhttet dagahit oidojumiid ja maiddái olgguštemiid olbmuid giedahallamiin.

Kulturárbbi ealáskahttimii gullá maid dan seailuheapmi ja sirdin nuppi bulvii. Guđát kapihttalis suokkardalan, maid kultursirdin eaktuda, jus dat galggaš lihkestuvvat. Árbevirolaš dieđu ja máhtu ii sáhte geatnegahttit dahje bágget ođđa bulvii, ferte baicce lámhit pedagogalaš “buorre dili” ja “buorre dovdu” dan oktavuhtii, mas dat galgá dáhpáhuvvat. Dat ahte buorre dilli ja buorre dovdu lasiha oahppanmovtta ja geahpeda oahppama, lea dovddus pedagogihkka. Guorahalan, mo buorre dilli čatnasa maiddái oahpaheddjiide, namalassii dan ahte sii dovdet iežaset leat rivttes geainnu alde, ahte sii ovddidit buorre olbmo ja olbmo gii birge ja lea iešráđálaš. Ja dasto vel, ahte mo dát “buorre ja iešráđálaš olbmo” ideála boahtá ovdan sámi árbevieruin ja oahpaheddjiid beroštumiin.

oahpaheddjiid ovddidanbargguin lea jurddadási koloniseren hehttehusan, ja čihččet kapihttal giedahallá, mo dan sáhtta luvvet dekoloniseremiin. Kapihttalis čilgejuvvo lagabuidda, maid dekoloniseren mearkkaša ja makkár teorehtalaš ja geavtlaš vuogit dasa gávdnojit. Okta vuohki lea geavahit láidsteaddjin dálkkodanrieggá, ja čájehan, mo mii čađahaimmet proseassa oahpaheddjiiguin ovttas. Ovdamearkkaid bokte boahtá ovdan, mo dálkkodanriekkis veahkeha doahpagastit, čorget, ođđasit áddet ja buoridit koloniserema váikkuhusaid ja soardimiid.

Gávccát kapihttalis leage oahpaheddjiid ovddidanbargguid birra sáhka.

Vaikko bohtosat leat ođđa áddejumi, ođđa metodalaš hutkosat, de eane-musat čalbmái čuhcet dat konkrehta bohtosat, mat skuvlaárgabeaivvis ihtet oidnosii. Válddahalan dáid bargguid sin ovdanbuktimiid ja ságastallamiid vuodul ja guorahalan, man láhkai dat ovddastit ođđa ja ođasmahtti praktisiid sámeskuvllain.

Loahppakapihttalis čoahkkáigeasán ja árvvoštalan dutkamuša bohtosiid ja joatkkabarggu hástalusaid. Akšuvdnadutkanmálla, skuvlapraktisiid ođasmahttin ja oahpaheddjiid ovdánanproseassa dekoloniserema bokte leat olahusat, main lea ávki boahttevaš skuvlaovddidanbargguin. Muhto bohtosiidda gullet eandalitge dán barggu teorehtalaš guorahallamat sámi árbevirolaš ja árvomáilmmi diehtovuogádaga birra, bajásgeassinvuogádaga ja dáidda gullii ii-oinnolaš beliid birra. Hástalusán lea ain dievasmahttit sámi diehto- ja árvovuodu, hukset sámi filosofalaš vuodu sámi skuvlavuogádahkii.

“Gal dat oahppá go stuorrula”

Sátnevájas “gal dat oahppá go stuorrula”, mainna leat gásttašan dán dutkanprošeavtta, sisttisoallá sámi jurddašeami olbmo oahppama ja čálgama birra. Sátnevájas sisttisoallá dan, maid dutkamuš sámi árbevirolaš bajásgeassinimis čájehii, ahte sáhka lea sámi epistemologii, go das lea viiddes diehtu ja áddejupmi das mo diehtu, máhtu, dáidu ja dovdu sirdašuvvá buolvvas bulvii. (Balto 1997.) Sátnevájas muitala earret eará máná ja ollesolbmo gaskavuodas, olmmošoainnus, oahppanoainnus ja servodatlaš dieđus. Sáhtá dulkot nu ahte go mánát leat iešguđetláganat agi, návccaid, searalašvuoda, háhppilvuoda, sturrodaga, luonddu, gieđalašvuoda, jierpmi ja čehppodaga dáfus, de ferte čálgan ja oahppan lámččojuvvot iešguđege máná mielde. Mánát galget beassat oahppat iežaset leavttuin ja návccaideaset mielde. Dasa lassin ollesolmmoš galgá jáhkkit ja čájehit posiitiiva vuordámuša mánnái, dasgo dan mielde son arvosmahtá, roahkasmahtá ja movttiidahtá máná. Oahpadettiin mánná sáhtá eahpelihkostuvvat, muhto dan galgá jorahit ávkin oahppanprosessii, dasgo dat maid mánná das oahppá ii vajálduva álkit. Sámi jurddašeami mielde ii galgga láitit ja fuotnut, jus meaddá boastut bargat, dan galgá baicce dohkkehit oahppanprosessii gullevažžan. Sátnevájas dávista maid, ahte ollesolbmos lea gierdavašvuolta, luoitá geahččalit vai mánná čoaggá iešvášhusaid. Vuordámušat ja gáibádusat leat maid ollesolbmuide. Sii fertejit lámčit dili nu, ahte mánát vehážiid mielde besset ahtanuššat ja váldit ovddasvástádusa, nu ahte bállehit sin “stuorrulit” vai boadusin loahpa-loahpas šaddá iešráđálaš olmmoš.

Sátnevájas nugo dulkon dan ovddit oasis, bohtá ovdan dutkamušas árbevirolaš bajásgeassima birra (Balto 1997). Dát čájehii, ahte mánás lea seammá árvu go ollesolbmos. Vaikko sus eai leat vásáhusat, diehtu ja máhttu nugo ollesolbmos, de sus lea maid dárbu doalahit iešárvvu. Máná iešárvvu áimmahuššan bohtá ovdan ovtastallan- ja eahpenjulges vugiin ja dán suorggi kultuvrralaš praksisiin.

Oktageardánit sáhttá čoahkkáigeassit árbevirolaš oahppanfilosofiija ná, ahte fokus lea oahppamis, lágidity oahppama iešvásáhusaid bokte. Skuvlla vuohki lea oahpahit ja dávjá lea oahpaheaddji guovddázis lágideamen, organiseremin ja mearrideamen maid ja mo galgá oahppat. Sámi árbevierus lea iešvásáhusoahppan guovddázis ja skuvlaoahppamis fas oahpahus. Sámi váhnemat láitet go skuvlla ii nagot oahpahit mánáid iešbirgejeaddjin ja váhnemat ohcalit vásáhusoahppamii stuorát saji dálá skuvlavoogádagas.

Árbevirolaš bajásgeassinteoriija addá prinsihpalaš vuođu hukset sámi pedagogalaš filosofiija. Sámi jurddašemi birra ii leat buotfátmmasteaddji teoriija iige ollislaš čilgehus, muhto muhtun ”válddahatmuorat” leat ceggejuvvon “goahtái”, man ala dutkan- ja ovddidanbarggu sáhttá čuoččahit ja man praksissurggiin ovttas ferte čiekŋudit, ollistit ja justeret. Dies vuolgga-huvvojit ovttas eará dieđuiguin ođđa áddejupmi, ođđa kultuvrralaš praksisat ja refleksivitehta sámi skuvlla doibmii.

Sáhtášii jearrat, mo sámi árbevirolaš “searvevuodaid” nugo viiddiduvvon sohka vuogádat, eahpenjulges vuogit ja ovtastallanvuogit sáhttet sirdojuvvot skuvlla ovttagaide nugo skuvlii, skuvlalatnjii, sámegeillii, matematihkkii ja eará relevánta fágaide? Mo sáhtášii mánáide lágidity rámmaid, mat luitet sin “friddjan” doaibmat dáid siskkobeaide? Ollesolbmuide gullá láhčity dili nu ahte mánát ohppet dan maid galget ja ožžot dakkár hástalusaid, mat loktejit sin iešluohttámuša ja arvilvuoda.

Oahpaheaddjit áigot dán akšuvdnadutkama iskat, mo sámi árbevirolaš oahpaheapmi, ovtastallanvuogit ja eahpenjulges vuogit, mat stimulerejit máná iežas leat aktiiva, dahkat mearrádusaid ja leat mielde programmeremin iežaset oahppanproseassa, doibmet skuvlla árgabeaidoaimmas.

Dutkančuolbma

Ovddit oasis čilgejin, mo ovttasráđiid oahpaheddjiiguin hábmiimet ulbmiliid dán barggu láidehussan. Áigumušaid mielde galgá akšuvdnadutkan nannet ja bajidity sámi identitehta ja movtta oahppat. Dán ovddidan-

barggus lea oahpaheddjiin váldorolla. Sii leat guovddázis das, mii dáhpáhuvvá oahpahanoktavuođain, leš dal skuvlalanjain dahje eará arenain. Válljenge iežan dutkamušas guorahallat earenomážit oahpaheddjiid oahpanproseassaid ja doaimma ja áiggun:

Válddahallat, analyseret ja ovddidit dieđu dan birra, mainna lágiin kultuvrralaš diehtu, dekoloniseren- ja vitaliserenproseassat bohtet ovdan oahpaheddjiid jurddašeamis, máhtuin ja diskursain, ja dutkat mo dat váikkuhit pedagogalaš doibmii sámáidduhttinproseassas sámi skuvllain.

Akšuvdnadutkanprošeavtta fokus lea árbevirolaš dieđu viidáset sirdin skuvlla vuogádagas. Ja vuolit gažaldagat, mat čuožžilit dán oktavuođas leat:

- Mii lea sámi kultuvrralaš ja árbevirolaš diehtu.
- Mainna lágiin oahpaheaddjit “váldet ruoktot” ja heivehit skuvlii sin sámi kultuvrralaš dieđu, máhttu ja čehppodaga.
- Sáhttetgo oahpaheaddjit leat “dutki”, nu ahte dustet geahččaladdama, oahpahallama ja reflekterema bokte ovddidit iežaset oahpaheami, skuvlapraksisiid ja skuvlla vuogádaga.

Mu bargun lei čuovvut oahpaheddjiid oahpanproseassa. Dutkamuša váldo- ja vuodđomateriálan leat oahpaheddjiid ovddidanbarggut sihke čálalaš, njálmmálaš ja filbmahámis. Lean čuvvon oahpaheddjiid maid go sii leat bargamin. Sin dokumenterejuvvon barggut čájehit mo sii sirdet oahpahusa eret skuvlalanjain, geavahit meahci, lagas- ja ruoktobirrasii, geavahit báikkálaš muitaleddjiid ja sirdet fokusa oahpaheaddji oahpaheamis máná oahppamii (gč. čuvvosa 2).

Materiála ja metoda

Adden oahpaheddjiide jearaldatskovi sin oahpu ja duogáža hárrái juo 2005. Ollugat vástidedje dasa čálalaččat (gč. čuvvosa 4). Jagi maŋŋá čađahin sierra ráhkkanahhton ságastallamiid eanaš oahpaheddjiiguin. Dáid ságastallamiidda ledjen ráhkadan rávajeardagaid (gč. čuvvosa 5), maid sii ožžo ovddalgihtii ja mat ledje láidesteaddjain. Ságastallen eanaš oahpaheddjiiguin goappašiid skuvllain ja ožžon dieđu maiddá dan birra maid sii jurddašit. Dáid dieđuid lassin leat mus čohkkejuvvon notáhtat deaivvamiin ja referáhtat báikkálaš jodiheddjiid ja min jodihangotti čoahkkiin. Ávkin leat leamaš maid loggat, maid muhtumat čálle. Loggačállima

mávssolašvuoda ja vuogi čilgiimet oktasaš čoahkkimis. Leimmet hutkan njuolggadusaid ja rávvagiid loggagirjiid geavaheapmái ja čállimii (gč. čuvvosa 6). Dát galge sihkkarastit, ahte loggaid birra lei oktasaš áddejupmi. Loggačállin lea reaidun áicat árgabeaivválaš dáhpáhusaid, darvvihit iežas jurdagiid, imaštallamiid ja jearaldagaid daid birra báhpára ala ja reflekteret daid birra. Dienu sáhtta dovddiidit alces ja iežas doibmii odđa láhkai. Logga lea maid anolaš reaidu earáiguin gulahallamii ja vuodđun bagadallamii. Logga lea gáldu iežas ahtanuššama ja nuppástuvvama čuovvumis. Dađi bahábut logga ii šaddan dakkár reaidun go leimmet jurddašan go eanaš oahpaheaddjit eai čállán dan. Ollugat eai lean hárvánan čállit logga eaige dasa, ahte dutkit vel lohket sin čállosiid. Muhtimat fas dovddahedje, ahte lei unnán áigi čállimii. Muhto dat vidas geat čálle, leat sádden munnje kopiijaid iežaset loggas, mas sii válddahallet dárkilit maid sii barge ja manne sii válljejedje nu bargat. Loggat ledje ávkkálaččat munnje singuin ságastallamis ja diehtelasat maid dán dutkamuššii.

Dán dutkamuša gálduide gullá maid ovdalis namuhuvvon filbma (gč. čuvvosa 3), mii dokumentere oasáza das, mo ja maid oahpaheaddjit barge skuvlamánaiguin ja mo sii čilgejit ja vuoduštit bargguideaset. Dát lea bargofilbma man ii sáhte čájehit iehčanassii, eaige dan sáhte geavahit earát go sii geat dovdet ja leat oassálastán dán bargui. Dán filmmas ovdanbohtet oahpaheddjiid ovddidanbarggut maid válddahan, guorahan ja árvvoštalan.

Dutkanmetodalaš oasis lean čilgen, mo ja makkár materiála lean čohkken, mo dan hálldašan ja geavahan. Dutkanvuogi sáhtta čoahkkáigeassit nu, ahte lean doaimman oassálasti áicin ja etnográfalaš vuogi mielde lean čohkken dieđuid, maid analyseren dađistaga ja loahpalaččat. Akšuvdnadutkan, nugo mii válljiimet, gáibidii ollu eanet geavatalaš bargosearaid go leimmet rehkenastán. Boađusin lea, ahte mus eai leat nu “assás válddahallamat” (*thick descriptions*) dahje logganotáhtat go livččen háliidan. Lihkká mus lea ollu materiála, maid lean čoaggán ja mat addet vuodu dán čállosii.

Lean ráddjen dutkamuša nu, ahte in leat čuvvon mánáid diliid ja oahppanproseassaid. Váldoinformánttat ja ulbmiljoavku leat oahpaheaddjit. Oahpaheaddjin lean atnán buohkaid, geaid bargun lea oahpahit, dikšut ja bajásgeassit mánáid, ležžet sii jođiheaddjit, oahpaheaddjit, veahkkeoahpaheaddjit, bissovaš dahje sadjásaš virgehasat.

Dutkanetihkalaš guorahallan

Dutkanetihka dáfus lean váruhan vaháguhttimis geange dain, geat leat mielde akšuvdnadutkamis. Geavahan oahpaheddjiid rivttes namaid sin bargguid ja proseassaid válddahallamis. Dát dutkanprošeakta lea almmolaš ja sii, geat leat searvan dása, leat álggu rájes diehtán ja miehtan dasa, ahte bohtosat almmuhuvvojit. Rivttes namat addet lohkkiide vejolašvuoda guorrat mu dutkanluottaid ja dieinna lágiin iskat áššiid duohtavuoda ja doallelašvuoda. Nubbi sivva dasa, manin lea dehálaš almmuhit, geat leat mielde, lea dat ahte sámi oahpaheddjiid barggu berre buktit oidnosii ja juolludit sidjiide gutni dan servodatlaš doaimma ovddas maid sii barget. Dá lea okta vejolašvuolta dan dahkat. Oahpaheaddjit leat beassan lohkat giehtačállosa, buktit cuigehusaid, moaitagiid ja jearaldagaid, maid mielde lean divodan teavstta.

2 Akšuvdnadutkan

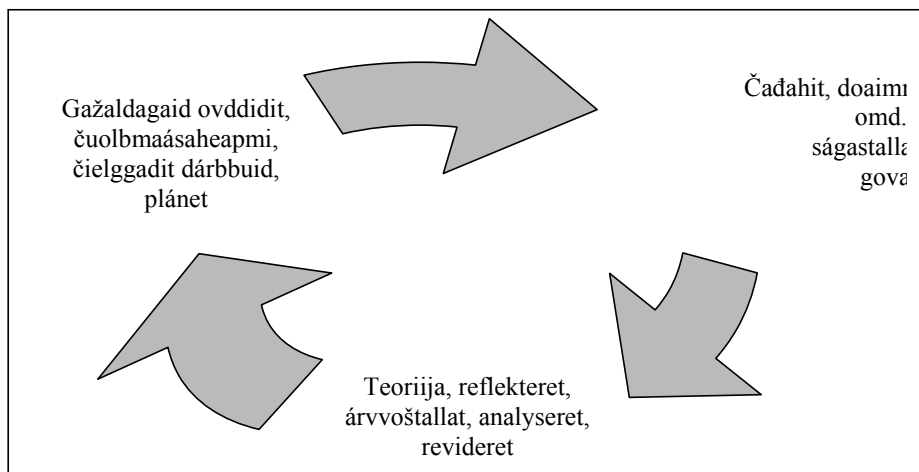
Teoriija

Skuvlajodiheaddjit ledje mearridan, ahte sii háliidit buoridit skuvllaid praksisa akšuvdnadutkamiin. Sii dihte ahte dát dutkanvuohki eaktuda lagasvuoda praksissurggiin. Akšuvdnadutkan čađahuvvo mángga dieđaoasis ja lea dábálaš bargodiehtaga suorggis, čállá Karin Rönnerman (2004). Son lea bargan akšuvdnadutkamiin skuvlasuorggis ja deattuha, ahte akšuvdnadutkama vuolga lea praktihkas ja praksis rievdá dutki ja oahpaheaddji gaskasaš ovttasbargguin. Dán vuogi sáhtá maid válldahallat nu, ahte dat čatná oktii praktihkalaš doaimma ja jurddašeami dahje refleksuvnna dán doaimma birra. Dutkanmállii gullá háhkat dieđu dan birra, mii dáhpáhuvvá praksisiid ođasmahttinproseassas. Akšuvdna sátni mearkaša doaimma, mii čujuha ahte juoga galgá álggahuvvot ja geahččaluvvot. Praktihkalaš doaimma lea guovddázis ja praktihkar mearrida, mii galgá iskojuvvot ja makkár gažaldagaide galgá čiekŋut. Go bargu čađahuvvo bargosajis, de sáhtá lohkat ahte lea bargosadjái heivehuvvon doaimma ja dutkanmálla mii bargosajiin lokte máhtolašvuoda. Nubbi sátni lea dutkan, man dovdomearka lea systemáhtalaš guorahallan ja teoriijaid geavaheapmi, ja mii buvttada ođđa dieđu. Akšuvdnadutkama earuha akademalaš dutkamis dat, ahte akšuvdnadutkan vuolga praktihkas ja huksejuvvo dutki ja praktihkkara ovttasbarggu ala. Jurdda lea váruhit, ahte goappašlágan máhtut, sihke dutki ja praktihkkara, adnojuvvojit ávkin ja hástaluvvojit proseassas. Dát ovttasbargu sáhtá hábmejuvvot mánggaláhkai, muhto lea dábálaš ahte dutki bagadallá, veahkeha čilget problema, čuovvu proseassa, reflektere ja árvvoštallá ođđa praksisiid ovddeš praksisiid hárrái. Dás čuovvu, ahte huksejuvvo ođđa praksisrelaterejuvvon diehtu dán ovttasbarggu vuodul, mii lea mielde ovddideamen skuvllaid kvalitehta. (Rönnerman 2004: 13–17.)

Allan Feldman ja J. Myron Atkin čálliba, mo akšuvdnadutkan váikkuha oahpaheddjiid profeshunalitehta ovddideapmái. Okta lea dat, ahte akšuvdnadutkan ovddida čiekŋalet viisodaga oahpuid praktihkalaš doaimmas go dan maid dutkamat dábálaččat dahket. Profešunealla viisodat lea dihto kontekstii čadnon, dihto dáhpáhusaide, olbmuide ja eavttuide. Oahpaheaddjit geat servet akšuvdnadutkamii, fuobmájit ahte das čuovvu nuppástuhttin mii njuolggá čuoheá ja buorida sin eavttuid. Dákkár váikkuhusat dagahit, ahte sii ieža, ja earát maid oaidnigohtet oahpaheaddjirolla ođđa čalmmiiguin. Sii eai leat dušše dakkárat, geat doaimmahit (implemen-

terejit) dan maid eiseválddit mearridit, muhto sii dovddastuvvojit ekspeartan sin vásáhusaid vuodul iežaset doaibmanarenas. Skuvlaodasmahttimat ja nuppástuhttimat mearriduvvojit politihkalaš dásiin, ja skuvlaeiseválddit bidjet oahpaheddjiid čadahit dáid nuppástusaid skuvlla árgabeaivvis. Akšuvdnadutkama dovdomearka lea, ahte oahpaheaddjit ieža álggahit nuppástuhttimiid, sin iežaset ideaid vuodul. Sii leat álggaheaddjit (*initiators*) oahpuid ja oahppamiid ođasmahttimis eaige dušše čadaheaddjit (*implementators*), geat ollašuhttet earáid ideaid. (Feldman & Atkin 1995: 127–132.)

Akšuvdnaduktanmálla prinsihpat addet ráma skuvlla ovddidanbarggu hábmemii. Ja juohke prošeakta ferte oažžut iežas hámi, ovttas ráddádallamiid bokte heivehuvvot ja muddejuvvot dárbbuid ja návccaid mielde. Henning Johansson sirre akšuvdnadutkama oassebargguide. Son čájeha, mo proseassa lea dego spirála, masa gullá plánet, doaimmahit, geahččaladdat, čállit, reflekteeret ja ođasmahttit praksisiid ja ohpit fas doaimmahit, geahččaladdat, čállit, reflekteeret ja ođasmahttit. Bargu joatkašuvvá dego riekkis. Dás oaidná bargovuogi dieđalaš beali, nugo áigumuša čielggadit, válljet teoriijaid ja doahpágiid, áicat, čiekŋut eanet daidda, analyseret dieđuid, oažžut árvoštallamiid ja iskat doallevašvuoda, revideret ja fas válljet doahpágiid/reaidduid jna.

Govus 1. Akšuvdnaduktanproseassa

Reflekteeren lea guovddáš doaibma dán dutkanvuogis. Rønnerman (2004: 21) juohká dan golmma dássái, namalassii 1) praktihkalaš reflekšuvdnan, mas čállá mii praksisis galgá rievdaduvvot nuppi hávvái, 2)

digaštallan reflekšuvdnan, mas boahdá ovdan mii digaštallo kollegaiguin ja 3) teorehtalaš reflekšuvdnan, mii čatnašuvvá dutkamii, girjjálašvuhtii, teoriijaide jna.

Dákkár akšuvdnadutkamis sáhtta leat friddjavuođalihakadusa áigumuš, ovddidit dan maid pedagoga ja radikála friddjavuođa dáistaleaddji Paulo Freire (1980) čuoččuhii, ahte jus vealahuvvon álbmogat áigot váldit ruovttoluotta iešstivrejumi ja iešluohttámuša, de fertejit dieđu lasiheami bokte mobiliseret dan iežaset álbmogiid. Freire mielas diehtu bokta politihkalaš akšuvnna. Akšuvdnadutkama bokte lea vejolaš buvttadit dieđu das, mo sámi skuvla, man vuodđu lea sámi kultuvra ja árbevierru, sáhtta seailluhit, nannet ja ovddidit mánáid sámi identitehta ja oahppanmovtta. (Freire 1980.)

Dutkanvuogi heiveheapmi

Nugo boahdá ovdan, de akšuvdnadutkanvuohki gáibida, ahte dat heivehuvvo dan kontekstii gos galgá čađahuvvot. Dutkanbargu fertii heivehuvvot Johkamohki ja Jiellevári skuvlabirrasiidna, mii gáibidii álggos plánedettiin juo lagas ovttasbarggu dutkiid, rektoriid (báikkálaš skuvlajodiheddjiid) ja skuvlabirrasa gaskka. *Skuvla*-doahpaga geavahan dán dutkamušas nu, ahte dasa gullet sihke vuodđoskuvla, ovdaskuvla ja astoáiggefálaldat.

Akšuvdnadutkama idea válde ovdan dán guovtti sámeskuvlla jodiheddjiid 2003. Dalle čoahtkanii jodihanjoavku (rektorat ja dutki guovttos) vuosttaš gearddi čielggadit skuvllaid dárbbu ja áigumuša. Ruhtaohcamuš sáddejuvvui Intereg Sápmi – EU ruhtagáldui, vuos ovdaprošeavtta várás ja dasto ollis prošeavtta čađaheame várás. Ovdaprošeaktaáigodagas, čavčča 2004, lágideimmet deaivvadeami buot oahpaheddjiiguin, mas sii besse buktit ovdan jurdagiid ovddidanbarggu birra skuvllain. Rektorat ledje dan ovdal lágidan buohkaide girjji sámi bajásgeassima birra (Balto 1997), maid buohkat galge lohkat. Sii ledje mearridan bidjat dan vuodđun skuvllaid geahčaladdamiidna ja viidáset dutkamuššii. Ságastallamiid vuodul gárggiidii akšuvdnadutkama oktasaš áigumuš dán muddui:

Čuvgehit ja ovddidit dieđu dan birra mo sámeskuvla, mii vuodđuduvvá sámi kultuvrii, seailluha, nanne ja ovddida sámi identitehta ja oahppanmovtta.

Dán álgoulbmila vuodul ráhkadeimmet akšuvdnadutkanprošeavtta plána ja bušehta. Ruhtadeapmi juolluduvvui guovtti jahkái, 2005–2007 Norgga ja

Ruota Sámedikkis ja EU Interreg Sápmi-programmas. Jodihanjovkui gulai maid hálddašit ja gozihit ruhtageavahemiid ja raporteret ruhtajuolludeddjiide. Olggobeali ruhtadeapmi lea leamašan eaktun čadahit prošeavtta:

- beassat čohkket iešguđet guovllu oassálastiid oahppo-čoagganemiide, oahppaladdamiidda ja čoahkkimiidda (Guovdageainnu, Johkamohki, Jiellevári ja Luleju),
- bálkáhit dutkiid (50%), sadjásaččaid oahpaheddjiide, logaldalliid, bagadalliid,
- ruhtadit sihke fága-, ovdanbuktin- ja gaskkustanmátkkiid ja
- ruhtadit dokumentašuvdnavugiid, filmma ja prentemiid.

Ovdaprošeaktadeaivvadeamis bukte oahpaheaddjit ovdan, maid sii háliidivčče bargat ja mo sii háliidivčče ođasmahttit praksisiid skuvllain. Das bohte ovdan oahpaheddjiid duogážat, mat bidjet eavttuid ja váikkuhit sin oassálastimii. Vaikko buohkat ledje sámít, de sis lei iešguđetlágan duogáš sihke sámi bajásšaddama ja maiddái oahpuid hárrái. Skuvlajodiheaddjit ledje geatnegahtán buot oahpaheddjiid searvat akšuvdnadutkanprošektii. Doahpaga *oahpaheaddji* geavahan dán barggus sin birra, geat oahpahit, dikšot ja bajásgesset mánáid dán guovtti sámeskuvllas. Sii eai leat dušše oahppan oahpaheaddjit, muhto mánnádivššárat, astoáiggepedagogat, veahkeoahpaheaddjit, sadjásaš oahpaheaddjit ja rektorat, go rektoriin lei oassebargun oahpahit.

Oktiibuot 22 oahpaheaddji oassálaste akšuvdnadutkama čadaheapmái gitta lohppii. Viđas sis ledje oahppan mánnádivššára, 13:s ledje oahppan oahpaheaddjit ja njealljásis váillui formála vuoddoahppu. Eanetlogus (16) lei sámegiella vuosttaš giellan, ja guđas ledje oahppan dahje oahpahallamin sámegiela nubbin giellan. Sidjiide ii fálljuvvo giellaoahppu eaige leat makkárge doarjagat ja ortnegat, mat sihkkarastet ahte sii besset oahppat. Vuosttaš gielagiid gaskkas ledje 12:s lohkan sámegiela uhcimusat jahkebeali universitehtas. Eatnašat sis leat lohkan sámegiela Upmi universitehtas, muhto sámegiel fáldat ii lean heivehuvvon oahpaheddjiide, go das váillui didaktihkkaaoassi. Nu báhcet oahpaheaddjit iehčanassii hárhjehallat sámegiela oahpahit ja gávnnaht, mo sámegiel oahpahusain buoremusat sáhtta lihkestuvvat. Eanaš oahpaheaddjit leat davvisámegielagat ja muhtumat hálddašit sihke julev- ja davvisámegiela. Moattis sis leat máttasámegielagat. Sámegiela lohkan ja oahppan lea oahpaheddjiid iežaset ekonomalaš ovddasvástádus. Dát gielladilli mielddisbuktá, ahte oahpaheaddjit eai leat hárhjánan čállit fágalaš bargguid, nugo artihkkalliid dahje prošeaktabargguid sámegillii. Dan geažil akšuvdnadutkama čoagganangiella lei

eanaš ruotagiella.

oahpaheddjiid duogáš nugo ahki- ja bajánšaddanguovlu ja biras váikkuha dasa, man ollu sis lea sámii árbevirolaš diehtu ja máhtu. Sin gaskkas ledje ahkeerohusat, okta gearggai mannat ealáhahkii prošeaktaáigodagas ja okta lei aiddo geargan oahpaheaddjioahpuin Luleju universitehtas. Boarraseamosis lei nana árbevirolaš diehtu ja máhtu ja sus, gii lei nuoramusaidd searvvis ja bajásšaddan sieiva ruottelaš guovllus, lei unnit diehtu sámii árbevieruid birra. oahpaheddjiid gaskkas ledje gávccis ovdal bargan ovddidanbargguiguin. Sáme kulturfága ledje logis eaktodáhtolaččat lohkan universitehtas oahpaheaddjioahpu maŋŋá.

Čadaheapmi

Diedalaš barggu dovdomearka lea systemáhtalaš ja dárkilis čadaheapmi. Ovdalگو ná sáhtta bargagoahtit, de ferte leat kárten eavttuid ja vejolaš reaidduid áigumušaid ollašuhttimii. Ovddit oasis mitalin, ahte oahpaheaddjit eai lean ožžon oahpu iežaset kultuvrra, servodaga ja servodateallima birra Ruota skuvllaid váccedettiin. Dát váilevaš skuvlejupmi iežaset sámii duogáža birra ja mo dainna duogážiin sáhtta ávkkestallat sámeskuvllas, šattai stuorra hástalussan ovddidanbargui. Mo fidnet oahpaheddjiid guorahallagoahtit ja vihkkedallat kritihkalaččat iežaset praksisa? Mo oazžut oahpaheddjiid jáhkkit, ahte sii máhttet dutkagoahtit iežaset praksisa? Ja mo oazžut sin luohhtit dasa, ahte sin sámii kultuvrralaš diehtu ja máhttu ii dušše heive, muhto ovddida sámeskuvlla? Jodihangoavku välljii čoavdit hástalusa oahpu bokte. Dutki guovttos hábmiiga ja ovddasvástideigga máhtolašvuoda huksenprográmma golmma oasis; 1) kulturádejumis, 2) dekoloniseren dieđus ja 3) akšuvdnadutkamis ja -oahppamis. Lei diehtelas ahte oahpaheddjiin gáibiduvvui diehtu ja dáhttu go galge dihtomielaččabut hálddašit kulturádejumiid, iežaset kultuvrralaš dovnnjiid ja koloniserema váikkuhusaid. Kultuvrra máhcaheapmi skuvllii lea ođđa luottaidd ráhkadeapmi, mii gáibida oahpaheddjiin duostilvuoda ja nanusvuoda. Dákkár olmmošlaš nanosmahttin fertii maid leat oassin oahppoproseassa lágideamis. Ohppui välljiime girjjálašvuoda (gč. čuvvosa nr. 7) dáidd fáttaidd mielde maid buot oahpaheaddjit galge lohkat ja sii, geat háliidedje, sáhtte dokumenteret eksamina bokte. Fáddán eai lean dušše teorijat ja girjjálašvuodta, muhto oahpaheddjiid vásáhusat, guossegaldalliid čieknudeamit, bagadeamit, joavkobarggut ja searveoahppan, proseassa jodiheamit ja oahpaheddjiid prošeaktabarggut. Buot dát leat addán sisdoalu ja ivnni deaivvadeamiide.

Dutki guovttos ovddasvástideigga oahppu plánemis ja čadaheamis, ja

báikkálaš jodiheaddjit dohkkehede plánaid, rámmaid ja oahpu čadaheapmái. Sii maid geatnegahte buot oahpaheddjiid čuovvut oahpu. Oahppu geatnegahtii oahpaheddjiid juogo okto dahje ovttas nuppiiguin hutkat prošektadoaimma, man ulbmilin lei ovddidit sámi perspektiivva skuvladoaimmas. Barggut čatnasedje akšuvdnadutkama ulbmilii nannet ja ovddidit sámi jurddašeami ja praksisaid ja dasto nannet ja nanosmahttit mánáid sámi gullevašvuoda. Lágideimme vihtta čoagganeami oktan loahppaárvoštallankonferánsain. Čoagganemiid bijaimet vahkuloahpaide, nugo skuvllaide buoremusat heivii. Dalle eai dárbbášan buohkat leat eret oktanaga, muhto lihkká dárbbášedje oahpaheddjiide sadjásaččaid, oasi bearjadagaide ja fas dalle go válde friddja daid diimmuid ovddas maid ledje geavahan oahpu gazzamii. Prošeakta ruhtadii sadjásaččaid, muhto báikkálaš jodiheaddjiide lei váttis gávdat sámegeielat sadjásaččaid.

Oahpaheaddjit dokumenterejedje skuvlla ovddidanbargguid čálalaččat ja njálmálaččat. 13:s sis válljejedje eksamena čadahit ja sii ožžo ECTS (*European Credit Transfer System*) oahppočuoggáid. Dáid bohtosiid ovdanbukte loahppakonferánsas gos maddái sii, geat eai lean čállán, besse njálmálaččat ovdanbuktit bohtosiiddiset. Loahppakonferánsa ovddidanbarggu almmuheapmi ja seammás maid eksámen daidda, geat dan ledje válljen. Konferánsii ledje bovdejuvvon maid váhnemat, politihkkárat, skuvlaeiseválddit ja journalistat gullat ja buktit oaiviliid dutkanbarggu birra.

Oassálasti akšuvdnadutkanmetoda ovdamunni lea dán oktavuodas dat, ahte dutkit ja oahpaheaddjit ovttas juogadit doahpágiid, mat veahkehit válddahallat, čilget ja áddet dan, mii dáhpáhuvvá barggu čadaheamis. Etnográfalaš lahkonanvuohki, oassálasti áican, ságastallamat ja čiekŋalet gažadeamit, fealtanotáhtat, beaivegirjjit, loggagirjjit, analysat, veahkehit diehtomateriála čoaggit ja čohkket. Mearrideimmet ahte oahpaheaddjit čilgejit loggai prošektabarggu, namalassii maid sii barget ja mo sii vuoduštit dán barggu.

Akšuvdnadutkamis lea dehálaš, ahte oahpaheaddjit ožžot veahki analyseret ja reflekeret iežaset praksisiid barggu áigge. Dán vuodul lágiduvvui viiddes bagadallandoaimma, mii gáibidii, ahte dutki guovttos leigga olámuttos sihke gallestallamiid, telefonna ja čoahkkinastimiid bokte. Bagadallan gulai praksisdoibmii, oahpaheddjiid proševttaid čadaheapmái, geahččaladdamii ja maddái sin čállinbargui. Moai bagadalaime sihke ovttaskas oahpaheddjiid, oahpaheaddji bargojoavkkuid ja skuvladoaimma. Báikkálaš jodiheaddjit leat bagadallan kollegaid.

oahpaheddjiid barggu dokumenteriimet filbmemiin, go ii lean vejolaš

čuovvut bargoproseassaid jeavddalaččat. Dát mielddisbuvttii, ahte filmba- bargu fertii čađahuvvot oanehis áiggis. Jodihanjoavku ráhkadii roava plána, man filbmejeaddji ja mun galggaime čađahit. Filbmeta bijaimet loahppakonferánsa oktavuhtii, go dalle ledje oahpaheaddjit gárven bargguideaset. Ieš govven oassi válddii guokte vahku ja skuvllat heive- hedje doaimmaid maid sáhtiime čuovvut. Muhto buohkanassii geava- heimme golbma mánu ráhkkanit, lobiid jearrat, plánet, čađahit ja redigeret filmma loahpalaš DVD-hápmái. Filbma lea guovtti oasis. Vuosttas oassi čájeha Jiellevári ja Johkamohki sámeskuvlla ovdaskuvla- ja mánáid- skuvlamánáid iešguđege oahppanbirrasis. Oahpaheaddjit čilgejit, makkár ođasmahtti praksisaid lea hutkan, maid ja mo sii leat bargan ja sii vuoduštit pedagogalaččat. Nubbi oassi lea filbmejuvvon dutkanprošeavtta loahppa- konferánsas. Das oaidnit oahpaheddjiid bidjamin bargguideaset ovdan ja politihkkára ja váhnenma, geat kommentereba dutkanprošeavtta mearkka- šumi. Filbma ii almmolaš. Dainna sáhttet čájehit prošeavtta bohtosiid dušše dat oahpaheaddjit, geat serve prošehtii.

Oahppu, bagadeapmi ja dokumenterenvuogit nugo loggačállin, govven, ovdanbuktimat ja filbmen, leat leamašan dán bargui válddahatmuorran, mat addet vuodu dutkama rapporteremii.

Akšuvdnadutkan iešvuohta vuolgá universitehta dahjege allaskuvlla dutki ja skuvlla oahpaheaddji ovttasbarggus (*partnership*) ja eaktuda, ahte ovttasbarggu geatnegasvuodát ja vuoigatvuodát leat čielggaduvvon. Ovttasbargomálla dovddasta goappáge birrasa čehppodaga. Oahpaheaddjis lea su bargodieđu gáldu ja viisodat ja dutkamis fas dat, ahte buktá sosiála, persovnnalaš ja virggálaš nuppástumiid ja nuppástumiid, mat sáhttet váikkuhit skuvlla stivremii. Vuohki cuvke dan dábálaš dutkigova, mii vuhttui maid dán guovtti skuvllas, ahte dutki lea olggobeale ekspearta, gii boahdá skuvlii muitalit, mo áššiid galgá čoavdit ja mat leat rivttes čovdosat. Dán oktavuodas lea sáhka eanet das, ahte skuvllat buktet ovdan jearaldagaid ja ožžot dutkis láidesteami, nu ahte sáhttet gávdnat buoret vástádusaid go okto. Bargujuohku jodihanjoavkku, dutki, báikkálaš jodi- heddjiid ja oahpaheddjiid gaskkas lei dehálaš reaidu akšuvdnaduktama lihkestuvvamii.

Jodihanjoavkku (dutki guovttos ja báikkálaš jodiheaddjit) ovddasvástá- dussan lei háhkat ruhtajuolludemiid, gozihit daid geavaheami ja čuovvut ja čuovvolahttit plánejuvvon doaimmaid.

Dutki guovttos leigga olles dutkanprošeavtta fágalaš ovddasvástideaddjit ja bagadeaddjit (*fascilitators*) ja ovddasvástideigga oahpuin ja eksámeniin, raporteriga Interregii, fuolaheigga ahte čálalaš barggut gárvejuvvojit

áiggil, huksiiga fierpmádagaid, hágaiga eará fágačehpiid ja čuovuiga akšuvdnaoahppama proseassa.

Báikkálaš jodiheaddjit (rektorat) jodiheđe proseassa iežaset skuvllas, dolle jámma čoaikkimiid oahpaheddjiiguin, fuolahedje ahte oahpaheaddjit dokumenterejit proseassa logga ja govaid bokte, dolle oktavuoda váhnemiiguin ja lagasservodagain, ovdanbukte akšuvdnadutkan barggu ja bohtosiid almmolaččat, ja dolle oktavuoda dutkiiguin.

Oahpaheaddjit galge čilget ulbmiliid ja vuoruhemiid, analyseret ja reflekteret iežaset barggu ovdáneami, čállit loggaid, searvat barggojavkkuide, searvat akšuvdnaoahppamii ja dutkamii ja ovdanbuktit iežaset ovddidanbargguide earáide.

Viiddes ovttasbarggu ja barggojuogadeami hábmen (gč. čuvvosa 1) lei dárbbášlaš vai rektorat dihte, ahte sii ovddasvástádussan lei báikkálaš skuvla ja oktavuoha ruovttuiguin. Moai Gunilla Johanssoniin fuolaheimme dutkama, alitoahpu ja bagadeami oasi.

3 Dekoloniseren lea ođđasit oahppan

Mainna lágiin dekoloniseren sáhtta veahkehit oahpaheddjiid váldit atnui sámi kultuvrralaš dieđu ja máhtu skuvllas, lea mu dutkamusa guovddáš gažaldat. Vuosttažettiin almmatge ferte iskat, mo koloniseren váikkuha ja báidná olbmo jurddašeami ja makkár hástalusaid dat mielddisbuktá sámi- ja eará álgoálbmogiidda. Dasto guorahalan mo dekoloniseren čilgejuvvo ja mo dat gáibida ođđasit-oahppama. Ja nugo ovdalis lean čilgen, de lágideimmet sierra “ođđasit oahppan” oahppofálaldaga, mas ledje golbma fáttá, ja okta dain fáttáin lei dekoloniseren.

Dekoloniseren doaba lea apmaseabbo ja hárvvibut geavahuvvon doaba go koloniseren. Koloniseren áddejuvvo dávjá álgoálbmotguovlluid ja eatnamiid rivvemin, militeara rusttegiid ja ášahusaid huksemin ja sin guovlluid luonddu riggodagaid eksploateremin. Dán dutkamusas deattuhuvvo, mo koloniseren fátmmasta viidábut go materiálaš ja ekonomalaš birgenvuođu rivven. Koloniseren lea maid olbmuid jurdagiid “suoládeapmi” nugo dovddus sámi artista Mari Boine lávlu. Rauna Kuokkanen čilge dekoloniserema dáinna lágiin:

”Dekoloniseren oaihvilda guhkes áiggi proseassa mii sisttisdoallá institutionála, kultuvrralaš, gielalaš ja psykologalaš kolonialaš- válddi nuoladeami” (Kuokkanen 2005 b).

Miehta máilmmi leat álgoálbmogat álgán dekoloniseret iežaset. Sii rabbet dieđu dan birra, mii sidjiide lea dáhpáhuvvan go sin kultuvrra leat vealahuvvon, ja go sii leat dohkkehišgohtán válđoálbmoga čalmmiiguin geahččat iežaset. Koloniserjuvvon jurdda jáhkiha álgoálbmogiid gáddit, ahte sin kultuvra ja giella ii leat seamma árvosaš go válđoálbmogiid giella ja kultuvra. Dekoloniseren lea cuvket ja bissehit koloniserema váikkuhusaid ja váldit ruoktot dan mii lea rievduvvon, hukset jáhku dasa ahte dan lea vejolaš dahkat. Oassi kritihkalaš pedagogihkas lea dekoloniseret nu, ahte oahpásmuvvat iežamet historjái, ođđasit guorahallat dáhpáhusaid ja váldit ruovttoluotta vássán áiggi iežamet mitalusaid vuodul. Dekoloniseremii gullá maid vihtanuššat vuoigatmeahtun meannudemiid birra.

Kuokkanen čállá, ahte koloniseren lea bárisin vuimmiis. Álgoálbmogat leat ožžon “vilges” linsaid, maid čađa oidnet iežaset, namalassii oarje-

máilmmi árvvuiguin, jurddašánvugiiguin ja máilmmigovaiguin. (Kuokkanen 2000: 412.) Dieid linssaid ii leat álki bidjat eret, ferte álgit oadju iežas dovdduide ja hájránišgoahtit geavahit iežas álbmoga dieđu, jurdagiid, máhtu ja vuoiŋjalašvuoda ii dušše priváhta eallimis, muhto maiddái ámmátlaš dásis.

Vealahuvvan álbmogat miehtá máilmmi juogadit intellektuála ja vuoiŋjalaš oktonasvuoda, mas čuovvu váilevaš iešluohtamuš, árgivuohta bargat juoidá iežaset diliin ja jáhku dasa ahte gillámuš ja bávččas maid koloniseren buktá, lea muhtinláhkai ánsásásvvon. Dán láhkai čilge Erica-Irene Daes, gii lea leamašan ON:a álgoálbmot bargojoavkku (WGIP) jodiheaddji Ovtastuvvan Našuvnnain ja lea álgoálbmotsuorggi áššedovdi. Danin álgetge koloniserema oaffarat iežaset sivahallat daid bákčasiid dihte, maid muhtun oktavuoda in leat gillán ja ain gillájit. Daes mielas dálkkasin dasa lea johtit ja hukset oktavuoda in ja fuolkevuoda in rájái rastá álbmogiiguin, geat leat seammá dilis. Nie besset juogadit sullasaš vásáhusaid ja dovdduid ja dovdáhit, ahte dákkár dovddut ja jáhkut eai leat dušše eaŋkilolbmui, muhto eanaš olbmui máilmmis. Go sii besset gullat, ahte dát leat systemáhtalaččat dáhpáhuvvan miehtá máilmmi, de fuobmájit ahte koloniserjeaddjit gielistedje. (Daes 2000: 7.)

Maorit leat okta dain álgoálbmogiin, geat čađahit dekoloniserema. Graham Smith čállá, mo dát bargu álggii jaskes revolušuvnna bokte 1980-logus, go maorit álge ođđa láhkai jurddašit ja meannudit iežaset áššiid. Sii eai šat vuordán earáid ovddidit ja čoavdit sin áššiid, muhto válde ieža dain ovddasvástádusa. Sii eai váidalan ovddeš politihka, muhto álge ieža leat aktiivvat politihkas. Sin motivašuvdna šattai positiivan. Muhto leat maid maorit geain lea iešillasteapmi (*self abuse*), mii vuolgá das, go ráđđejeaddji álbmoga jurddašeapmi sirdašuvvá vealahuvvon álbmogi almmá ahte sii vávjet dan. Dalle geavvá nu ahte dat álbmot, gii vealahuvvo, álgá ieš iežas duolbmat, čilge Smith. (Smith 2003: 2.)

Vaikko Ánde Somby ii geavat dekoloniseren doahpaga, de son čilge maid, man dehálaš lea ođđasit oahppan. Son čállá, ahte sámi nuorat, geat eai leat oahppan dovdat iežaset kultuvrra leat rašis dilis sápmelašvuodaset dáfus. Go sámi nuorat alit oahpuin vudjot dutkanmáilbmái, de sáhtta dutkan báidnit sin nu, ahte geahččagohtet iežaset servodaga aivve fal dutki čalmmiiguin. Somby muittuha, maid Georg Manuel, WCIP (*World Council of Indigenous Peoples*) vuodđudeaddji logai, ahte formála oahpu maŋŋá berrejit álgoálbmot nuorat ođđasit oahpahuvvot sin iežaset kultuvrii. Son oaivvildii ahte nuorra olbmot oaidnigohtet iežaset servodagaid juristačalbmeglásaiguin ja juristakategoriaiguin almmá kritihka haga. Somby čuoččuha ahte diekkár alla oahppan sámít, geain ii leat sámi

kultuvrralaš diehtu ja máhttu ja geaidda lea stuorra luohttámuš sámi servodagas, sáhttet šaddat stuorámuš dáruiduhttin. (Somby 1999.)

Dan seammá oaivvilda maiddá Ester Ilutsik, Alaskas yup'ik oahpaheaddji. Son lea leamašan mielde skuvlla ovddideami dutkanprošeavttas, maid Jerry Lipka jođihii Alaskas. Dán prošeavttas integrerejuvvui álgoálbmogiid báikkálaš diehtu ja máhtolašvuohta kulturvuodđun skuvlii. Ilutsik lea seammá dilis go ollugat sámi oahpaheddjiin leat vázzán "vilges" skuvllaid, mat amasmuhte sin iežaset duogáži ja sin álbmot duogáži. Go álggii bargat ráđdeaddin iežas guovllus, de fertii odđaláhkái oahppat jurddašit:

"I had to reeducate myself so that I could explain and apply this knowledge to future educators. After all, all my formal education and training was to make me become as "white" as possible." (Lipka 1998: 12.)

Ollugat mis eahpidit iežamet oahpuid, dasgo gullostá ahte sámeskuvllain ii leat kvalitehta ja ahte gánniha bidjat mánáid dáža skuvlii. Leago midjiide báhcán dat jáhkku, ahte sámit leat čuorbbibut, láikkibut, primitiivvabut ja jallabut go álbmogat mat birastahttet min? Jáhkkitgo ahte mii sámit eat máhte fuolahit iežamet áššiid, hukset iežamet ásahusaid, lágidit iežamet oahpuid eatge dieđe maid min mánát galget oahppat? Jáhkkitgo ahte sámit dohkkejit fuolahit ja hálddašit iežaset guovlluid, eatnamiid ja luonddu-riggodagaid? Jus eat sáhte jáhkkit alcceseamet, mo mii dan árvvoštallat ja mo reflekteret dan birra? Guorahallatgo gos diekkár jáhkut bohtet? Geat sirdet dán heajos iešluohttámuša odđa sámi buolvvaide? Nagodatgo mii guorrat daid báidninvugiid váldorávnjnjoahpuin, mediain ja servodagain, mat dahket ahte sámit futnot iežaset sámi birrasiid, ásahusaid ja seammás maid iežaset? Dákkár jearldagaid lea dárbu jearrat ja geahččalit vástidit daidda go áigu čadahit dekoloniserenproseassaid.

Diehtit man dehálaš lea, ahte olbmos ja olmmošjoavkkuin lea nana iešluohttámuš, iešárvu ja iešdohkkeheapmi, jus áigu lihkostuvvat birgenlágiin ja oppalohkái servodaga ovddidemiin. Dárbbášuvvo jáhkku alccesis, ahte son máhtá, duostá, lea seamma buorre go earát ja lea lohpi muhtimin maid meaddit almmá ahte dat gomiha eallima. Buot dát lea vealtameahtun eallinbirgejumis. Olmmoš dárbbáša buori, dearvvašlaš ja dássedeattolaš iešáddejumi. Dát guoská maiddá dán dutkanprošeavtta oahpaheddjiide, sii oassin fertejit dáistalit iežaset kultuvrra ovddideapmin guovlluin, gos sámit leat unnitlogus nugo Jiellavári, Johkamohki ja Luleju guovlluin lea dilli. Sámiin gáibiduvvo duostilvuohta, nana iešdovdu, diehtu ja ákkastallančehppodat, jus galgá birget juohkebeaivválaš hástalusaiiguin. oahpaheddjiid eahpesihkkarvuohta lea dábálaš das go galget váldit atnui iežaset

kultuvrra, leš dal dat sámi, kvena dahje eará unnitlohkui gulli kultuvra. Dán duođaštit Hirvonen (2003), Henning Johansson ja Elisabeth Jernstrøm (1987) ja Aikio (2004) iežaset dutkamušain.

Dekoloniserenproseassa gáibida nana doarjaga ja láidehusa, dasgo juohkehaččas lea iežas eallinhistorjá mainna bargat, dasto lea oktasaš historjá ja historjját maid earáiguin juogadit. Dáin oahpaheddjiin lei vel lassi hástalus; sii galget guorahallat, mo otná skuvlla lea koloniserema váikkuhusaid vuollásaš. Buot dát leat gáibidahkes oassebarggut, maid ii lean vejolaš čadahit almmá, ahte oahpaheaddjit ožžo teorehtalaš ja praktihkalaš oahppu ja bagadeami. Storra hástalussan lei, mo oahpu koloniserema ja dekoloniserema birra galgai čuovvolit, nu ahte dát oahppu lokte oahpaheddjiid dihtomielalašvuoda ja iešluohtamuša sámeskuvllaid odasmahttin- ja dekoloniserendoibmii. Dán praktihkalaš ja teorehtalaš bargui geavaheimmet dálkkodanrieggá (gč. maŋnelis kap. 7).

4 Sámeskuvlla sajádat

Ovdalgo sáhtta hábmegoahtit akšuvdnadutkama čađahanplána, de ferte dovdat sámeskuvllaid dili. Skuvla speadjalastá servodaga ja skuvlii váikkuha sámi servodaga dilli. Maŋimuš moaddelogi jagis leat vásihan stuorámus nuppástusaid sámi oahppohistorjjás, nuppástusaid mat váikkuhit sápmelašvuoda seailluheapmái ja ovddideapmái. Sihke Norggas, Ruotas ja Suomas leat sámi lágat ja dáidda guoski giellanjuolggadusat, mat galget sihkkarastit sámi álbmoga rivttiid. Sámedikkit leat buktán sámedipolitiikka oidnosii riikkaid dássái áibba earaláhkai go ovdal. Sámi allaskuvla lea fas sámi álbmoga alitoahpu ja dutkama ásahus, mii lea fargga guoktelogi jagi fállan sámi oahpaheaddji oahpu. Maid dat oahppu lea mearkkašan sámi skuvlii, ii leat dokumenterejuvvon, muhto sáhttit govahallat ahte oahpaheaddji oahpus, mii lea sámegillii ja mas leat sámi fáttát, lea leamašan stuorra ávkin sámi servodahkii. Sámit leat oidnogohtán internationála dásis, sii leat viššalit searvan álgoálbmot lihkadussii ON-vuogádagas. Dat namuhaston nuppástusat leat dušše muhtumat dain, mat diehttelassii váikkuhit sámi skuvlii. Váikkuhusat eai leat guorahallojuvvon, iige daid birra leat čohkkejuvvon systemáhtalaš diehtu.

Johkamohki ja Jiellevári sámeskuvllat

Johkamohkis ja Jielleváris sámit leat unnitlogus. Dan dovdet maid dán guovtti skuvllas, ja oahpaheaddjit mitalit ahte ii leat álki leat sápmelaš, jus áigu ovddidit sámi beroštumiid iige sis ii leat nu ollu dahkamuš ruottelaš kollegaiguin. Dábálaččat olbmot eai dieđe nu ollu sámiid birra, danne leage várra oahpaheddiin stuorra indu oahpahit mánáide, mo galget birget ruota birrasiin nu ahte lihkká sáhttet doalahit iežaset sápmelašvuoda. Daid skuvllain, mat leat guovlluin gos sámit leat unnitlogus, leat eará eavttut ovddidit sápmelašvuoda go daid skuvllain Sámis gos sámit leat eanetlogus. Dan gullá ovdamearkka dihte giellageavaheamis. Guovdageainnus leat sámegielagat eanetlogus ja sámegiella gullo juohke sajis. Dat ahte hállet sámegiela skuvllain ii leat nu imaš, muhto dat ahte mánát stohket sámegillii ja ahte geavahit sámegiela almmolaččat buvdain, bájkkus, suohkanviesus, doavtterkantuvrras, suohkanstivrra čoahkkimiin ja spábbačiekčamiinge, ii leat nu dábálaš. Eanaš sámit goittot orrot báikkiin, gos sámegiela hárve gullá márkanis ja čoahkkebáikkiin, nu lea Jielleváris ja Johkamohkis. Sámegiela geavahit sámeskuvllain ja dieđusge ruovttuin, boazodoallobirrasiin ja dalle go leat sámi márkanat, falástallan-

gilvvut ja eará sámi deaivvadeamit. Vaikko sámit leatge unnitlogus, de vuhtto ollugiin nana sámi iešdovdu ja čevláivuohta iežaset sámi duogáža dihte. Ja soaitá leat nu, ahte go šaddet bealuštit ja dáistalit sámi beroštumiid ovddas, de huksejit nannoseabbo dihtomielalašvuoda das, ahte sii ieža fertejit váldit vára ja doalahit sámi kultuvrra ja giela.

Ákšuvdnadutkama álggus skuvllaid rektorat bovdejuvvojedje buktit sierra čilgehusa sin skuvlla dili birra. Dáid dokumeanttaid bijaimet dutkanprošeavtta ohcamuša čuovusin (Aksjonsforsknings-prosjektet, 25.11.04 Sametinget i Norge/Sverige / Interreg Sápmi). Johkamohki sámeskuvlla čállá, ahte sii oččodit nannoseabbo sámi sisdoalu ja profiilla skuvlla ja astoaiggi fáldahkii. oahpaheddjiide geat barget skuvllas, lea bargonoaddin ja heahhtin dat, go sámeskuvla sisdoallu stivrejuvvo nationála kursaplánain ja go soames váhnen maid atná kommunála skuvlla mihttomeriid deháleabbon go sámeskuvlla áigumušaid. Dát buktá oahpaheddjiide eahpesihkkarvuoda earenomážit skuvllas, go eai leat almmolaš čilgehusat das, mii sámi árbevierru ja sámi sisdoallu lea. Johkamohki sámeskuvllas lea vuodđoskuvla, ovdaskuvla ja astoaiggefálaldat. Skuvllas ledje 2005:s sullii 70 máná.¹ Buot dát leat sámi mánát, muhtumiin nubbi váhnen lea ruottelaš. Ovdaskuvllas, “Giellas” ledje 5 virggi ja skuvllabealde maid ledje 5 ollesvirggi. Lassin ledje diibmoahpaheaddjit.

Jiellevári skuvla válddahallá sámi bajásgeassima ulbmilaš dássin dan, ahte sihke oahpahuvvo ja beassá oahppat iežas kultuvrra vuodul. Sii deattuhit, ahte oahppama vuolgga lea sámi pedagogihkkii čadnon. Jiellevári sámeskuvllas lea maid vuodđoskuvla, ovdaskuvla, “Skierris” ja astoaiggefálaldat. Sihke Skierris ja skuvllas leat muhtun oahpaheaddjit hárvánan bargat ovddidanbargguid buoridan dihte sámi oahpahusa ollislaš perspektiivvas. Dan leat earret eará čađahan ja dokumenteren EU-prošeaktan jagi 2000 (*Samisk utbildning mot ett helhetsperspektiv*). Jiellevári skuvllas ledje 2005 sullii 70 máná². Buohkat leat sámi mánát, muhtumiin lea nubbi váhnen ruottelaš. Skierris ledje 6 virggi ja sámeskuvllas 4 ollesvirggi ja diibmoahpaheaddji.

Interreg ohcamušas goappašiid skuvllaid jodiheaddjit čujuhit Aimo Aikio

---

¹Johkamohki skuvllas ledje 2005 44 oahppi (6–12 jagi boarrásat) ja ovdaskuvllas Giellas ledje 31 máná (1–5 jagi boarrásat). Astoaiggefálaldaga čuvvo 14 máná (6–12 jáhkásaččat).

²Jiellevári sámeskuvllas ledje 2005, 35 oahppi (6–12 jagi boarrásat) ja ovdaskuvllas Skierris ledje 31 máná (1–5 jagi boarrásat). Astoaiggefálaldaga čuvvo 14 máná (6–12 jáhkásaččat).

logaldallamii Kárášjogas 2004³, mas son cuiggodii váilevaš sámi perspektiivva sámeskuvllain ja jodiheaddjit leat ovttaoaivilis suinna. Aikio čuoččuha, ahte sámi skuvllat ja ovdaskuvllat leat váldán oarjemáilmmi málliid alcceseaset ovdagovvan, málliid mat eai nanne sámi identitehta ja iešluohttámuša. Jus áigu birget boahhteáiggi servodagas, de gáibiduvvo nana sámi iešdovdu ja luohttámuš. Buot diet leat rivttes válddahallamat, čállet jodiheaddjit ja sii lasihit, ahte ruota oahpaheddjiid oahpuid pedagogihkka, metodihkka ja didaktihkka váikkuha sakka sámi oahpaheddjiid bargui, erenomážit sidjiide geat leat easkaálgit ja aiddo geargan skuvllain. Oahpaheddjiin gáibiduvvo nana iešluohttámuš ja dihtomielašvuohta duostat geavahit sámi árbevirolaš bajásgeassinvugiid ja doalahit ja ovddidit sámi perspektiivva pedagogalaš arenain.

Goappábe báikki skuvllain leatge stuorra erohusat mánáid giellamáhtus, muhtimat leat oahpahallamin giela ja muhtimiin fas lea nana sámeviel vuodđu ruovttu birrasis. Dasa lassin leat skuvllain julev- ja davvisámevielat mánát. Jielleváris leat julevsámevielagat unnitlogus ja Johkamohkis leat sullii bealli goappátge.

oahpaheddjiid mielas nationála gáibádusat váldet ollu saji ja dahket váttisin heivehit sámi sisdoalu skuvlii. Muhtimat sis čuoččuhit, ahte earret eará nationála geahččaleamit, main váhnemat maid beroštit, čatnet ja "suoládit" ollu áiggi skuvllas. Ovdaskuvllain ii leat seamma streassa dien hárrái, sis leat ludoleabbo rámmat ja orru álkit heivehit sámi sisdoalu sin doibmii.

Sámeskuvlastivra ja sámemánáid rievttit

Ruota beale Sámis leat skuvlalága mielde golbma vejolaš geainnu oahppat sámeiegela, juogo válljet sámeskuvlla dan sadjai go kommunála skuvlla, integrerejuvvon fáladaga kommunála skuvllain dahje gáibidit ruovttueiegela oahpahusa. Ruovttueiegela dahje eatnieiegela oahpahussii lea riekti dain mánáin, geain nubbi dahje goappašat váhnemat ja ieš maid mánna máhtta eiegela. Ortnegis gávdno maiddái mearrádus, mii dadjá ahte mánás, gii ii beaivválaččat hála sámeiegela, lea riekti oahppat eatnieiegela. Dát riekti lea vuodđuduvvon Vuodđoskuvlaortnegii (Grundskoleförordning 1994). Dás in dattetge gieđahala integrerema inge ruovttueiegela oahpahusa, dasgo sáhka lea sámeskuvlla birra.

---

³ Min Aigi, nr. 84/ 2004, Karasjohka, Norway.

Ruotas leat guhtta sámeskuvlla, mat leat Gárasavvonis, Láttévaris, Gironis, Jielleváris, Johkamohkis ja Deartnás. Dáin skuvllain leat Sámeskuvllat dahkan šiehtadusa máná ruoktugiieldain, nu ahte sáhttet fállat ovdaskuvllaid ja astoáiggefálaldagaid (earret Láttévaris, gos ii leat ovdaskuvla). Sámeskuvla lea Skuvlalágas defínerejuvvon oktan almmolaš skuvlavuogá-dahkan Ruotas, man stáhta ovddasvástida. Ráđdehus lea maid mearridan diibmojuogu, mii galgá sihkkarastit unnimus diibmomearri 1. luohkás 6. luohkkái. Skuvlaláhka (Skollagen 1985: 1100) cealká, ahte sámeskuvla galgá fállat sámi mánáide guđat luohká rádjai vuodđoskuvlaoahpu, mas lea sámi perspektiiva. Lága mielde (kap. 8, § 1) oahppu galgá seammás vástidit ruota vuodđoskuvlla. Láhka sihkkarastá sámi sisdoalu ja seammás geatnegahtta sámeskuvllaid čuovvut Ruota našunála oahppoplána (Lpo 94). Das čuovvu maid, ahte sámeskuvllat geatnegahttojit čadahit nationála geahččalemiid, mat bidjet meriid dasa maid sámi mánát galget oahppat.

Skuvlalága (kap. 8, § 6) mielde sámeskuvllain galgá leat stivra Sámeskuvlastivra, mii hálddaša sámeskuvllaid ja sámeskuvlla áššiid. Riikka-beaivvit ásahii lága 1980, ja 1992 rájes lea Sámediggi nammadan stivrra ja stivrrajodiheaddji. Skuvlalágas leat dárkileabbo njuolggadusat sámi oahpahusa hárrái (Samisk skolförordning 1995: 205). Njuolggadusat mearridit sámi skuvladoaimma ja Sámeskuvlastivrra mandáhta nu, ahte Sámeskuvlastivra dat almmolaččat buktá ovdan ja evttoha, mo sáhtta buoridit ja ovddidit sámi oahpahusšlájaid (kap. 2). Sámeskuvllain lea sierra oahppoplána, mii sihkkarastá sámi profilerema bajimus ulbmiliid ja dan ráđdehus dohkkeha (kap. 3, §1). Njuolggadusain daddjo maid, ahte diibmoplána mielde galgá oahpahuvvot sáme- ja ruotagillii ja sámegeiella galgá leat buot luohkáin fágan (kap. 3, §2). Kursaplánat maid ráđdehus mearrida, galget heivehuvvot sámeskuvlii (§ 6). Sámegeiela kursaplána mearrida Skolverket, daidda geain lea sámegeiella vuosttaš ja nubbin giellan ja sidjiide geain lea eatnigiela oahpahus (gč. Sameskolförordning, 1995: 205).

Sámeskuvlastivra (www.sameskolstyrelsen.se) lea lagabut meroštallan sámi profilerema Sámeskuvlplánas, mii lea lasáhussan nationála oahppoplánii Lpo 94. Plánas daddjo ahte go sámi mánát ja nuorat muosáhit fuola ja oahppama nana buori pedagogalaš doaimmas, de sámegeiela ja kulturárbi čuovvu sin olles eallenagi. Áigumuššan lea maid, ahte sámegeiella ja kultuvra galgá seailut ja ovdánit, ohppiid lohku galgá badjánit ja oahppit galget oahppat hállat, lohkat ja čállit sámegeiela. Dárkileabbo mihtto-mearrin lea vel daddjon, ahte sámi ovdaskuvla, ovdaskuvlaluohkká, astoáiggefálaldat ja sámeskuvlla vuosttaš golbma jagi galget leat sámegeillii. Oahppit geain lea eará giella go sámegeiella, galget oazžut doarjaga iežaset gillii. Goalmmát jagi maŋŋá galget oahppit hállat, lohkat ja čállit árgabeai sámegeiela. Oahppit geain lea sámegeiella vuosttaš giellan, galget oahpa-

hallat geavahit giela njálmmálaččat ja čálalaččat.

Sámeskuvlastivrra bargoviidodahkii gullá dienu ollašuhttit sámi profilere-ma, ovddasvástidit sámi oahpponeavvuin, ráhkadit ja mearridit sámi skuvlaplána, ovttas gielddaiguin soahpat integrerejuvvon sámi oahpahusa ja ovdaskuvlaluohkáid, ovdaskuvlla ja astoáigefálaldagaid. Sámeskuvla-stivrra hálddahus ii leat beare stuoris; ekonomii- ja personálakonsuleanta lassin leat guokte fágakonsuleantta, namalassii oahppo- ja oahpponeavvo-konsuleanta ja oarjelsáme giela ovddidankonsuleanta. Hálddahusa jođiha skuvlahoavda, gean Sámediggi bidjá virgái. Hálddahusa jođihangoddái gullet čállingotti jođiheaddji ja sámeskuvllaid rektorat.

Sáme giela dillái Ruotas váikkuha maid jagi 2000 fápmui bohtán giella-láhka, mas sáme giella oažžu minoritehta suoji (www.samediggi.se). Duogáš dán sámi olahussii lea, ahte Ruotta guorrasii Europa Ráđi nátionála minoritehtagielaid konvenšuvdnii, man mielde minoritehtagielaid galgá suodjalit. Sáme giellariivttit leat nannejuvvon viissis sámi hálddašang-uovlluin nugo Girona, Árjaluovi, Jiellevári ja Johkamohki gielddain. Dáid gielddain lea ovttaskas olbmui riekti geavahit sáme giela njálmmálaččat ja čálalaččat ja oažžut hálddašaneiseválddiin vástádusa njálmmálaččat sáme-gillii. Dát giellaláhka lea čalmmustahtán ja nannen sáme giela stáhtusa Ruotas.

Ruota sámeskuvllaide leat rápmavevttut biddjon mángga dásis, vuostta-žettiin lea Skuvlalahka, dasto Skuvlanjuolggadusat (eatnigiela oahpa-hussii), Sámeskuvlanjuolggadusat ja dasto vel eiseválddit nugo Skolverket ja Sámeskuvlastivrra. Dáid rápmavevttuid siskkobealde fertejit oahpa-headdjit gávdnat sámi doaibmalatnjii saji. Vel stuorat hástalus lea sámi eiseválddiide, Sámediggái ja Sámeskuvlastivrii iskat duodalaččat viiddidit sámi doaibmalanja.

Skolverket, skuvllaid bearráigeahčči

Sámi doaibmalanja viiddideapmái addá Skolverket muhtun ákkaid. Skolverket lea buot skuvllaid stáhtalaš bearráigeahčči Ruotas, nu maiddái sámeskuvllat gullet dan vuollái. Skolverket árvvoštalai 2003 sámeskuvllaid kvalitehta ja dan, čuvvotgo sámeskuvllat lágaid ja njuolggadusaid. Raporta lea assái, válddán dás ovdan muhtun osiid, mat gusket sámeskuvlla sámi perspektiivva ovddideapmái:

- Sámi perspektiivva ii leat dohkálaččat vuodustuvvon sámi skuvllain. Sámeskuvllaide leat stuorra vuordámušat. Skol-

verket atná eahperealisttalažžan fállát sihke vuodđoskuvla- máhtu ja sámegiela ja ovddidit sámi identitehta. Dasto sámeskuvla galgá skuvlalága mielde gitta guđát skuvlajahkáii addit oahpu, mas lea sámi perspektiiva. Raporta mielde muhtumat oaivvildit, ahte go “samisk utbildningsfilosofi” ja dutkanvuoddu váilu, de lea váttis hukset skuvlla mas sámi árvvut ja giella dahket vuodu. (Skolverket 2003: 12.)

- Sámeskuvllat leat bieđgguid, smávva ovttadagat ja unnán mánát. Oahpaheddjiin lea gudneángerivohta váldit skuvlii sámi perspektiivva, muhto okta hehttehussan dan nannemii lea, go sámeskuvlla oahpaheaddjin ii leat vejolaš deaivvadit ja ovttasbargat.
- Sámegiella ii doaimma oahpahusgiellan, ja Skolverket atná eahperealisttalažžan Sámeskuvlastivrra skuvlapiána, man mielde buot oahput ja astoáiggi fáldadagat galget leat sámegilli vuosttaš golbma jagi ja viđa jagi sisa galget buot mánát máhttit čállit ja lohkat sámegiela. Dát daningo ollu sámemánát eai máhte sámegiela ja oahpahus berre heivehuvvot juohke máná giellamáhtolašvuodaid mielde.
- Oahpaheaddjit váilot, ja das Skolverket cuiggoda Ruota stáhta. Stáhtas lea geatnegasvuohta guorahallat, mo sáme- gielagiidda sáhtta fállát heivvolaš oahpaheaddji oahpu. Maiddái Sámeskuvlastivra ferte leat aktiivalaččabut háhkat oahpaheddjiid ja ohppiid sámeskuvllaide. (Skolverket 2003: 3.)

Lea čalbmáičuohcci ahte Skolverket cuiggoda stáhta, ja dan maid ahte stáhta berre váldet vuhtii sámeskuvlla iešvuoda. Fertešii sáhttit spiehkastit standárdamállet našunála gáibádusain.

Sámeskuvllaid jodiheaddjit ja oahpaheaddjit atnet ávkkálažžan Skolverket cealkámušaid dan dáfus, go dat gáibidit ja dahket lobálažžan sápmelaš- vuoda nanosmahttima skuvllain. Sámeielat oahpaheddjiid háhkan lea stuorra hástalussan dán skuvllain. Dán akšuvdnadutkanáigodagas leat vásihan ahte muhtimin lea veadjemeahtun fidnet sadjásaččaid go oahpa- headdjit oassálaste oahppočogganemiidda.

Sámi skuvladutkamat

Norgga bealde almmuhuvvui 2003 skuvladutkamuš, mas lea relevánsa dán

duhkamuššii ja man bohtosat orrot oahppásat maiddá Ruota beale skuvllaid oahpaheddjiide (Hirvonen 2003a, Hirvonen 2003b). Dutkamuš evaluere Sámi oahppoplána (O 97 S) čadaheami ja dan jođihii vuosttaš amanuensa Hirvonen ja su kollegajoavku Sámi allaskuvllas. Dutkamuš čájeha, ahte váldoservodaga kultuvra lea buori vuoimmis ja báidná sakká sámeskuvlavuogádaga. Vaikko oahppoplána áigumuššan lea nannet sámi perspektiivva, de dutkamuša mielde dat ii lihkostuva. Dominántakultuvrra vealahanváikkuhus lea bistán nu guhká, ahte dat ain vuhtto sámeskuvlla oahpaheddjiid mentalitehtas, čállá Hirvonen. Sámeskuvllain ja oahpaheddjiin leat stuorra hástalusat hukset sámi vuođu skuvlii. Su dutkamuša (Hirvonen 2003a: 114) mielde sámeskuvllaid jođiheaddjit, rektorat, eai leat njunnošis fágalaš ođasmahttimis, ja oahpaheaddjit váillahit jođiheddjiin dan doarjaga ja bagadeami. Hirvonen fuopmášuhtá, ahte skuvlla doaibmakultuvrra nuppástahttimis galget jođiheaddjit leat guovddážiis olles skuvlla ferte searvat dasa. Son deattuha maid ahte dákkár ovddidanbarggu lihkos-tuvvan eaktuda lasseskuvlejumi. (Hirvonen 2003a: 156.)

Seamma evaluerendutkamis Pigga Lauhamaa lea dárkon oahpahusa klássalanjas ja gávnnaheami, ahte oahppama jođihit oahppogirjiid ja oahpaheaddji ja unnán oidnojit bargovuogit, main oahppi lea bárisin. Dábálaš bargovuohkin lea lohkat oahppogirjiid ja deavdit bargogirjiid, távvaloahpaheapmi, oahpahusságastallan, logaldallan ja oahpaheaddji bagada ohppiid bihtáid bargamis. Spiehkasteapmi lea prošeaktabargovuohki, mas oahppi bargá iešheanalisis. Dát ii dábálaš dušše sámi skuvllain, maiddá dároskuvllain leat sullasaš áicamat. Lauhamaa guorahallan čájeha maid, ahte oahppoplána gáibida kultuvrralaš máhtu, maid muhtun oahpaheaddjit atne máhtohis-vuohtan go eai lean dasa skuvlejuvvon. (Lauhamaa 2003: 36–53.)

Jan Henry Keskitalo (2003: 23) lokte klássalanjas makrodássái sámeskuvllaid hástalusaid, go guorahallá maid álgoálbmotperspektiivva eaktuda skuvlavuogádahkii. Vuosttažettiin ferte hukset oahpahusa sámi eavttuid vuođu vai skuvlavuogádat nákke ollašuhttit sámi álbmoga áigumuša ja viggamuša. Dasto skuvla lea kultuvrralaš ja servodatlaš doabaevttoheaddji ja ráhkada servodahkii ođđa doahpágiid iežas doaimma bokte. Dát lokte oidnosii dan, ahte skuvla lea doaibmi dahkki sámi servodaga huksemis ja ovddida stuorra servodahkii sámi ja álgoálbmogiid kollektiivva rivttiid hárrái áddejumi skuvlavuogádagas. Keskitalo čalmmustahtá mo ásuhasat, go álget doaibmat sámi namas, hálddašišgohtet oktasaš álgoálbmot áššiid ja ovddidit rivttiid. Das maid Keskitalo ovdanbuktá, čuvvot sihke geatnegasvuođat ja rievttit, ja goit lea skuvlakollektiivvas sáhka. Go ovttas servet loktet iežaset áššiid, mobiliseret, nugo sámelihkadus lea dahkan, de lea dat vuohki fámuidahttit skuvlavuogádaga sámáidahttinbarggu, sihke iežas ja stuorraservodagas. (Keskitalo 2003: 20–36, gč. maid Sámelihkadusa birra

earret eará Henry Minde 2003, Regnor Jernsletten 1998.)

Hirvonen dokumentere dárbbu dutkat ja háhkat systemáhtalaš dieđu sámi skuvlla diliid birra (2003a: 145–157). Mikkel Nils Sara suokkardallá evaluerendutkamis, mainna lágiin skuvllat leat ádden, mii sámi árbevirolaš diehtu ja máhtu lea ja mainna lágiin oahpaheaddjit oidnet dan sáhttit váldit atnui skuvllas. Sara čalmmustahtá luonddu ja birasfága olis ášši ja lea čohkken dieđuid ságastaladettiin oahpaheddjiiguin ja son geavaha maiddái iežas vásáhusaid ja dieđuid ákkastallama vuodđun. Son cuiggoda, ahte árbevirolaš diehtu ja máhtu ii leat gárvvisin láchčojuvvon skuvlla atnui. (Sara 2003: 121–138.) Su bargu lea ávkálaš, go guorahallat árbevirolaš praksisaid váldima skuvlamáilbmái mielde.

Henning Johansson ja Elisabeth Jernström leaba dán prošeavtta oahpaheddjiide oahpes ja lagašolbmot. Soai dutkkaiga mánggakultuvrralašvuoda skuvllain Davvi Ruotas ja vuhtiiga ahte oahpaheaddjit eai lean duostilat luohttit iežaset máhtolašvuhtii. Mángeii dáhpáhuvai ahte bivde dutkiguoktás rávvagiid, mo galget bargat, dahje mii lea dat “rivttes vuohki” bargat. Dákkár rávvagiid eaba sáhttán buktit, baicce deattuheigga, ahte lea dehálaš vuoduštit oahpaheami mánáid kulturduogáži. Dutkamuš čájehii ahte go ohppiid kulturduogáš biddjo vuodđun, de rivdet sihke oahpahanbargovuogit ja oahpuid sisoallu. Oahpaheddjiin váillui diehtomielalašvuoha, sii eai diehtán maidige dan givrodagas, mii luovvana go kulturduogáš geavahuvvo resursan dan sádjái go adno noadđin. Dáid oahpaheddjiid gaskkas ledje maid dakkárat geat guhkit áigge ledje bargan skuvllas. (Jernström & Johansson 1987: 17.)

Ovdalis namuhuvvon ovdamearkkat leat Norgga ja Ruota bealde Sámis. Ulla Aikio-Puoskari lea geahčadan olles Sámi perspektiivvas sámi skuvladiliid. Su dutkamuš čájeha lágalaš ja gielalaš eavttuid ja erohusaid Norggas, Ruotas ja Suomas. Sámeskuvlla stáhtus ja sámi mánáid eavttut ja lágalaš rievttit bisuhit ja oahppat iežaset giela skuvllas eai leat seammá nannosit dáhkiduvvon buot riikkain. (Aikio-Puoskari 2005: 14.) In áiggo dás ovdanbuktit dáid diliid, dušše fuopmášahttit, ahte Ruotas sámi oahppis lea riekti lohkat ja oahppat sáme giela sámeskuvllas, integrerejuvvon oahpus gieldda skuvllain ja ”hemspråk” ruovttugiellaoahpus gieldda skuvllain. Muhto ollu gerddiid lea nu, ahte gielddaskuvllain eai leat oahpaheaddjit, ja dalle ii leat fáladat iige riekti ollašuva.

Dát kapihtal čájeha, ahte sámeskuvlla stivrendokumeanttat, vuosttažettiin nationála oahppoplána, man čuvvot nationála geahččaleamit ja man rámmaid mielde sámeskuvlplána maid ferte doaibmat, eai atte dan doarjaga ja stivrenvejolašvuoda, maid sámeskuvllat dárbbášit sámi vuodu

ja sisdoalu ovddideames skuvlii. Skuvllat sáhttet dáid rámmaid siskko-bealde iskat, mo sámi árbevieruid sáhttet váldit atnui muhtin osiin skuvlla doaimmas.

Vaikko orrot čavga nationála rámmat muhtimiid mielas, de ferte deattuhit, ahte skuvlalahka ja sámi skuvlanjuolggadusat rahpet vejolašvuoda nannet sámi perspektiivva. Guorahallan čájeha, ahte bajimus dásis ii gávdno oktage stivrendokumeanta, mii bijašii sámi kultuvrra vuodđun sámi skuvlii. Dán akšuvdnadutkamis sámi oahpaheaddjit čájehit, mo sii geavahit daid vejolaš eavttuid, mat sin duohkin leat ovddidit sámi sisdoalu doibmii. Muhto lea dárbblaš, ahte sámi eiseválddit galggašedje iskat, man guhkás bajimus nationála dássái lea vejolaš oažžut eanet sámi stivrema.

Skuvladutkamušat Norgga bealde fas čájehit, ahte sámi skuvllat eai nákke ollašuttit sámi profilerema, vaikko dát lea nationála áigumuš. Dasa leat ollu sivat, earret eará dat, ahte sámít eai ieža mearrit iežaset skuvllaid guđege riikkas. Dán fátta in áiggo dás duođi eanet čuovvolit, muhto baicce fokuseret oahpaheddjiid rollii, namalassii ahte okta sivva lea ahte oahpaheddjiin ii leat doarvái duostilvuolta nannet sámi sisdoalu. Ja go dasa lassin lea nu go Hirvonen čujuha, ahte sámeskuvllain ii leat nana fágalaš jođihepmi, ahte rektorat prioriterejit hálldašeami eanet go fága, de lea váttis oahpaheddjiide okto nákcet čadahit ođasmahttimiid ja ovddidanbarguid.

5 Kultuvrralaš ja árbevirolaš diehtu ja dieđu sirdin

Akšuvdnadutkanprošeavtta fokus lea árbevirolaš dieđu sirdašuvvan skuvlla vuogádagas. Mu váldobargun lea guorahallat, mo kultuvrralaš dieđu sirdin skuvllii dáhpáhuvvá. Dáid guovddáš doahpágiid suokkardallamiid čuovvu maid ovdanbuktit oahpaheddjiid oahppanproseassa doahpágiiguin barggaddettiin.

Doahpaga “kultuvrralaš diehtu” sáhtta guorahallat mángga geahččanvuogis. Dán oktavuodas válljen gáržžidit kultuvrralaš dieđu nu, ahte čielggadan dan, mii guoská kultur- ja kulturádejumii doahpágii ja doahpágiidda “árbevirolaš diehtu” ja “árbevirolaš ekologalaš diehtu”.

Kultuvra ja kulturádejumii

Johkamohki ja Jiellevári skuvllas lea stuorraberoštupmi ságastallat kulturdoahpaga birra, go siihan galget konkretiseret dán doahpaga sisdoalu, nu ahte šaddá ja heive oassin skuvlla doibmii. Dutkit čilgejit kultuvrra mángga láhkai, dat lea abstrákta, dakkár maid ii sáhte dohppet gitta dahje ráddjet čielgasit. Mángii lea ávkkálaš juohkit doahpaga kultuvra guovtti sadjái, namalassii árvvoštalli ja válddaheaddji geahččanvuohkáii, vai áicá mo dáid ádejumiiid čuvvot áibba guovttelágan váikkuhusat praksisii.

Árvvoštalli geahččanvuohki eaktuda árvvoštallama. Muhtun dahje muhtumat (joavku) leat meroštallan, mii lea buorre dahje fuotni, mii lea eakti (albma) dahje buhtis ja mii fas ii leat. Kultuvra mihtiduvvo, das oážžu čuoggáid dahje ii. Doahpagat nugo “fiinna kultuvra” lea vuolgán boargárgotti árvvoštallamis, man mielde omd. klassihkalaš symfonijat gullet fiinna kultuvrii ja kioskagirjjálašvuohta fas lea álbmotlaš “hálbbes kultuvra”. Árvvoštalli geahččanvuohki lea dábálaš buot servodagain, dájvja elihtta- dahje ekspeartajoavku lea mearrideaddji. Árvvoštallan lea sihke interkultuvrralaš, kultuvrraid gaskasaš dahje intrakultuvrralaš, kultuvrraid sikkobealde. Kulturhistorjá lea ovddastan árvvoštalli oainnu, ja jus dán oainnu čuovvu šlávalaččat, de dološ kultuvra lea ráidnaseamos. Dákkár oaidnu doalvu sámi kultuvrra dávvirvuorkkáide. Oarjemáilbmi lea gohčodan álgoálbmogiid kultuvrraid “primitiiva dahje bázahallan kultuvran”, árvvoštallanmihttun lea adnon “ovdáneapmi”. Doaba ovdáneapmi geavahuvvo dájvja etnosentralaččat oarjemáilmmi geahččanvuogis,

sin meroštallamiid ektui. Lea vuohkkaset ságastit servodagaid riev dama ja nuppástuvvama birra, dalle ii árvvoštala, leago riev dan buorre vai heittot servodahkii (omd. 3. ja 4. máilmmi birra).

Kulturdoahpaga čilgehusat, mat eai árvvoštala muhto válddahallet, leat nugo Arne Martin Klausena (1992: 27) čilgehus, ahte kultuvra lea árbevieruid ja árvvuid sirdin riev daduvvon hámis buolvvas nubbái. Roger Keesing (1998: 68) čilge, ahte kultuvra lea dego giella dahje koda, maid olmmoš oahppá, ja dát oahppa lea álo buot daguid ja doaimmaid duohken. Kultuvra lea doaibmanmáile. Son ráddje kultuvrra árvvuide ja ideaide, mat leat min daguid duogábealde ja mat addet daidda meinnega. Kultuvra ii leat čadnon diŋggaide iige daguide, muhto daid ovdanbuktimiid duogábeale meinnegiidda. Dat ii mearkkaš, ahte dávvirat ja doaimmat eai leat dehálaččat. Jus kulturdoahpaga geavaheapmi čatnasa dušše diŋggaide ja symbolaide, de Marianne Gullestad mielas mii essensialiseret kultuvrra. Son čuoččuha, ahte olbmot ja dutkit maid geavahit váldosaččat kulturdoahpaga reflekterekeahhtá, sii essensialiserjit ja dahket dan dávvirin. Kultuvra ii leat juoga mii lea olbmos, muhto lea baicce latnja doaibmi olbmuid gaskkas. (Gullestad 2002: 58.) Keesing oaidná maid giela leat dan, mii dahká kultuvrra vejolažžan ja mii lea kultuvrra geađejuolgi (1998: 146).

Johkamohki ja Jiellevári skuvllas lei muhtumiidda oahpis čilget kultuvrra golmma sierra dimenšuvnnain, nugo Jernström ja Johansson dahkaba (1997: 43). Vuosttažettiin doahpagii kultuvra gullá materiálalaš bealli, mii ovdanboahhtá teknologalaš buktagiin ja giehtadujiin. Nubbi lea sosiála dimenšuvdna, mii sisttisdoallá olmmošlaš gaskavuodaid ja ovtastallanortnegiid. Ja goalmmát lea mentála dimenšuvdna, masa gullet jáhkut, dieđut, miellaguottut ja árvvoštallamat. Dán kulturdoahpagii čujuha Sámeskuvlastivra iežas guhkesáigge skuvlapiánas (gč. Sameskolstyrelsens skolplan 2007–2010 [2006: 2]). Iešalddis dát čilgenvuohki lea geavatlaš, go dat fátmasta dievaslaččat buot beliid eallimis. Muhto ferte váruhit vajáldahttimis, ahte dát dimenšuvnnat leat buot oktii čadnon ja dáid dimenšuvnnaid duohkin lea daid meinnet, dárkkuhus ja dovdamuš, mii guoddá daid ja mii riev dan hámis doalvu daid ođđa buolvvaide.

Normatiiva kulturáddejumi dilemmat

Kulturdoahpaga áddejumi ja geavaheami duohkin lea nuppiin eanet fápmu mearridit go nuppiin, ja praksisis dát sáhtá buktit eahpevuoggalaš meannudemiid. Danne lea dárbu bajjedit didolašvuoda, vai virgeolbmot leat profeseuneallat. Kulturdoahpaga geavaheame ferte geahčadit kritihkalaččat,

namalassii leago kultuvra ráddjejuvvon dávviriid, doaimmaid dahje symbolaid duohká, dahje čáhketo dán áddejumái nuppástupmi ja variašvnnat. Dasto oktan hástalussan lea maid árbevirolaš ja álgoálbmotkultuvrraid autenttalašvuoda (“álgovuolggalašvuoda”, doloža, eaktivuoda) vuordin.

Ovdalis lei dábálaš, ahte kulturdutkit čatne kultuvrra dávviriidda ja diŋggaid. Dát oaidnu lea rádden guhká ja lea ain vuoimmi. Skuvllaid praksis dat bođii ovdan “kulturkoaffariiguin”, maid sisa lávejedje čohkket diŋggaid, kultuvrralaš artefávttaid. Go Pakistána kultuvra lei fáddán, de koaffaris ledje sin biktasat, musihkka, borramušávdnasat ja eará diŋggat maid skuvllas čájehedje mánáide. Go sáme kultuvra birra lei sáhka, de lávostallan lei diehttalas. Sámeskuvllain lávejit leat “sámi beaivvit”, goas suovastit bierggu ja ceggejit lávu. Ii leat mihkkege boasttuvuođaid čájehit diŋggaid iige datge, ahte leat sámi doaimmat nugo lávostallan, muhto jus kultuvrra essensialisere nugo Gullestad ovdalis čilgii, de sáhtá kultuvra báhcit olgguldas diŋggaid dahje symbolaid duohká.

Prošeavtta báikkálaš jodiheaddji Carina Sarri bijai juo álggus ovdan, man láhkai dat mo mii áddet kultuvrra ja árbevieruid, bidjá meriid virggálaš bargui. Son jearai:

“Leago doarvái, ahte mii hállat sáme giela, vázzit gávttiin ja sáhttit dáhkidit ahte leat boazodoalus, go galgat ovddidit sámevuoda skuvllas?”

Sarri, gii lea mángalogi jagi bargan sámi ovdaskuvlla ovddidemiin, cuiggoda olgguldas áddejumiid sámi gullevašvuoda hárrái. Su mielas ii leat doarvái, ahte mis leat symbolat dahje mearkkat, mat čájehit sápmelašvuoda ja árbevieruid, daid duohkin ferte leat čiekŋaleabbo jurddavuoddu. Symbolat leat iešalddis dehálaččat, dego Sarri namuha giela, gávtti ja boazodoalu. Ollugat atnet daid dehálaš oassin sámi kultuvrras, muhto jus dát symbolat eai mearkkaš maidege olbmui, jus daidda eai leat čadnon dovddut, dahje jus ii máhte daid dulkot, de dat báhcet dušše olgguldas symbola dássái. Symbolaid duohkin ferte gávndot “meinnet”, mas lea čiekŋaleabbo mearkkašupmi olbmui. Øyvind Dahl (2001: 58–59) deattuha nugo Keesing (1998), ahte lea dajakeahtes koda, mii guoddá symbola ja lasiha, ahte kultuvrralaš ovdanbuktinhámiid sáhtá sirret ja daid meinnega, mii guoddá daid hámiid. Dás čuovvu ahte heive jerrat, maid mii “guoddit” go coggat gávtti? Leatgo čájeheamen iežamet ruohtasiid, leatgo dušše činadan, leatgo čáppáseamen sámi duoji, leatgo bágejuvvon gávtti coggat vai leago dušše lunddolaš gávttiin gárvodit? Buot dieidda gažaldagaide leat čilgehusat, main leat meinnegat. Dan sáhtá

gohčodit metadiehtun dan birra, maid gákti, eará diŋggat ja doaimmat mearkkašit olbmui.

Oahpaheaddji Katarina Spiik Skum muitala vásihan ahte maiddái sii geat leat bisuhan giela ja geain lea nana sámi iešdovdu cuiggoduvvojit. Sii orrot šaddan sivalažžan dasa, ahte eará sámit leat massán sáme giela eai geat leat nácken váldit dan ruoktot. Son lohka, ahte diekkár vuostálasvuodát ja miellaguottut sámi servodagas heađuštit skuvlla sápmelašvuoda ovddidanbarggu.

“Ii olmmoš duostta hállát sáme giela go dalle olggušta daid sámiid, geat eai ádde eai máhte. Eat sáhte vázzit gávttiin go muhtin sámit eai šat geavat gávtti. Ii heive dovddastit, ahte mii leat boazodoalus, go buohkain eai leat bohccot.”

Oaidnit ahte olggušteamit leat goappatguvlui, nuppit sivahallojuvvojit “luoitán iežaset dáruiduvvat” ja nuppit fas leat “badjelmeari” sápmelaččat ja čevllohallet sápmelašvuodaineaset. Kultuvrralaš ovdanbuktimiid sáhtta guorahallat guovtti váldoperspektiiva mielde, juogo árvoštallat kultuvrra dovdomearkkaid dahje válddahallat ja guorahallat daid. Orru leamen nu, ahte vealahuvvon álbmotjoavkkuide nugo sámiide lea álkimus fallehit nuppiid eará sámiid dan sadjái go stáhtaeiseválddiid. Dát čájeha, man dárbbalaš lea olles sámi álbmoga dekoloniseret amaset sámit dárbbasit gaskaneaset nákkáhallat áššiid birra, mat eai leat leamašan eai geat leat sin hálddus.

Normatiiva oaidnu kulturáddejumis lea lunddolaš, čilgeba Stordahl ja Kvernmo (1990), muhto dakkár ii leat heivvolaš go boadusin sáhtta leat, ahte skuvla sirre mánáid juogo unnit dahje eanet albma sápmelažžan. Dán áddejumis mihtiduvvo gullevašvuolta, mii sáhtta dagahit olggušteami dahje oidima. Goabbáge vuoigŋa ii leat dohkálaš skuvlaservodagas, man figgamuššan lea meannudit ohppiiguin ovttárvosaččat. Ollugat oahpaheaddjin rahče fáhtet ođđa jurddašanvuogi, mas fokus lea válddahalli, guorahalli ja dynámalaš kulturdoaba. Kultuvrralaš variašuvnnat, maiddái kultuvrra siskkobealde gáibidit, ahte olmmoš oahpahallá áicat sihke erohusaid, muhto maiddái ovttaláganvuodaid ja dohkkehít daid. Oahpaheddjiide lei stuorra hástalus oahpahallat jurddašit ođđa lánkai nu, ahte kultuvrralaš ja árbevirolaš diehtu ja máhtu ii leat stirdon ovttá hápmái, ovttá áigodahkii dahje seamma dovdomearkkaide. Diehtu ja máhttu ii leat dássidit juohkásan olbmuid gaska, muhtimat máhttet ollu muhtun surggiin, muhtimat fas unnit, ja nie máhtut ja dieđut leat juohkásan surggiid mielde. Diđolašvuolta rievdata jurddašeami, mii fas váikkuha dasa, mo mii skuvllain meannudit ovdamearkka dihte mánáiguin ja

bargoskihpáriiguin.

Autenttalašvuoda vuordámušat

Sámiin ja eará álgoálbmogiin vurdojuvvo, ahte sii duođaštít iežaset earalárganvuoda. Dát earalárganvuolta lea maid šaddan álgoálbmogiid dovdomearkan, man vuodul sii gáibidit earalárgan ja govttolaš meannudemiid daid stáhtain gos sii orrot. Metaforan sáhtta geavahit turisttaid váras ráhkaduvvon govaid, main romantiserejit ja eksotifiserejit sámiid ja čájehit sin oktageardánis dilis. Lea dovddus čuoččuhus, ahte sámiin ja eará álgoálbmogiin lea lagas oktavuolta lundui. Dán čuoččuhusas leat mánga beali, mat eai boade ovdan. Vaikko gullat servodatdigaštallamin muhtimiid (sihke sámiid ja ii-sámiid) eahpideamen, ahte sámít eai leat luondduolbmot. Maori ja dutki Linda Smith suokkardallá dákkár čuoččuhusa doallevašvuoda ja relevánssa ja jearrá, ahte leatgo álgoálbmogat “luondduálbmogat” ja buktágo čuoččuhus váttisvuodaide? Autenttalaš lea seammá go “buhtes” dahje “albma”, ja dán áddejupmái leat čadnon viissis kriterat. Smith guorahallá dan autenttalašvuoda vuordámuša, man mielde álgoálbmogat galget duođaštít lagasvuoda ja várrugasvuoda lundui, beroškeahttá das leago dat duohta. Dákkár vuordámušaid geažil álgoálbmogat sáhttet gártat duođaštít, ahte sis leat dat “rivttes” dovdomearkkat, mat čájehit sin leat “albma” dahje “buhtes” álgoálbmogat. Vuordámušat bohtet váldoservodaga álbmotjoavkkuin (interkultuvrralaččat), muhto álgoálbmotjoavkku siskkobealde (intrakultuvrralaččat) leat várra vel garra-seabbo digaštallamat ja šiehtadallamat das, mii lea dohkkehuvvon leat albma ja mii ii. (Smith 1999: 72–74.)

Stordahl (1996) lea dutkan sámi modernitehta ja oaivvilda sámi servodagas leat garra nákkahallamiid das, makkár dovdomearkkat leat “rivttes”. Okta su ovdamearkkain guoská sámi eallinvugiide. Mo galgá rivttes sápmelaš eallit, makkár viessu, biila, doaimmat, ustibat, boradan- ja gárvodandábit galget leat sus, go áigu leat sápmelaš ja doalahit sámi árbevieruid? Muhto seammás gáibiduvvo, ahte sápmelaš máhtta hálddašit ja lihkostuvvá boargárin dahje máilmeboargárin dálááigásaš sámi servodagas. Stordahl čállá, ahte go ođđa kreatiiva eallinstiillat ihtet sámi báikegottiin, de dat sáhttet dohkkehuvvot ođđa sámi eallinvuohkin, muhto dat sáhttet maid dubmejuvvot stuorraservodaga ja sámi lihkadusa beales kopiijan, seaguhusbuvttan dahje dáruiduhttimin. Stuorraservodat ja sámelihkadus, aisttan Stordahla, dáhtu álgoálbmogiid duođaštít iežaset earalárganvuoda. (1996: 159.)

Earalárganvuolta galgá dábálaččat vuolgit dan dilis, mii lei ovdal go

koloniserejeaddjit bohte, čállá Smith. Dát ovddeš idealiserejuvvo; dalle go ledje iešbirgejeaddjit meahcis/luonddus, gos giella lei báinnahalakeahtes báddi sin historjái, go oamastedje iežaset eatnama, go lei dáidu kontrolleret iežaset eallima ja jápmima ja gos muhtin muddui lei dássedeaddu olbmuid gaskkas ja olbmuid ja birrasa gaskkas. Smith oaivvilda, ahte vaikko dát ovddeš badjelmearálaččat idealiserejuvvo, de lea symbolalaš váikkuhus ain stuoris ja strategalaččat dárbbášlaš álgoálbmogiid politihkalaš barggus. Álgoálbmogiin vurdojuvvo, ahte sii bisuhit iežaset dovdomearkkaid rievdatkeahttá vai sáhttet doalahit olmmošvuoigatvuođaid ja álgoálbmotvuoigatvuođaid. Sii galggašedje bissut ovddežis eaige galggašii oarjemáilbmái rohtašuvvat. Muhto álgoálbmogat ellet dálá servodagas, eaige hálit šaddat museagálvun. Sii leat njulgemin ovddeš historjjá, huksemin, ealáskahttimin ja ođđasit formulereimin iežaset kultuvrra ja eallinmáilmmi. (Smith 1999: 73.)

Autenttalašvuohta lea ruossalas doaba. Dat geavahuvvo álgoálbmogiid doalaheames “doložis” ja álgoálbmogat fas geavahit dan duodaštit ahte sin earalárganvuohta lea albma. Auttentalašvuođa doalaheapmi nappo šaddá sin kultuvrraid sealluheapmi. Smith guorahallamiid mielde álgoálbmogiin lea dárbu bissut autenttalažžan. Son čilge, ahte persovvna “rivttes” álgoálbmotgullevašvuohta lea dan duohkin, makkár oktavuoha sus lea álgoálbmogiid vuoigalášvuhtii ja mainna lágiin su ruohttasat leat čatnasan eanaváhnemii, man gohčodat Eatni Eanan. Oarjemáilbmái ja oarjemáilmmi diehtovuogádahkii lea leamaš váttis hálddašit ja dohkkehit álgoálbmogiid vuoigaláš oktavuoda duovdagiidda, geđggiide, bávttiide, elliide jna. Árvvut, miellaguottut, doahpagat ja giella sisa giessasan vuoigaláš jáhkut ovddastit mángga dáfus čielgaseamos erohusa álgoálbmogiid ja Oarjji gaskkas. Dát leat vel ain oasis min eallimis, maid Oarji ii sáhte dulkot áddehahtti láhkái iige kontrolleret, čállá Smith. (Smith 1999: 72–74.)

Seamma láhkai go mángga sámi leat dovdan iežaset olgguštuvvon, de čállá Smith, mo maoriservodat cuiggoda daid maoriid, geat leat oarjemáilmmi universitehtain gazzan oahpu dahje ožžon buriid virggiid oarjemáilmmi fitnodagain, ahte sii eai leat šat mahkáš “albma” maorit go leat amasmuvvan iežaset árbevieruide ja dieđuide. Sii leat dego “beahttán” iežaset duogáža. Smith muitala, mo maorit geahččaledje čoavdit olgguštemiid ja bivde boarrásiid, (*elders*), geain ii lean formála oahppu, bagadeaddjin, oahpaheddjiin ja rávvejeaddjin dákkár “láhpon” oahppanolbmuide. Boarrásat ledje “šaldin” dahje láidesteaddjin árbevieruid sirdinproseassas ođđa dilis. (Smith 1999: 72.) Buot čielgaseamos dokumeanta dasa, ahte álgoálbmogat ieža háliidit bisuhit iežaset earalárganvuođa, lea aittobáliid dohkkehuvvon Álgoálbmotdeklarašuvdna (2007), man mielde álgo-

álbmogiin lea riekti leat earálágan ja dan galgá doahttalit.

Árbevirolaš ja álgoálbmot diehtu

Ollugat leat čilgen árbevirolaš dieđu, ee. Anton Hoëm (1996) bargui, guhte sirre árbevirolaš dieđu eará dieđus nu ahte das leat guokte hámi. Vuosttas lea árgabeaivválaš eallima máhttu álgoálbmot perspektiivvas, njálmálaš máhttu mas leat iežas dovdomearkkat, čadnon muitui ja rievdá dađistaga. Dás čuovvu iežas áiggi servodatráhkadusa dovdan, máhtu dovdan, mii dalle lea ollislaš ja doallelaš. (Hoëm 1996.)

Váttisvuoda čuožžilahtta dat, ahte árbevirolaš diehtu čadno muhtin áigodahkii. Dalle árbevirolaš diehtu áddejuvvo dološ diehtun, mii lea dávvirvuorkkás iige dasa leat šat odne dárbu. Árbevirolaš-doahpaga dávggasvuoda deattuheaba Solveig Joks ja Svanhild Andersen. Joks (2007: 39) oaivvilda, ahte árbevirolaš diehtu lea buorebutge dat man láhkai diehtu sirdása ja geavahuvvo go muhtun áigodat Su dutkamuš, masa gullá maddái filbma, čájeha man láhkai árbevirolaš máhttu sirdása odđa buolvvaide boazosámi birrasis. Andersen (2002: 13) čujuha, ahte álgoálbmot organisašuvnnaid mielas árbevirolaš diehtu ii leat čadnon ovddeži, muhto lea sáhka dan vuogis man mielde árbevirolaš máhttu geavahuvvo ja mo háhkan dáhpuhuvvá. Dovdomearkan lea ahte dát máhttu ja diehtu sirdása buolvvas nubbái ja dán máhtus lea árvu ja iežas riektevuogádat (etihkalaš njuolggadusat) mii spiehkasta olggobeal máhtuin.

Nubbi árbevirolaš dieđu hápmi, guoská dutkamii, ja dat lea “máhttu /diehtu ovddeš servodagas ja beaivválaš eallimis dutkiid perspektiivvas. Dát lea dávjá spesialiserejuvvon máhttu, daid seamma dovdomearkkaiguin go urbána máilmmi fágamáhtus leat” (Hoëm 1996: 1). Dát guokte hámi, árgabeaivválaš máhtu/diehtu ja dutkojuvvon ja systematiserejuvvon máhtu/diehtu leat goappašagat dárbbášlaččat sámeskuvlla ovddideames. Dat mearkkaša ahte álgoálbmogiid árbevirolaš diehtu ferte leat ealli diehtu servodagas, masa leat árvvut ja norbmat čadnon, muhto dan seammás ferte leat maid dutkan, mii formalisere, systematisere ja differensiere árbevirolaš dieđu fágaide skuvlavuogádagas.

Hoëm mielas sámeskuvlla ovddidanhástalussan lea, ahte formála skuvlavuogádat speadjalastá gávpotservodaga ja lea vuosttažettiin ásahuvvon gávpotservodaga dárbbuid gokčat. Go álgoálbmogiid árbevirolaš eallima ja birgejumi dovdomearkan lea lagas oktavuoha lundui ja sin diehtu ja máhttu speadjalastá dán gaskavuoda, de fertejit álgoálbmogat oččodit dán árbevirolaš dieđu dálá urbána ja formála skuvlavuogádahkii. (Hoëm

1996: 20.) Smith (1999: 117) gohčoda árbevieruid heiveheami odđa dilálašvuodaide transformašuvdnan ja atná dán dehálaš oassin dekoloniserenproseassas.

Sáhhtágo árbevirolaš oahpaheami heivehit dála urbána mállesáš skuvllaide? Dat leage maid oahpaheaddjit dán prošeavttas leat geahččaladdan dahkat ja mo sii dán čovdet válldahallo 8. kapihttalis. Árbevirolaš oahpaheapmi lea viiddes fádda ja nugo Joks čilge iežas girjjis boazodoalu máhttu sirdimis, de árbevirolaš oahpahanvuohki ii juhkkovuođu fágaide, diehtodárbu vuolgá baicce eallinvuogis dahje praktihkas (Joks 2007: 73). Nugo lean ovdalis válldahallan, de sirdašuvvet máhtut, dieđut ja árvvut eahpenjuolggadit buolvvas nubbái (Balto 1997: 87, 106). Konteaksta mearrida, mas lea sáhka ja árbevirolaš oahpahanmálle dovdomearka lea dan ollisvuohka. Guttorm (1996), Joks (2007: 79), Sara (2003: 124–127), Oskal (1995) ja Nystad (2003: 142) čájehit buohkat iežaset dutkamušas, ahte searválagaid bargadetiin sirdašuvvet máhtut buolvvas nubbái, muhto maiddá árvvut ja norpmat. Dávjá leat árvvut lunddolaš oassin bargoságin. Guttorm čalmmustahtá holisttalaš lahkoneami árbevirolaš duojáriin. Go Sámi allaskuvlla studeanttat besse árbevirolaš duojára luhtte oahpahallat duddjot, de fuobmájedje ahte duojár ii oahpat dušše duddjot, muhto su ságastallamat studeanttaiguin ledje mihá viidábut. Nu fátmastedje duodjeságat áššiid, mat guske eallimii ja eallinvugiide ja dieinna lágiin ožžo studeanttat stuorát áddejumi duoji kontekstii, dan birrasii mas duodji doaibmá. (Guttorm 1996.)

Grete Bergstrøm giedahallá ávkkálaččat árbevieru ja sámi modernitehta dutkamušastis. Son suokkardallá árbevirolaš dieđu, man oktan dovdomearkan lea ahte vuoiŋnalaš ja oskkolaš oasis eai sirrejuvvo eret máilmálaš dieđus. Álgoálbmotdiehtu laktása álgoálbmogiid eallinvuohká, ruohttasiidda ja lea áiggiid čađa čohkkejuvvon diehtu ja áddejumi olbmo sajádagas universsas. (Bergstrøm 2001: 18–20.)

Jens-Ivar Nergård giedahallá sámi diehtohámiid ja čállá, ahte sámi diehtoárbevierru lea laktásan lundui nu ahte olmmoš ii sáhte sirrejuvvot luonddu eret ja ahte luondu lea eaktun eallinlágiide (2006: 97). Lagasvuoda lundui duodaštit mánga sámi čállá, earret eará Nils-Aslak Valkeapää (1985, 1988) Johan Turi (1910) ja Israel Ruong (1969). Dán diehtoáddejupmái dahje kosmologiijai gullá maid dat, ahte luondu ii lea olbmui objeaktan ja olmmoš ii sáhte eksisteret luonddu haga. Nergård čuoččuha, ahte dákkár nana lagasvuohka lundui, mii gullá sámi diehtoárbevurrui, hástala oarjemáilmmi luonddu áddejumi. Nergård diehtoguorahallan čájeha dan seammá, maid ollu eará álgoálbmotdutkanušat celket dien hárrái, ahte dás lea sáhka ollis diehtovuogádagas, gč. omd Hirvonen (1991, 1998),

Kuokkanen (2000, 2005), Sara (2003), Nystad (2003), Jernsletten (2007), Battiste (2000), Porsanger (2005), Helander (1996) ja Smith (1999). Nils Oskal, gii lea dutkan boazolihku ja dovdá boazodoalloeallima bures, čállá ahte olbmo ja luonddu ii sáhte sirret go lea sáhka boazoealáhusas (1999: 179). Guttorm doavttergrádadutkamušas “Duoji bálgát” boahotá ovdan ahte sihke sámi ja British Columbia álgoálbmotjoavkku duojarat geavahit iežaset dáidaga deattuhit gullevašvuoda eatnamiidda ja kultuvrii (2001: 225). Vuoiŋŋalaš bealit árbevirolaš dieđus eai leat nu almmolaččat ja jus árbevirolaš diehto- ja árvosirdin gártá almmolaš ásašusaid háldui, nugo skuvllaide, de lea várra ahte diehtu boatkana, nugo muhtin oahpaheaddjit balle.

Árbevirolaš ekologalaš diehtu

Ovdalis čájehin, ahte sámi árbevirolaš diehtu lea holisttalaš ja čatnasa sakka olbmo ja luonddu oktavuhtii. Dákkár luondduáddejupmi, mas olmmoš ja luondu leat sorjavaččat nubbi nuppis váikkuha dasa, mo olbmot hálddašit luonddu ja mo sii gulahallet luondduin. Nu leage sámiid ja eará álgoálbmogiid luonduhálddašeapmi ja -áddejupmi šaddan áigeuovdilin otná máilmmis. Máilmmi luonduhálddašeapmi ja luonddugáhtten lea eahpelihkostuvvan iige leat šat jáhkku dasa, ahte oarjemáilmmi diehtu, dutkan ja teknologijja sáhtta čaovdit nuoskkidemiid ja energiija- ja borramuškriissa. Oarjemáilbmi lea dál ohcamin man láhkai álgoálbmogiid árbevirolaš diehtu ja luonduhálddašeapmi sáhtášii leat ávkin máilmmeservodaga dálá hástalussii.

“Sámi mánáid bajásgeassin” girjjis lea mitalus ádjá ja su áddjuba ságastallamis, mii oahpaheddjiid mielas lei váimmus ášši go sámi luonduhálddašeamis ja váraváldimis lea sáhka. Nu leage, ahte mitalusas áddjá čájeha gándii, mo lea čorgen vuovddi ja eatnamiid iežas mánjis. Lea gaikon buot áiddiid eret. Son lohka, ahte go juo oktage mánjisboahhtiin ii áiggo gilvit gittiid, de galgá luondu fas beassat savvot ja jávistit olbmo luottaid. Nuorra almmái hirmástuvvá ja ákkastallgoahotá ádjáinnis, ahte siihan oamastit dáid eatnamiid, ja sis leat eanagirjijitge mat duođaštit dán. Áddjá vástida: “Mun lean dušše luoikkahan eatnamiid dan boddii go dárbbášin.” Dajaldat boahotá guhkin dego dieid sániid ii dajašii dušše áddjá, muhto dieid sániid dadjamin, orrot buot ádját, máttarádját ja máttarmáttarádját, mitala áddjut. Dáhpáhus lea čuočcan sutnje go son fáhkka fuobmái man dehálaš dát sáhka lei áddjá mielas. Dat ahte áddjá lei válmmas oaffaruššat barggu ja daid ollu searaid, maid son eallinagis lei bidjan dáid eatnamiidda, lei hirmástuhtti. Áddjái lei deháleabbo oahpahit mánjisboahttiide árbevirolaš sámi jurddašeami ja áddejumi luonddu

hálldašeamis go dan ahte guoddit eananoamastan girjjiid sidjiide árbin. Ádjá váimmu áššiin lei čájehit, ahte olmmoš ferte árvvus atnit luonddu ja dan maid luondu addá, ja diehtit muittuhit ahte olbmos lea geatnegas-vuohta dikšut luonddu nu ahte sáhtta ain návddašit dan attáldagaid. (Balto 1997: 48.)

Dát ja eará mitalusat, maid “Gal dat oahppá go stuorrula” -proševtta oahpaheaddjit maid mitalit, speadjalastet dan, man láhkai árbevirolaččat leat oahpahan bajásšaddi buolvva hálldašit luondduvalljodagaid jierpmálaččat. Ja mitalusain lea iežas pedagogihkka. Nergård čilge dieđu iešguđetlágan hámiid, ja atná mitalusa sámi árbevieru guovddáš diehto-hápmiin. Mitalusas lea guovddáš sadji árbevieru sirdimis ja odđa dieđu háhkamis ja ráhkadeamis – ja mánát maid hárvánit guldalit dárkilit ja ieža mitalit. Mitalusas lea sisdoallu mii lea dan sáttasáni, muhto das lea maid ii-oinnolaš bealli, mii lea huksejuvvon mitalusa birra ja man Nergård gohčoda mitalusa kosmologiijan. Muhtimin mitalusa kosmologiija lea deháleamos oassi, mii speadjalastá sámi jurddašeamii vuoinjolaš beliid ja mii mitala olbmo oktavuodas lundui ja maiddái olmmošlaš gaskavuodaid birra (Nergård 2006: 78, 79). Sámi pedagogaid hástalusain lea fuobmát mitalusaid sáttasániid, ii-oinnolaš beliid ja sámi kosmologiija daid duohkin vai sáhttet oahpahettiineaset maiddái dáidda čujuhit.

Dán oktavuodas lea vuogas fuopmášahttit, ahte sámi ja álgoálbmogiid árbevirolaš diehtu lea ožžon saji ja árvvu maiddái máilmmi dási luondduhálldašan- ja luonddugáhttenbarggus. Philip Burgess čujuha Rio Agenda 21 deklarašuvnnii (kap. 26) man gieđahalle ON konferanssas 1995 ja mas guorahalle luonddubirrassa ja dan ovddideami. Deklarašuvnnas daddjo ahte álgoálbmogiin lea nana rolla birashálldašeamis ja -ovddideamis danin go sis lea das diehtu ja árbevirolaš praksisat. Konferánsa cealká, ahte álgoálbmogat leat moanaid buolvvaid čađa ovddidan holisttalaš árbevirolaš dieđu iežaset guovlluid, luondduriggodagaid ja birrassa hárrái ja das leat oktii giessasan eana, guovlu ja diehtu (Burgess 1999: 9). Seammá jagi UNESCO nanne raportta Rio Agenda 21, mas celko ahte álgoálbmogiin birra máilmmi lea dárkilis diehtu iežaset birrasis ja dáid birrasiid luonddu riggodagain.

“Our Creative Diversity also acknowledge that, indigenous peoples throughout the world have acquired detailed knowledge of their environmental and its natural resources”
(Unesco 1995: 211).

Árbevirolaš dieđu luondduhálldašandiehtu ja luondduáddejupmediehtu gohčoduvvo mánggain namain, nugo álbmotekologiija, etnoekologiija,

árbevirolaš biras- ja ekologalaš diehtu, álgoálbmotdiehtu, vieruiduvvan riekti (*customary law*) ja eanandiehtu. Árbevirolaš dieđu etnohistorjá, báikkálaš diehtu, njálmmálaš historjá ja njálmmálaš árbevierru sáhttet maid speadjalastit luondduhálddašeami ja áddejumi (Burgess 1999: 9). In áiggo dás guorahallat buot dáid doahpágiid iešvuodaide, dušše dan maid “árbevirolaš ekologalaš diehtu” sisttisoallá.

Árbevirolaš dieđu ekologalaš dimenšuvnna čilge Fikret Berkes nu, ahte dađistaga lea čohkkejuvvon diehtu, praksisat ja jáhkut, mat ovdánit heivehemiid vuodul ja sirdásit boahtte buolvvaide kultuvrralaš sirdimiid bokte ja dát diehtu lea oktavuoda birra buot daid gaskka mat ellet, daidda gullá maid olmmoš.

“A cumulative body of knowledge, practice, and belief, evolving by adaptative processes and handed down through generations by cultural transmission, about the relationship of living beings (including humans) with one another” (Berkes 1999: 8).

Dán definišuvnnas, maid Berkes lea ovttas earáiguin hutkan, namuhuvvojit seamma oasis go árbevirolaš dieđu meroštallamis, ahte dat lea diehtu, mii sisttisoallá praksisiid ja jáhkuid, mat leat ovdánan ja ovdánit heivehuvvon proseassaid čađa ja sirdásit buolvvas buolvii. Dát definišuvdna deattuha, ahte diehtu guoská luonddugáhppáliid gaskavuodaide, ja daidda gullá olbmo ja olbmo gaskavuodat eatnamiiguin ja eará elliiguin. Dát leage doahpaga ekologalaš dimenšuvdna, namalassii ahte buot leat giessasan oktii, olmmoš ja luondu leat sorjavaččat nubbi nuppis. (Berkes 1999.)

Fikret Berkes čállá ahte ekologijadiehtaga vuodđun lea dábálaččat kvantitatiiva analysaid bokte čilget organismmaid ja birrasa gaskasaš oktavuoda, muhto dáid jagiid leat beroštišgohtán ollislaččabut geahččat eatnama (*earth*), nu ahte buot leat giessasan oktii. Dán dihte álgoálbmogiid árbevirolaš ekologalaš diehtu šaddá hui beroštahttin dutkanmáilbmái. Berkes čállá ahte árbevirolaš ekologalaš diehtu lea integrerejuvvon oassi báikkálaš kultuvrras ja hálddašannjuolggadusat leat heivehuvvon báikkálaččat. Resursageavaheaddjit leat ieža hálddašeaddjit, sii atnet iežaset leat báikkálaš servodaga lahtun, eaige nugo dutkit, geat leat ovttaskas olbmot ja leat ovddasvástideaddjit muhtin dovdameahhtun eiseváldesáhusii. Berkes lasiha seammaláhkai go moanát earát, ahte árbevirolaš dieđu vuogádagain lea stuorra morála ja etihkalaš konteaksta, iige luondu sirrejuvvo eret kultuvrras, muhto lea oassin das. Ja ollu árbevirolaš kultuvrrain basuhit luonddu. (Berkes 1999: 9.)

Jiellváris ja Johkamohkis ollu oahpaheaddjit beroštit guldalit luonddu

jiena, ja okta lohká ahte min mánát galget oahppat “olmmošskihka” go luonddus vánddardit. Dulkon su olmmošskihka nu, ahte dasa gullá olles sámi árbevierru, mii mearrida mo olmmoš galgá sihke geavatlaččat ja vuoinjaláččat láhttet luonddus ja luonddu fámuiguin. Oahpaheaddjit beroštit ealáskahttit sámi ekologalaš árbevieruid, go daid čuvvot morála ja etihkalaš njuolggadusat. Ja ovdalis namuhuvvon internationála beroštupmi álgoálbmogiid ekologalaš luondduhálldašeapmái, buktá odđa dimenšuvnnaid oahpaheddjiid bargui. Sii berrejit čuovvut, mii servodagas ja birrasis dáhpáhuvvá, maiddá politihkalaš dásis iige dušše lagas servodagas muhto máilmmiviidosáčat.

oahpaheddjiid oahpuide eai leat gullan riekte- ja juridihkalaš fáttát, muhto go oaidná man ollu sámi oahpaheaddjit fertejit ákkastallat ja máhttit vuodštit barguset ja makkár legitimizehta sin bargui lea, de galggašii sis leat riektediehtu sámiide guoski áššiid birra ja internationála álgoálbmot rivttiid birra. Sii galggašedje diehtit, mii álgoálbmotmáilmmis dáhpáhuvvá, go doppe leat sámi njunušpolitihkkárat váikkuheamen. Áššit mat doppe meannuduvvojit eai galgga báhcit politihkkáriid duohká, muhto gaskkustuvvot sámeskuvllaide diehtun. Livččii ávkkálaš, ahte sámi oahpaheaddjit dovdet buot lágaid ja njuolggadusaid, mat regulerejit sámiid rivttiid, sihke nationála ja internationála dásis.

Erenoamážit oahpaheaddjit berrešedje geavahit alcceseaset ávkin Álgoálbmotjulggaštusa, maid ON:a dievasčoahkkin dohkkehii čakčamánu 13. beaivve 2007 stuorra eanetloguin. Julggaštus nanne rievtti geavahit iežas kultuvrra vuodđun skuvlensuorggis, ja árbevirolaš dieđu sajádat lea sierra namuhuvvon. Oahppo- ja skuvlensuorggi iešmearrideami giedahallá julggaštusa 14. artihkal, mas §:s 1 čuožžu, ahte álgoálbmogiin lea riekti ásahit ja kontrolleret iežaset oahppo- ja skuvlensuorggi ja dan institušuvnnaid. Seamma artihkal deattuha, ahte galgá leat riekti oahppat ja oahpahit álgoálbmogiid iežaset gillii ja sin iežaset oahppan- ja oahpahanvugiid mielde. Julggaštus giedahallá maid dan, mii dán akšuvdnadutkamušasge lea guovddážiš, namalassii árbevirolaš dieđu mávssolašvuoda ja álgoálbmogiid rievtti seilluhit ja sirdit viidáset dán dieđu. Ovdamearkan 31. artihkkala §:s 1 daddjo, ahte álgoálbmogiin lea riekti seilluhit, kontrolleret, suodjalit ja ovddidit kulturárbbi, árbevirolaš dieđu ja árbevirolaš kultuvrralaš ovdanbuktimiid. Seamma artihkal cealká, ahte álgoálbmogiin lea riekti seilluhit, kontrolleret, suodjalit ja ovddidit intellektuála opmodahkan sin kulturárbbi, árbevirolaš dieđu ja kultuvrralaš ovdanbuktimiid. Dáid ON:a ja UNESCO cealkamušaid doarju Árktalaš Ráđdi, mii deattuha, ahte ártkalaš álgoálbmogiid ja báikegottiid árbevirolaš diehtu lea seamma árvosaš go dieđalaš diehtu ja dutkan, go galgá kollektiivvaláččat áddet ártkalaš guovllu birrasa. (Burgess 1999: 9.)

Diehtu ja čehppodat dáid riikkaidgaskasaš instrumeanttaid geavahit galggašii leat buot sápmelaččain. Jus sámi oahpaheddjiin livččii dát máhtolašvuotta, de jáhkán, ahte dat loktešii ákkastallan- ja bealuštan-dáiddu ja sin stáhtusa servodagas.

Árbevieruid ealáskahttin lea lobálaš

Oahpaheddjiin dihtet, ahte sii fertejit háhkat dieđuid árbevieruin, go dat eai leat gávdnamis girjerájuin. Dat ahte árbevirolaš diehtu lea njálmmálaš diehtu, mii sirdása buolvvas nubbái, buktá oahpaheddjiide hoahppo-dovddu. Árbevirolaš diehtu ii galggašii jávkát. Fáttáid válljemis oahpaheaddjit eai čuoldde eret vuoiŋgalaš beali árbevirolaš dieđus, nugo mii leat hárijánan oaidnit dahkkojuvvomin skuvlavuogádagas. Oahpaheaddjit dovddahit, man sakka árbevirolaš dieđu vuoiŋgalaš bealli lea áitojuvvon ja dulbmojuvvon. Sámi vuoiŋgalašvuotta lea kristtalašvuotta vealahan ja gieldán. Sihke Ruota ja Norgga girku lea muhtin jagiid dassá átnon sámi álbmogis ándagassii, go leat heađuštan ja dubmen birovuottan sin árbevirolaš vuoiŋgalaš praksisaid. Vaikko girku leage bivdán ándagassii, de lea dán “duomus” leamašan nu čiekŋalis váikkuhus, ahte muhtun kristtalaš sámít ain dálge dubmejít árbevirolaš vuoiŋgalašvuhtii gulli áššiid báhkinvuottan ja suddun. Ii leat imaš, ahte oahpaheddjiin vuhtto várrugasvuotta ja eahpesihkkarvuotta duostat ealáskahttit árbevieruid, maidda sáhtta leat vuosteháhku mánáid ruktobirrašiin.

Oahpaheaddjit dárbbasit oahppat bealuštit ja vuoduštit ođasmahttin-doaimmaid lágalaččat, ulbmilaččat ja pedagogalaččat. Dan vurdet váhne-mat, Ruota skuvlaeiseválddit, lagamus hoavddat ja sihke sámi ja ruota servodat. Dát bealušteapmi lea stuorra bargu, mii gáibida dain oahpaheddjiin eanet máhtolašvuotta ja oahpu go dain, geat barget váldo-servodaga skuvllain. Geavahit sáhtášii ollu stivrendokumeanttaid, maid in áiggo dás buot logahallat, válljen baicce čujuhit lagamus stivrengaska-oapmái, namalassii ruota skuvlla oahppoplána. Ruota oahppoplánas, man čuovvu maid Sámeskuvlastivrra plána, vurdo ahte sámi perspektiiva ovddiduvvo sámeskuvllain. Oahppoplána lea nátionála “instrumenta” maid sáhtta geavahit, muhto gánniha maid mannat riikkaidgaskasaš dássái.

Oahpaheaddjit ja sámi skuvlaberošteaddjit galggašedje oahppat máhttit geavahit ON:a álgoálbmot julggaštusa sámi árbevirolaš praksisiid legitere-mis, nugo ovdalis lean čuigen. Deklarašuvnna mielde álgoálbmogat leat eará álbmogiiguin seamma árvosaččat ja sis lea riekti atnit iežaset earaláganin, ja dan galgá doahhtalit. Álgoálbmogiin lea riekti praktiseret ja ealáskahttit iežaset kultuvrralaš árbevieruid ja dábiid, doaimmahit ja

oahpahit sin iežaset vuoiŋŋalaš dábiid ja seremoniijaid. Dutkit gáržžidit kristtalašvuoda kontekstii árbevieruid, mat vulget vuoiŋŋalaš meanuin, nugo čájeha Rauna Kuokkanen gii guorahallá árbevieruid ja dan oktavuodas doahpaga “láhji” dahje attáldaga, namalassii ahte láhji lea biebmu mii boahdá Ipmilis. Kuokkanen buktá molssaevttolaš áddejumi, namalassii ahte láhji baicce speadjalastá sámi jurddašemi dain valljodagain maid luondu ja meahcci addá olbmui. Go sámi olmmoš dohkkeha ja váldá dáid láhjiid vuostá, de son giitála daid ovddas seremoniijaid ja rituálaid bokte. (Kuokkanen 2005a: 24.)

oahpaheddjiid kursemii gulai ahte besse lasihit ođđa sisdoalu oahpes doahpágiidda nugo ahte álgoálbmotdiehtu lea diehtu, maid sámit ja álgoálbmogat oamastit. Dán dieđu iešvuolta vuolga oktavuodas, mii lea álgoálbmoga ja dan stáhta gaskka, gos sii ássat. Álgoálbmogat ellet iešguđege dilis ja sin relašuvdnavuogádat stáhtii, gos sii orrot, báidná sin diehtovuorkká. Stáhtat hálldašit álgoálbmogiid iešguđetláhkai, danne sámiin ii leat seamma dilli buot riikkain gos sii orrot. In áiggo dán čállošis giedahallat dán oasi dađi eanet, muhto deattuhit, ahte das lea stuorra váikkuhus maiddái diehto- ja oahppodiliide, mii dás lea guovddáš ášši. Politihkalaš dilli muitala, man dásis sápmelaččat besset ieža hálldašit ja hábmet iežaset oahppo- ja diehtovuogádaga.

6 Buorre dilálašvuodaid láchčín

Buorre dilálašvuolta oahpa sirdimis

Skuvllaid ja ovdaskuvllaid pedagogalaš hástalussan lea lágidit oahppama nu, ahte lea buorre dilli ja mánáin mokta ja hállu oahppat. Hástalussan lea maid, mo buriin oahppandiliin sáhtta ávkkástallat ja sirdit dan odđa oktavuodaide. Dán prošeavtta váldodoaibma lea láchčit “buori dili” nu, ahte kultuvrralaš praksisiid sirdin ja odđasit heiveheapmi buktá “buori dovddu”, sihke mánáide, oahpaheddiide, ruovttuide ja lagasbirrasii. Jus dat ii dáhpáhuva, de ii leat ávki viggat bargat kultuvrralaš nannemiiguin.

Girjjis “Sámi mánáid bajásgeassin” lea ovdamearkan mu iežan mánnávuoda muitalus dákkár dilálašvuodas, mas “buori oktavuoda” sirdin ja heiveheapmi odđa kontekstii dáhpáhuvai. Čilgen mo máná oažžuma birra lávejit dahkat gelddolaš muitalusaid, maidda mánat ja beallešattot mánat eai álo diehtán galgego jáhkkit. Go ieš ožžon máná, de geardduhin dáhpáhusa buoremus osiid, muhto lean maŋŋá fuobmán, man láchkai vieru heiveheapmi odđa áigái gáibidii ođastusa. Dát sirdinbargu ii lean miel-eavttus dahku, muhto stuorra hállu bajidit skeaŋkka dán áiggi mánáide, skeaŋkka maid ieš ledjen hervošán ja atnán árvvus ja muittus. Konteavsta rámma lea muitalus ja dasa laktásit muitalusbottu kvalitatiiva bealit, nugo suohtastallan, gelddolašvuolta, searvevuodadovdu, juogadeapmi, ráhkesvuolta ja liekkusvuolta, humor sihke leaikkastallan ja duodalašvuolta, máinnas ja stoagus ja dán oktavuodas stuorimus oavdudáhpáhusaid imaštallan. (Balto 1997: 101–103.)

Hoëm lea iežas sosialiserenteoriijas lokten “buori dilálašvuoda” mearkkašumi sosialiserenoktavuodas. Son deattuha ahte “gode situasjoner”, buorit dili, áсахit dovddolaš čatnašumi mánnái bajášattadettiin. Hoëm sosialiserenteoriija in áiggo dás ollislaččat váldit ovdan, baicce mo dat doaibmá. Son geavaha ovdamearkan, mo bás mánná árrat eallimis vásiha oažžut dárbbuidis duhtaduvvot, omd. go eadni njamaha su, de vásiha oktavuoda ja lahkavuoda suinna “buorin” ja nu áсахuvvo sutnje “buorre dili” dovdu. Dát buorre dili dovdu sirdašuvvá dađistaga sihke sullasaš diliide ja eará olbmuide. Hoëm čilge ahte sámi birrasiin ii lean njamaheapmi dušše máná ja eatni boddu, das sáhtte lean eará bearašlahut ja maiddái eará doaimmat. Nu viiddidii mánná “buorre dili” dovddu dađistaga go stuorrulii ja nu ledje eará lagas olbmot ja eará doaimmat maid mielde duhtadeamen daid dárbbuid, maidda mánná čatná árvokvalitehta. Mánná álgá liikot váhne-

miiguin ja lagasolbmuiguin ovtastallamii ja viiddida “buorre dili” ásaheamiid ain ođđa oktavuodaide ja diliide. Árvokvalitehta buktá gullevašvuodadovddu sihke máteriálalaš ja ii-materiálalaš oktavuodaide, olbmuide ja lundui. (Hoëm 1978: 26, 27.)

Searvevuoda mearkkašumi giedahallá maid Sara (2003) artihkkallisttis, mas čilge árbevirolaš oahppama ja oahpposirdima konteavstta. Son ii ságaškuša árvokvalitehta ásaheamis, nugo Hoëm dahká, muhto geavaha sáni “searvelatnja” čilget oktasaš “lanja” dahje dilálašvuoda, gos sámi bargomáhtut, vásáhusat ja nammijadieđut leat anus ja oahpahuvvojit. Searvelatnjii eai gula dušše praktihkalaš máhtut ja čehppodagat, muhto oktiiráđálašvuoda ja servvoštallama máhtut ja maiddái ságastallama ja sárndáallama máhtut. Mánát sáhte unnivuoda rájes hárvjaniit searvat. Sara válldahallá váldomomeanttaid dán oahpposirdinproseassas. Mánát ohppet oaidnimiin ja áicamiin bargguid, gullamiin bargoságaid, veahkehemiin ja ieža hárvjehallamiin dakko gokko ain nákkejedje. Searvelatnja lea erenoamáš pedagogalaš ásaš, go doppe eai buohkat bargan dan seammá, muhto olbmuid gaskkas lei bargujuohku. Searvelanjas doaimma surggiidii čehppodagaid, sohkašlágaid, gullevašvuodaid, ahkodagaid, ealáhuslágaid ja searaid mielde. (Sara 2003: 125–127.)

Báikkálašjodiheaddji ja oahpaheaddji ja Gudrun Kuhmunen atná bargologgas ođđa praksisiid ovdideames ovdamearkan sámi leavgga geassima ovdaskuvllas, man son dihtomielaččat ráhkada positiiva dáhpháhusan mánáide. Son čállá loggagirjii, 2006–05–01, ahte go ollesolbmuin lea positiiva oaidnu ja beroštupmi čuovvu dárkilit ja áicá mánáid oahppama, de njoammu dát buorre dovdu mánáide. Pedagoga strategijja lea ásaš bottuid, main lea buorre dovdu, nu ahte dát buorre dovdu čuovvu máná ja ollesolbmo. Ollesolmmoš ferte guldalit ja áicat máná rumašgiela ja diehtit, mo su iežas oassálastin ja rumašgiella dulkojuvvo ja váikkuha mánáid oahppanmuktii. Dasa lassin Kuhmunen čatná movtta ja ilu dasa, ahte dáhpháhusain lea árvu ja meinnet sihke ollesolbmuide ja mánáide. Mánáide ii dárbbas dadjat, ahte leavga lea allaárvosas, dan sii oidnet go dat vurkkoduvvo dološ, divrras giissá siste. Ollesolbmot fertejit leat dihtomielaččat iežaset láhttemiiguin, go láhttemiiguin meta-kommuniserejuvvojit árvvut.

Artihkkalis “Árbevierru ja ođđa jurddašepmi kultuvrralaš diehtosirdimis”, mas čálán diehtosirdima birra gaskkusteadđji pedagogalaš lávddis, čilgen ahte oahppama sáhtta geahččat guovtti láhkai: iežamet vásáhusaid vuodul ja go lea nubbi olmmoš gaskkusteadđjin birrasa duvdosiid ja oahppi gaskkas. Gaskkusteadđji addá mánái dieđu ee. kultuvrralaš dieđu man njuolggovásáhus ii sáhte addit, ovdamearkka dihte árvvu ja mearkkašumi ferte gaskkustit sirdinproseassas. Gaskkusteadđji oahppan ii leat nu dovddus

doaba pedagogalaš teoriijaid gaskkas. Teoriija čuvgeha man láchkai gaskosteaddji bargu lea fuomášahttit mánnaí, man láchkai su dovddiidusat (stimulit) leat čatnasan birrasii ja stuorát oktavuodaide. Gaskosteaddji sirdá dieđu, ovdamearkka dihte kultuvrralaš dieđu ja máhtu, maid mánna íeš ii sáhte dušše dovddiidusa ja vásáhusa bokte fuomášit. Kultuvrra sirdimis odđa buolvvaide leat ja leat leamašan dehálaš gaskosteaddjit “elders”, láidesteaddjit dahjege kulturčeahpit, nugo sin sáhtášii gohčodit. (Balto 1997b.)

Gaskkusteaddji oahppama (*mediated learning*) lea gárggiidahtán Pnina Klein, guhte deattuha, ahte máná oahpaha ja oahpásmahtta íežas birrasii ollesolbmo dahje fuolaheaddji gaskavuohta mánnaí. Fuolaheaddji bargun lea láidestit máná, vai mánna fuomáša, mo galgá sirret íežas dovddiidusaid nu ahte oaidná mii lea dehálaš. Dasa lassin máná ferte láidestit dustet hástalusaid konstruktíiva vuogi mielde. Ollesolmmoš sáhtta viiddidit máná dáiddu ohat odđa dovddiidusaid, maiguin ávkkástallat ja čoavdit maid hástalusaid. Dákkár láidesteapmi lasiha máná intelligeanssa, Klein čállá. Jus ollesolmmoš áigu stimuleret máná vuoijjašfleksibilehta, de ferte láidestit máná fuomášit dan, mii lea guovddáš ášši (fokus), omd. dan makkár rámma sisa galgá bidjat dáhpáhusaid. Dán láchkai mánna oahppá íeš doalahit áššiin fokusa. Nubbi ášši maid Klein lokte láidestanoahppamis dehálažžan, lea ollesolbmo beroštupmi ja mokta. Jus fuolaheaddji íeš berošta das, maid son gaskkusta, de mánnaí lea geahppaseabbo oahppat. Dasto Klein mielas dieđu ferte bidjat ollisvuhtii, iige cuvket bihtážiidda. Buoremus lea oahpahit máná hástalusain, dalle čuožžila dárbu čatnat oktii vásáhusaid ollisin. Ovdamearkka dihte mánna, gii ovdal lea oaidnán muoras lastta, sáhtta odđa lastta áiccalmahttima maŋŋá čatnat dan ovddit vásáhusii ja imaštallat, man láchkai lasta lea nuppelágan go ovddit. (Klein 1989.)

Kuhmunen bargá gaskkusteaddji oahpa mielde, dat lea vuohttimis su leavgageassinseremoniijas. Son háliida ahte mánáide sámi leavgageassin lea allaárvosaš boddu, danne lea dehálaš, ahte son giedahallá leavgga nu fiidnát go vejolaš. Maiddái eará ollesolbmot fertejit láhttet seamma láchkai go son. Dieinna lágiin sii sáhttet rumašgiela bokte mitalit mánáide, ahte sámi leavga ja dan geassin stággui lea allaárvosaš ja gudnejahttojuvvon dáhpáhus sin skuvllas. Dieinnalágiin Kuhmunen čájeha, mo lea láchit “buorre dili”, go áigu lihkestuvvat árbevieruid sirdimis dahje rievtti mielde dás šaddaduvvo odđa sámi seremoniija, mas lea árvu ja meinnet, dáhpáhus maid mánát bohtet muitit. Dán lágan praksisiin lihkestuvvá sámeskuvla nannet sámi mánáid gullevašvuoda Sápmái.

Kulturárbbi sirdin ii sáhte lihkestuvvat jus oahpaheddiin ii leat mokta,

duostilvuohta ja máhtolašvuohta fievrridit kulturárbbi oahpahusa bokte. Oahpaheaddjit dárbbasit ieža maid leat “buorre dilis”. Ovdalis lea juo namuhuvvon álgoálbmogiid árgivuohta ja leage čalbmáičuohcci, man ollu leat oahpaheaddjit, geat muđui leat nannosat iežaset ámmáhis, geat eai duostta ávkkástallat iežaset kulturduogážiin ja kulturmáhtuiguin skuvlabarggus. Árgivuohta bodii vel čielgaseabbo oidnosii, go bessen ságastit singuin guovttágaskan. Imaštan manne hirpmástuvan, go lean guhká juo diehtán, ahte mii sámít leat oahpahuvvon duolbmat iežamet duogáža, muhto in leat diehtán man čiekjalis dat lea ja man viidát dát sáhtta váikkuhit olbmo eallimis. Oahpaheaddji Desideria Pittsa muitala, mo son lea nanosmuvvan:

“Buot deháleamos lea ahte mii dál duostat bargat sámí vuogi mielde ja leat nanosmuvvan dasa dán prošeavtta áigge”.

Ja nubbi oahpaheaddji Britt-Inger Baer joatká:

“Prošeakta lea lokten sámí skuvlla oidnosii. Ii leat šat ballu ja jáhkku, ahte sámí árbevierru ii leat seammá buorre go eará. Fuobmá ahte go láddi máhtta, de mun maid máhtán”.

Muhtimat dáin oahpaheddjiin leat guhká geahččaladdan ja lihkostuvvan heivehallat sámí kulturárbbi skuvlii ja dainna lágiin ovddidan sámí skuvlla. oahpaheddjiide lea sámeigiella ja kulturoahppu leamašan eaktodáhtolaš lasseoahppu go sin vuođđooahpuin eai lean sámíide guoski áššit fágan. Sihke lassioahppu ja ovddidanbargui hárváneapmi lea leamašan ovdamunnin ákšuvdnadutkamii. Erohusat leat vuhtton barggu áigge, go nuppit leat šaddan ražastit eanet go nuppit earát. Okta dain gii lea bargan prošeavttaiguin ovdal, lea mánádikšu Maria Kristoffersen, guhte árvoštallá prošeavtta váikkuhusa ná:

“Lean ovdal maid bargan sápmelašvuođa ovddidemiin, muhto dál lean duođai lokten dan oidnosii. Mii dovdat eanet go goassege, ahte dát lea lobálaš ja sávahahtti bargu. Ii oktage šat hirpmástuhtti láhkai loktedatta čalbmegulmmiid dan dihte. Ja váhnemat, geat ballet mánáideaset massimis ruođa skuvlla, leat maid dál oadjebasabut go fuobmájit, ahte sápmelašvuohta maid skuvle mánáid.”

Dát leat dušše oasáš dákkár cealkámušain, mii nanne maid ovdal lean čájehan, ahte oahpaheaddjit, váhnemat ja sámí searvevuohta ii riektá duostta jáhkkit, ahte sápmelašvuohta heive, dohkke, lea ávkkálaš, gánniha ja dan lea lohpi sirdit maiddá skuvlii. Ollu oahpaheaddjit lohket, ahte dát prošeakta lea nannen sin sámí iešluohttámuša. Ja dat lea vuohttimis;

oahpaheddjiin lea ođđa duostilvuohhta ja iešluohttamuš badjánan.

Nugo lea juo daddjon, de lea oahpaheaddjin nana diehtu das, ahte sii leat “massán” juoidá. Dat lea vuohttimis prošeaktaohcamušas, mas Skierri ovdaskuvla čilge aiddo fal dán beali:

“Ovdal lei lunddolaš, ahte bajásgesse mánáid sámekultuvrii. Odne leat mii sámit unnitlogus majoritehta servodagas; mii mearkkaša ahte min kultuvra gáržu ruovttu seinniid siskko-beallai. Skierrái ja sámeskuvlii lea dehálaš bargun ovttas váhnemiiguin ja muđui sámi servodagain leat mielde addimin mánáide sin iežaset kulturárbái vuodu, mii nuppádassii lea mielde huksemin min boahtteáiggi. Sápmelaš bajásgeassin ja oahppan mearkkaša maid, ahte váldit vuolgaga iežas kultuvrras sihke dalle go ieš oahppá ja go earáid oahpaha, oahppat iežas sámi vuogi mielde dahje geavahit sámi pedagogihka” (Interreg ohcamuš 2004).

Dás muitaluvvo, mo oahpaheaddjit oidnet koloniserema váikkuhusaid ja maid ahte sis leat čielga vuordamušat dasa maid sii dárbbášit oahppat. Sii dárbbášit dekoloniseret iežaset doaimmanvuodu.

“Buorre olmmoš” soabada ja gulahallá earáiguin ja luondduin

Makkár višuvnnat dasto leat? Makkár olbmuid sámi servodat háliida? Lean ovdalis čilgen áigumušaid, muhto ferte dárkileabbo guorahallat, mii lea dáid linnjáid gaskkas “buorre olbmo” birra ja sáhttágo dan vuodul govahallat, mii sámi čalmmiiguin lea “buorre olmmoš”?

Okta mas bures boahdá ovdan ahte mii bargat álgoálbmotdieđuin, lea go luonddu ja olbmo gaskavuodas lea sáhka. Dat lea maid okta dain áššiin, main oahpaheaddjit ja erenomážit Kuhmunen ja Sarri leaba bargan go skuvllas ja ovdaskuvllas nugo soai čilgeba lea luonddufágas oalát sirren eret vuoijjalaš beliid, fága lea buhtes luonddudiehtaga mielde huksejuvvon (Kuhmunen & Sarri 2007, gč. čuvvosa 2). Soai bidjaba fokusa dasa, ahte skuvlla praksis rievdá jus luonddufága rievdada nu, ahte luondu šaddá sámi arenan skuvllas, ahte luondu dahká vuodu sámi skuvlii. Ja nugo álggus doahpágiid meroštallamis bodii ovdan, de lea álgoálbmotdieđu dovdomearkan ahte buot leat oktii čadnon, sihke oinnolaš máilmmálaš ja praktihkalaš diehtu, muhto maddái vuoijjalaš diehtu ja dábiin ja meanuin boahdá dát oidnosii.

Nubbi beroštupmi mii bođii ovdan oahpaheddiid gaskkas, lea oahpahit mánáid birget. Dat mearkkaša, ahte mánát besset oahpahallat iešbirgejumi mii fas bajida iešluohttamuša. Go birgemis lea sáhka, de dat lea eanet go oahppat praktihkalaš bargguid, nugo ceggestit lávu, dádjadit meahcis, váibadit luosa dahje duogŋat gápmaga. Birgen lea psykalaš dásis oahppan, válmmaštuvvot dasa ahte mánná jáhkka nagodit, máhttit ja gávdnat čovdosa hástalusaide ja luohittit dasa, ahte olmmoš sahtá buot oahppat.

Eai leat gallis dutkan ja čilgen, mii sámiid mielas lea buorre olmmoš. Oskál lea okta dain, gii lea čállán iežas filosofijja doavttergráda barggus boazolišku birra ja dan oktavuodas maid guorahallá mii “buorre olmmoš” lea, mo dat áddejuvvo sámiid gaskkas. Oskál lea guorahallan boazodili Guovdageainnus buorre golbmalogi jagi das ovdal ja válddahallá mo boazolihkku gáibida “buori olbmo”. Boazolihkku lea čadnon dasa mo, meannuda bohccuiguin. Herggiid ii galgga barggahit badjelmeari, baldalit dahje bágget, muhto meannudit daiguin váibmoláddásit. Herggiid nealgu-deapmi lea seammá go sin bilkidit iige galgga ealu geahččat dušše gaskaoapmin, muhto atnit dan árvvus iešalddis. (Oskál 1995: 94–95.)

Muhto buorre olmmošlašvuhtii gullá eanet go dat. Boazosápmelaš galgá eallit olmmožin, leat rehálaš, vuoiggalaš ja gutnalaš. Dasa gullá maid soabadeapmi ja gulahallan eará olbmuiguin, eará boazosápmelaččaiguin iige dušše olbmuiguin, muhto guohtoneatnamiiguin, johtolagaiguin, guottetbáikkiiguin, orohagaiguin, vákkiiguin ja obanassiige duovdagiiguin ja birraiguin. Buot dáid báikkiin leat vuoŋŋat, maiguin ferte soabadit. Oskál čatná maiddá juoigama dán gulahallamii go čállá, ahte ii leat dáhpedorbmi ahte sámit “juoigamiin muitet, muitalit, muihtoallet, čábbudit váriid, vákkiid ja orohaga dego boares olbmá”. (Oskál 1995: 96.) Nugo mun oainnán Oskál válddahallama, de orru sámiid gaskkas oahpis, ahte olmmoš gii gulahallá sihke luondduin ja olbmuiguin, lea “buorre olmmoš”. Sámi vuodđojurddašeami čilge vuohkkasit sámi multidáiddár Áillohaš, gean dáidda bajida olbmo ja luonddu oktavuoda vuoŋŋalaš dássái. Luonddus lea heagga ja vuoŋŋa, vel geađgige eallá, nugo son čállá diktagirjis Jus gazzebiehtár bohkosivččii: “váldit geađggi gihtii ja doallat dan čorpma siste dassáži, go dat álgá coahkkit, eallit, hupmat ja lihkadit”. (Valkeapää 1996: 72.)

Muitalusas lea guovddáš sadji sámi kultuvrra sirdimis boahhte buolvvaide. Jens-Ivar Nergård nanne ja viiddida muitalusa mearkkašumi, go čállá, ahte sámi muitalanárbi lea eallimateriála, mas leat iešgudetlágan olahusat iešgudetlágan dilálašvuodain; ii dušše suohtastallamis, diktemis ja kultuvrra-sirdimis. Muhto muitalusat guddet vuodđomateriála, mii lea eaktun doalahit oktasaš ádejumi ja dulkojumi dáhphusain ja dáhphusmeanuin.

Muitalusaid dikšot bearraša gaskasaš ja báikkálaš dulkonsearvevuodaid ja hábmejít dan. Muhtimin lea muitalusain morála ja eallinnjuolggadussii guoskevaš doaibma, muhtumin fas lea sáhka konkrehta vásáhusain ja geavatláš čehppodagain. Nergård oažžu ovdan muitalusa nuppástuhttin- ja ođasmahttindoaimma sirdinproseassas. Son čállá, ahte muitalusat leat šiehtadallanarena, gos sámi árbevierut seaillohuvvojít, nuppástuvvet ja ođastuvvojít, ja dain leat sihke oinnolaš ja čihkkojuvvon bealit, gaskkustit sihke konkrehta historjjá ja kosmologiija, mas historjá vuolgá. (Nergård 2006:25, gč. maiddái Hirvonen 1999, Kuokkanen 2000.)

Sara searvelatnjateoriija mielde olmmoš lea doaibmá luondduin, ealli luondduin, mii ieš oahpaha dainna lágiin, ahte olmmoš lea luonddudili soaitimiid hálddus bargamušaidisguin ja oahppamušaidisguin. Sara čilge, ahte dálá olmmoš ii doaimmat dušše dáid buolvvaid máhtuid, muhto ovddit buolvvaid ja máttuid máhtuid, árvoštallamiid, ságastallamiid ja oktavuohhta luondduin. Searvelanjas lea oktiičadnon buot álguálbmot-máhttu go máhttu ja diehtu sirdašuvvá buolvvas bulvii, sihke oinnolaš barggut ja mentála ja psykososiála diehtu ja máhttu. Álgoálbmot dieđu dovdomearkan lea, ahte vuoiŋgalaš praksisat ja jurddašeami leat oassin diehtooppalášvuodas. Árvvut sirdašuvvet searvelanja oktavuodas ja dasa gullet maid jurdagat das, mii buorre olmmoš lea. (Sara 2003: 125.)

Loggagirjjistis, 2005–10–11, oahpaheaddji Kuhmunen čállá, ahte Sara teoriijat luonddu ja olbmo gaskavuodas leat muhtán su jurddašeami ja praksisa. Sii Skierrí ovdaskuvllas čorgejedje ovdeš árrana skuvlašiljus vehá earaláhkai go lávejedje. Go sii vulge viežžat árrangedggiid meahcis ja bohte dakkár sadjái, mii lei oahpis, ollu jeagil ja muhtun mánát hoagihedje ahte dáppe lávejít leat áhku ja ádjá bohccot, de Kuhmunen muitalii báikki birra gos son ieš maid lea johtán bohccuiguin, ja dieinna lágiin mánát sajáiduvve dasa. Mánát guldaledje, mo son ieš láve jurdagiiguin jearrat, oažžugo váldit ávdnasiid dán meahcis, ja jurddašit maiddái ahte meahci lávejít várrugasat geavahit iige galgan váldit eará go dan maid dárbaša. Dasto son jearrá mánáin, ahte geas galggašii jearrat lobi geđggiid váldit. Lea jaska mealgat ovdalgo nieiddaš lohká jearran ádjás lobi. Nubbi mánná lohká, ahte go leat geavahan daid, de ferte buktit daid fas deike ja muitit, gos leat váldán. Mánát gudde geđggiid várrugasat biilajorrái. De oaidniba oahpaheaddji guovttos, ahte mánát leat fuobmán árransaji ja go okta gánda áigu váldit das ovtta geađggi, de giel dá nubbi su; “Ále, dieid geđggiid ii oáččo doahtadit!” Báiki oažžu nama ja mearkkašumi daid olbmuide geat doppe johtet ja barget. Fysihkalaš luondu šaddá olbmo doaimma bokte “báikin”. Su ohppiide dás šaddá báiki, gos sii vižže árrangedggiid, báhcá muitui, ja sin muitalusat dán barggu birra ivdnejit dán báikki mearkkašumi.

Iešrádálašvuhta, hástalusaid čoavdindáidu

Min deaivvademiin oahpaheaddjit dávjá smihttet, mo mánáid iešbirgema ja iešrádálašvuoda sáhtášii ovddidit. Sidjiide iešrádálašvuhta lea okta guovddáš viggamuš sámi bajásgeassimis. Juohke servodaga eallinláhki ja birgenvuohki meroštallá daid máhtuid ja dáidduid, mat leat sávahahttit. Oahpaheaddjit atnet iešrádálašvuoda ovddideami relevánta áigumuššan sámáidahttinbarggus. Ruota skuvllaid/ovdaskuvllaid oahppoplánain lea seamma ulbmil, mii dahká dán áigumuša “lobálaš” viggamuššan sámi skuvllain. Dađe mielde lea geahppasat ovddidit viggamuša, mii lea oktasaš nationála ja báikkálaš dásis. Muhto vaikko iešrádálašvuoda áigumuš lea ruota oahppoplána ja sámi oahpaheddjiid oktasaš beroštupmi, de ii dárbbáš leat sámi áddejupmi ja bargovuohki iešrádálašvuoda ovddideamis seammalágan go ruota skuvlla vuogádaga. Sámi árbevieru earaláganvuhta buktá hástalusaid go dáid galgá transformeret skuvlii.

Lea dárbbášlaš dárkileabbo geahčastit áddejumiid iešrádálašvuodas. Dábálaččat sápmelaččat áddejit iešrádálaš olbmo nu ahte son birge okto sihke geavatlaš bargguin ja jurdaga ja hutkáivuoda dáidduin. Geavatlaš dásis diehtit omd. ahte sámi mánná galgá máhttit niibbástallat ovdalگو álgá skuvlii. Dien sullasaš konkrehta máhtuid birra lea ollu sáhka, vaikko dat eai leat dánáigge seammaláganat go ovdal eaige sámi birrasiin leat seamma vuordámušat dasa, maid mánná berre máhttit ja makkár agis sus vurdojit iešguđetlágan máhtut. Dattetge eanaš sámiid gaskkas lea dakkár áddejupmi, ahte máná iešrádálašvuoda galggašii ovddidit. Iešrádálašvuhtii gullá maid, ahte sápmelaš galgá máhttit jurddadásis, kognitiivvalaččat čoavdit váttisvuodaid, mat sáhttet boahit báifáhka. Sus vurdojuvvo válmmasvuhta birgehallet odđa hástalusaiuin.

Jus guorahallat lagabuidda iešrádálašvuoda, de sáhtta maid jerrat, leago sáhka oktonbirgemis vai sáhttago iešbirgema oaidnit earáiguin ovttas-tallamis. Nergård čujuha dán dimenšuvdnii go čállá, ahte diehttelasat iešrádálašvuoha lea okto birgen, muhto dasa gullá maid birgen ovttas earáiguin. Nergård čujuha maid antropologa Georg Henriksen dutkamuššii, dat guorahallá mii buorre bivdi lea Naskapi álgoálbmoga vieruid mielde Newfoundlandas. Doppe buorre báhčči ii leat dušše fal dat, gii báhčá bures, muhto son ferte máhttit “dulkot” duovdagiid, elliid lihkademiid ja láhttenminstariid, jus áigu bures lihkestuvvat bivdin. Iige ábut birget dušše okto, muhto ferte máhttit bargat earáiguin ovttas ja seammás leat iešbirgejeaddji. Lea dehálaš leat earáid lágan, muhto maid diehtit, ahte olbmot leat dásseárvosaččat earaláganvuodaineaset. Dát iešbirgejeaddjivuoda ja ovttaárvosašvuoda gaskasaš balánsa guoská sihke eaŋkilolbmui ja servodaga searvevuhtii. (Nergård 2004: 79.)

Nergård čujuha iešráđálašvuodas sosiála dimenšuvdnii nugo Edmund Edvardsen giedahallá dan, namalassii ahte ii galgga ieš okto birget, muhto nagodit bargat iežas oasi ovttasráđiid earáiguin (2004: 83–84). Iešráđálašvuolta-doahpaga suokkardallan čájeha, ahte iešbirgejumi ja earáiguin ovttasbirgejuma gaskkas ii leat vuostálasvuolta, go goappašat dáiddut ja čehppodagat gullet doahpaga áddejumi sisa. Sullasaččat giedahalan ášši iežan dutkomušas, namalassii man láhkai sámi mánát ohppet gierdat eanet, gierdavašvuoda. Nergård čilge ahte sápmelaččat sosialiserejit mánáideaset hálddašit sihke iežas ja earáid bákčasa. Dasto lea maid nu, ahte sámi stuorrabearrašis leat mánáide eanet olbmot, geat sáhttet guoddit ovddasvástádusa bávččashálddašeamis, ii leat dušše eadni dahje áhčči. (Nergård 2004: 83–84.) Su geahčastat vuolgá psykodynamalaš teoriijas, mas bávččas mearkkaša ja sisttisoallá maid váivvi mii šaddá go ihtet vuostálasvuodat olbmuid gaskkas geat ovttas servvoštallet. Dán beali sámi árbevierus giedahallá maid Cecilie Jávo (2003). Son gávnnahe ahte sámit ráhkkanahttet mánáid birget garra diliin, erenomážit gándamánáid, ja dát nanosmahttá siskkáldas gievrvuoda birget ieš. Dás oaidná man láhkai goappašat bealit iešráđálašvuodas, sihke okto birgen ja eanet gierdan, muhto maiddái ovttas birgen earáiguin leat árvvus adnon dáiddut sámi árbevierus.

Nergård nanne dan maid mun (1986, 1997, 2003) lean čállán ahte sámemánát ožžot stuorát friddjavuoda, friddjavuoda oahppat, muhto seammás ožžot árabut ovddasvástádusa. Ollesolmmožin lea stuorra ovddasvástádus ja unnán friddjavuolta (Nergård 2004:73.) Hoëm čállá juo 1976:s, ahte boazovázzii fertii oahppat gierdat leat okto, birget bargguiguin okto, gierdat buollaša ja nealggi. Son fertii maid oahppat leat sávri ja nagodit vázzit guhkás. Nystad čilge seammaláhkai, muhto sus leat nugo Jávosge, sohka-beale erohusat. Gánddat šaddet iešráđálaččabun go “olmmáiduvvet”, go sii lihkostuvvet darvehit stuorra ja gievrras bohcco dahje muđui čájehit, ahte hálddašit meahci garra dili. Nystad kategorisere dákkár iešráđálašvuoda maskuliinna beallin ja čállá maid ahte skuvla ii ane dan árvvus, sávahahtti iešvuolta lea baicce leat litna fuolaheaddji. (Nystad 2003: 140.)

Hoëm lasiha vel ovttá aspeavtta, hálu, namalassii ahte ollesolbmot doahhtalit máná hálu. Máná ii dárbbas bargat, jus ii leat miella. Miella dahje ii miella muitala persovvna subjektiiivvalaš prioriterema birra, “ii miella” muitala, ahte bargu dahje dahku ii adno nu dehálažžan. Dat ahte dohkkeha “miella” lea seammá go dohkkeha nuppi olbmo rievtti mearridit iežas daguid (Hoëm 1976: 151–152). Dán beali árbevierus fertešii ságaškuššat, guorahallat, leago dat dakkár vierru, maid lea jierpmálaš váldit vuhtii skuvlamáilmmis.

7 Jurdagiid ođasmahttin – oahpaheddjiid oahppanproseassa

Dálkkodanrieggá čilgehus ja mo dan geavahit

Dekoloniseren bargui gullá, nugo ovdalis lean čilgen, koloniserema váikkuhusaid dovdan, ja dáid váikkuhusaid hálddašeapmi ja váidudeapmi. Dát hástalii gávdat dakkár vuogi, mii bidjá johtui ja ovddida oahpaheddjiid intellektuála ja dovddolaš návccaid oahppanproseassas. Dán oktavuhtii lei ávkkálaš geavahit Marie Battiste (2000), gii lea Mik'maq čerdii gulli ja maiddá maori Linda Smith (1999) dutkamušaid, main soai gieđahallaba koloniserema ja dekoloniserema geavatlaš perspektiivvas. Soai deattuheaba, ahte koloniserema váikkuhusaid dovdamá lassin dekoloniseremii gullá, ahte váivves historjjáide ii galgga bisánit, baicce boahnárástít dain eret ja čohkket odđa vuoimmi. Dekoloniseren lea iežas dieđu ja máhtu ruovttoluotta váldin, muhto ii nu ahte hilgu oarjemáilmmi teoriijaid ja oahpuid. Dáid gálgá guorahallat kritihkalaččat ja deattuhit perspektiivvaid mat loktejit álgoálbmogiid iežaset geahččanvugiid. Mii fertet dovdat, mainna lágiin oarjemáilmmi oahput ja teoriijat sáhttet muhttit min iežamet jurddašanvuodu. Dáid jagiid leat álgoálbmot dutkamušat kritiseren oarjemáilmmi teoriijaid hegemonálaš sáji (gč. omd. Hirvonen 1999, Kuokkanen 2000 ja Porsanger 2006).

Smith atná dutkama dekoloniserema guovddáš gaskaoapmin. Álgoálbmogat leat leamašan oarjemáilmmi dutkamiid objeaktan ja massán dán posišuvnnas luohttámuša dutkiide ja dutkamiidda. Dál álgoálbmogiidda dárbbáša dovđáhit, ahte dutkan lea sidjiide ávkin ja buorin. Dat gáibida, ahte sii ieža leat dutkit ja ahte sii ieža leat dat subjeavttat geat mearridit, čadahit ja árvoštallet dutkamiid. Dien láhkai sii sáhttet iežaset dutkamiid vuodul ovddidit álgoálbmot servodagaide intellektuála iešstivrejumi. Go dutkama váldodoaibma lea buktit buriid álbmogii, de álgoálbmogat galget geavahit dan hukset alceseseaset nannoseabbo autonomiija, čállá Smith (Smith 1999: 117). Sámi servodagas lea guhká diehtán, ahte diehtu ja dutkan addá fámu, vaikko ii leat aiddo nu čielgasit daddjon, ahte dat galgá leat oassi iešmearrideami huksemis. Áidna mas almmolaččat boahá ovdan autonomiijajurdda dutkama bokte, lea Norgga Sámedikki dutkančielgga-deapmi (Sámediggi 1997).

Smith čilge maid prinsihpa mobiliseren dakkár dutkama oktavuodas, mii

guoská álbmoga dekoloniseremii. Mobiliseren lea bargat ovttas iešguđet dásis álgoálbmot searvevuoda gievrudeapmin. Muhto dutkamis galgá maid leat transformašuvdna, mii heiveha min kultuvrra ja sirdá odđa buolvvaide ja odđa dilálašvuodaide. Dasto dákkár dutkamii gullá dekoloniseren, mii buorida (*healing*) bákčasiid, gillámušaid ja vealaheami bázahusaid. (Smith 1999: 117.)

Battiste (2000, xvi : xxx) lea ráhkadan praktihkalaš rávavuogádaga dekoloniserenbargui. Dat lea leamašan ávkkálaš reaidun, ja mii leat heivehan dan dán akšuvdnadutkamii. Battiste háliida, ahte álgoálbmogat galget oaidni-goahtit iežaset áššiid mángga geahčastagas ja geavaha Eber Hampton mitalusa ovdamearkan. Hampton lea oahpaheaddji ja gullá Chickasaw álbmogii. Muhtun “elder” čájeha Hamptonii guoros bovssa, doallá dan su guvlui ja jearrá, galle beali Hampton oaidná das. Hampton vástida: “Dál oainnán ovttá”. De dolle bovssa ratti vuostá, nu ahte čiehkka ihtá oidnosii ja jearrá galle beali dál oaidná. Hampton vástida: “Dál oainnán golbma”. De dolle ovttá čiega iežas guvlui ja nuppi Hamptona guvlui ja lohká: “Mun ja don oidne dál ovttas guhitta beali dán bovssas”. Diet deaivvadeapmi oahpahii Eber Hamptonii, man dárbbášlaš ja ávkkálaš lea áicat mángga-bealálaččat áššiid. (Battiste 2000.)

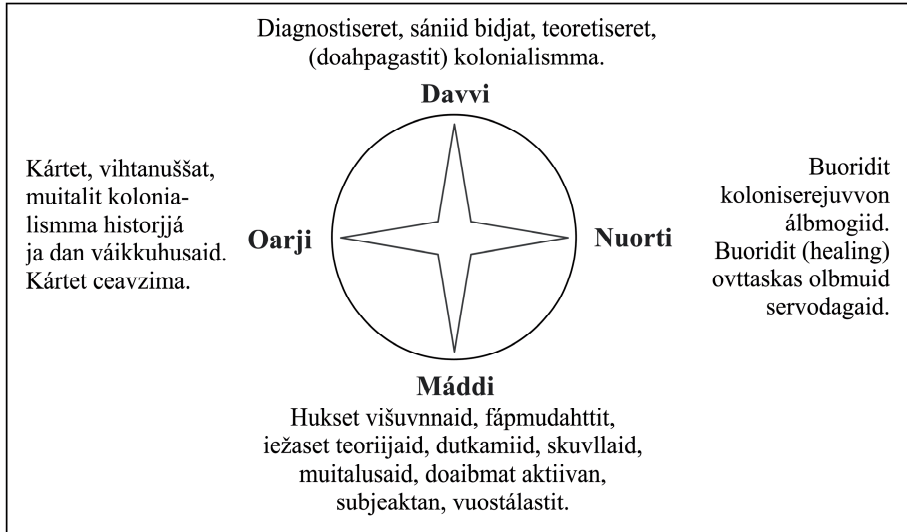
Battiste hutkkai geavahit mállen dálkkodanrieggá, man Davvi peria indiánat geavahit, láidestit dekoloniserenproseassa čadaheami. Riekkis lea bassi ja symbolisere, ahte buot mii lea, lea giessasan oktii (*interconnected*) ja dáid gaskkas lea (*related*) vuorrováikkuhus, vuoipnalaš, kompleaksa, mii lea fámoláš. Dálkkodanriekkis, man ráhkadusas leat njeallje bieggaguovllu, oarji, davvi, nuorti ja máddi, lea dego spirála, mas ii leat álgu iige loahppa. Njealji bieggaguovllus leat uvssat, maid sisa čakŋat. Rieggá sisa sáhtá čakŋalit vaikko gokko, muhto uvssaid siskkobealde leat iešguđet hástalusat vuordimin. Go mii geavaheimmet rieggá, de ii lean áigi čiekŋut Battiste tekstii ollásit, dan in daga dásge, dušše namuhan, ahte sus leat girjjis artihkkalat, mat buktet ovdan buot uvssaide heivehuvvon válddahallamiid iešguđege álgoálbmot guovllus. Dán oktavuodas heiveheimmet iežamet dárbut dan, mii lea dán dálkkašrieggá riggi, namalassii prinsihpat, mat čuvvot juohke bieggaguovllu uvssa. Proseassa čadaheapmi juohkása oassebargguide juohke uvssa bokte, ja dan sáhtá vaikko álggahit oarjin ja čadahit dán ortnet mielde:

- Oarjin bargun lea kártet koloniserema historjjá ja váikkohusaid. Oaidnit iešguđetlágan koloniserenvugiid ja mo dat leat doalahuvvon gitta dálážii. Dán oasis eai guorahallojuvvo dušše váivvit, muhto maiddái álbmoga ja kultuvrra ceavzima ja nana beliid.

- Davviuvssas lea koloniserema buozalmasvuodaid kárten doahpagastima (*conceptualize*) ja diagnostiserema bokte. Davvi uvssas leat dieđut, teoriiat ja doahpagat doarjjan, nu ahte sáhtta oaidnit ja áddet dáhpáhusaid ođđa láhkai, áicat vealahanstruktuvrraid, oahppat analyseret, reflekteret ja sáhttit buohtastahttit dili eará álgoálbmogiid ja váldoálbmogiid diliiguin. Dása gullá maid ráhkadit gažaldagaid fápmustruktuvrraide, mat kontrollerejit álgoálbmogiid ja hehttejit sin mearrideames iežaset áššiid.
- Nuorttabeale uksa hástala gávdat, hutkat ja ovddidit čovdosiid, doaimmaid, ortnegiid ja diliid, mat dikšot, nanosmahttet ja addet árvvu ruovttoluotta vealahuvvon álgoálbmogiidda. Nuortin lea álgoálbmogiidda dábalaš álggahit seremoniijaid, buoridit iežaset ja iežaset identitehta ja servodaga. Dása gullá maid buoridit daid vuoiŋŋaid, mat leat veahkehan sin álbmogiid ceavzima. Nuortuvssa duohkin leat máilmmi álgoálbmogiid politihkalaš ja servodatlaš rahčamušat, maid sii kollektiivvalaččat ovddidit ja maid ain leat ovddideamen, nu ahte buoridit (*healing*) ja sihkkarastet buori ja olmmošárvosas eallima ja boahteáiggi álgoálbmot servodagaide.
- Go máttauksii joavdá, de galgá geahčastit guhkkeliidda. Dás rahpasa liehmos geassi ja álgá buori máilmmi višuneren ja govahallan. Áhpálaš govahallan galgá buktit dásseárvvu álbmogiid gaskii. Višuvdnabuvtta lea dearvvašlaš, buorre ja eallinvuoimmálaš dilli boahtevaš álgoálbmot buolvvaide.

Battiste modealla lea holistalaš, man oasseproseassat, uvssat, hástalit guorahallat olbmo ja olmmošjoavkkuid eallindiliid ollislaččat. Go atná fuola das, ahte buot bieggaguovlluid uvssaid siskkobeaide lea čáŋadan, de sihkkarastá ahte mitalusat, vásáhusat ja dáhpáhusat guorahallojuvvojit máŋgga geahčastagas. Juohke dáhpáhus, maid oassálastit ovdanbuktet ja guorahallet, beassá buot bieggauvssaid siste fitnat ja viežžat doppe, sihke okto ja earáiguin ovttas, dan maid dárbbasa.

Govus 2. Dekoloniseren modealla – konkrehta geavaheapmái oahpaheddjiiguin. Asta Balto ja Liv Østmo, heivehan dálkkodanriekkis (Battiste 2000).

Ovdaprošeaktaáigodagas 2004 juo álggiimet kártenbargguin, vaikko dalle eat vel dovdan Battiste dekoloniserenrávvagiid. Oahpaheaddjit bukte ovdan iežaset vásáhusaid sámi oahpaheaddjin ja jurdagiid dan birra, mo sáhtášedje sámi kultuvrra nannet skuvllas. Go dál analysere dáhpáhusa Battiste modealla ektui, de oaidná ahte sidjiide rahppui oarjeuksa ja govkiimet nuortabealuvssa, muhto eat joatkán dievaslaččat. Easka oahpu čadahettiin 2005 lei vejolaš geavahit olles dálkkodanrieggá. Dán oahppánproseassa oahpaheddjiiguin čadahin mun ovttas Sámi allaskuvla oahpaheddjiin Liv Østmoin ja mis lei okta vahkuloahpa čoagganeapmi, masa oassálaste oktiibuot golbmalogi olbmo oktan jodiheddjiiguin.

Kártenbargguiguin mii álggiimet oarjeuvssas. Oahpaheaddjit mitalledje ollu iežaset vásáhusaid ja jurdagiid sámi oahpaheaddji doaimmas. Dán várás livččii galgan leat eanet áigi, go lei vuhttui, ahte oahpaheaddjit besse vuosttas gearddi fágalaš oktavuodas ja ovttas eará kollegaiguin juogadit vásáhusaideaset. Gulaimet man láchkai oarjemáilmmi árvvut, oahput ja teoriijat leat váldán nu stuorra saji, ahte sii leat “amasmuvvan” sin iežaset kultuvrralaš duogážii. Diet ledje morašteamit ja váidaleamit, muhto sin ságain bođii ovdan sámi kultuvrralaš riggodat, man sii árvvus atne ja áŋgirušše seailluhit skuvlavuogádaga bokte.

Válddán dás álgui oahpaheaddji Grete Knudsena mitalusa iežas proseassa birra ovdamearkan čájehit, mo sáhttá konkretiseret Battiste dálkkodan-

rieggá bieggaguovlluid ja dan oasseproseassaid. Knudsen álgá oarjeuvssas. Son muitala mo son ieš lea massán iežas eatnigiela ja váldán dan fas ruovttoluotta. Go son oaččui máná, de lei sutnje lossat dohkkehít, ahte ii bastán oahpahit mánnái sámegiela. Sullasaš muitalusat giela massima birra leat ollugiin sámi servodagain. Danin sámit ja sámi oahpaheaddjít máhttet govahallat dan morraša, maid giela massin dagaha, ja fas govahallat dan hástalusa ja dáistaleami, mii čuovvu giela ealáskahttimis. Knudsen didii maid, ahte son ii leat okto dien dilis, mii attii sutnje fámu ohcat vejolaš čovdosiid. Su fierpmádat ruovttubáikkis lei sutnje ávkin, doahpagastit dan dáruiduhttimiin, mii sutnje lei geavvan. De lei son juo lávken davviuksii, gos oaidnigoahtá man eahpevuoggalaš vuogádagat bisuhuvvojít ja mo dáid meattá galgá beassat.

Go Knudsen lei guorahallan dili ja ožžon veahki gávnnahit, maid sáhtta dahkat ja makkár rievttit sus leat, de son álggii gáibidit sámegiela mánnái. Dan son ii fidnen, go dárobáikkis, gos son áσαι, eai nákcen čovdit dan. Son ozai buorideami ja lei dálkkasrieggá mielde joavdan nuortauksii. Knudsen válljii fárret ruovttuguvlui, gos ledje álggahan sámegielat ovdaskuvlla, nu ahte mánná beasai oahppat giela. Báikkis fálle sámegiela rávisolbmuide maid, ja ieš álggii sámegiela oahpahallat. Odne soai mánáin hállaba sámegiela. Máná dárofuolkkit eai ádden manne nie ollu galggai rahčat sámegiela dihtii.

Knudsen historjá čájeha, ahte buot uvssaid ferte Leahkkut, jus áigu ovdánit. Vuosttažettiin son kárte iežas dili. Son buohtastahttala ja gávnnaha, ahte dát ii leat vuoggalaš. Dasto gávdná dasa čilgehusaid ja oaidná ja gullá earáin leat sullasaš vásáhusaid. Ságastallamat gievruđit su earáhuhtti-goahtit dili. Knudsen buoridišgoahtá iežas dili, ávkkástallá ásahusaiguin, mat leat go áigu váldigoahtit giela ruoktot. Su višuvdnan lea, ahte mánát máhttet iežaset eatnigiela boahtteáiggis, ja dan čuovvu nanuvuohta ja iešluohttámuš, de leage son rahpamin máttauvssa. Mán̄ga sápmelačča leat váldán ruoktot giela, gávtti, duoji, fuolkevuoda, vieruid ja dábiid. Sii leat leamašan koloniserema objeavttat, muhto go leat ožžon doarjaga, ruovttubirrasis, ásahusain, lágain ja ortnegiin, de leat ealáskahttigoahtán ja ovddidišgoahtán iežaset ja iežaset kultuvrra. Nu sáhtta dálkkodanrieggá geavahit maiddái analysareaidun dáhpáhusaid guorahallamis. Knudsen čohkká njuolgočilggiid, vázza ebmodit, su givrrodat ii leat dušše muitalusas, son guoddá dan iežas gorudis ja báidná earáid iešluohttámušainis.

Ovdalgo máhccat fas čoagganeapmái, de ferte deattuhit, ahte lea lunddolaš sirddašit dálkkasrieggás bieggaguovllus nubbái, iige Leahkkut uvssaid ortnega mielde nugo govvádusas boahtá ovdan. Muhto buori dálkkasin lea diehtu, ahte dáhpáhusaide leat buot biekkat beassan bosádit iežaset

vuoiimmi. Oarjeuvssa leahkodettiin oahpaheaddjit válddahedje ja kártejedje iežaset vásáhusaid. Okta sis lei čállán oasáža áššis, man birra ii láve hállat. Buohkat áddiimet, ahte sutnje lei lossat almmuhit dakkáriid, maid su mielas ii orron heivvolaš buktit skuvlaoktavuhtii. Su muitalus lei dan birra maid mánnán lei oahppan, ahte olmmoš galggai bohccodávttiiguin meannudit árvosaččat. Maŋŋá go lea borran biergomállása, de galggai dávttiid máhcahit meahccái, ja giitit luonddu dan ovddas maid dat addá. Jus dan ii dahkan, de lohke boarrásat, ahte eai šatta ođđa miesit. Dál go son orru gávpgogis, de bohccodávttiid ferte bálkestit doabbariid searvá iige eisege bálkut meahccái. Son váivašuvvá juohke háve go ii beasa iežas mánnávuoda dábi doalahit. Go son gearggai muitaleames, de lei áibba jaskat. Oahpaheaddji lei iežas čiekŋalis vásáhusaid ja rašis dovdduid juogadan buohkain, ja seammás son loktii sámi árbevieruid vuoiŋŋalaš praksisiid ságastallamii.

Ságastallan dán dáhpáhusa birra sirdásii oarjeuvssas davviuksii. Oahpaheaddjit álge muitaladdat ja guorahallat sullasaš dáhpáhusaid, degomat mo sii lávejit jearrat lobi, mo sivdnidit, mo giitit. Ságastallamis bođii ovdan, man láchkai árbevirolaš meanuin lea meinnet, dain lea čiekŋaleabbo jurddavuoddu go dat maid dušše daguin oaidná. oahpaheddjiid mielas dás lei sáhka olbmo ja luonddu gaskavuodas. Máhcaheapmi lea dáhpi, man ii sáhte beare botkestit, dalle botke maid iežas birgejumi, mii vuolgá luonddus. Ságastallan čuožžilahtii guorahallama dan birra, mii dáhpáhuvai go njuovahagat ásavuvojedje Sápmái. Go njuovvan sirdášuvai njuovahakkii, de báidnigođii industriija jurddašanvuohki árbevirolaš njuovadeami. Ođđa njuovadanvuohki lea šaddan buhtes teknihkkan, mas eai dihtton sámi árbevierut ja vuoiŋŋalaš rituálat. Árbevirolaš vuohkái gulai ollislaš jurddašepmi, bohccos ii galgan bálkestit maidege ja meanuide gulle vuoiŋŋalaš doaimmat. Ii galgga jurddašit dušše biergobuvttadeami, muhto ealli birra. Vuollegašvuolta ja giitevašvuolta galggai sihkkarastit, ahte luondu ain addá láchjiid. Dás oaidná praksisa dan masa ovdalis lean čujuhan (kap. 5) ja maid Bergstrøm dutkamuš maid čájehii, ahte olbmot “sivdnidit” juogo dalle go leat borran čielgemállása ja dolvot daid bázahusaid meahccái, dahje go jovdet ođđa báikái ja jerret lobi orustit. Maiddái njuovadettiin sáhttet dollestit minirituála. (Bergstrøm 2001: 20.)

Go dát dáhpáhus máhcaduvvui konkrehta dássái, namalassii go oahpaheaddjit ságastallagohte das, heivego dákkár ášši skuvlii, de sii ledje rahpamin nuortauvssa. Mo galge čoavdit ášši ja buoridit dili? Ovttá vahkuloahpas ii almmatge sáhte konkrehtalaččat čoavdit dákkár áššiid, mat čuđiid jagi leat leamašan jávohisvuodas. Dat ahte oahpaheaddjit ságastallagohte rahpasit, juogadedje sullasaš vásáhusaid, unnidii eahpesihkkarvuoda, balu ja gievrudii sin duostileabbon, lei iešalddis buorre dekoloni-

seren álgu. Sii álggahedje buorideami vásáhusaid juogadeami bokte, nugo Daes rávve álgoálbmogiid dahkat (kap. 2). Vaikko sii eai gávdnan čovdosa, mo skuvllas sáhtášii dákkár árbevieruid oahpahit, de sis lei enant diehtu ja dihtomielašvuohta dáid árvvuid birra.

Oahpaheddjiin lei stuorra beroštupmi guorahallat, mo oppalohkáii árbevirolaš praksisiid sáhtášii váldit ovdan skuvllas ja mo daiguin vieruiguin, maid čuvvot maidái vuoiŋgalaš rituálat. Čuolbman lea dat, ahte sii eai ieža leat hárvánan dasa skuvlla váccedettiin, muhto maidái ballu das, maid váhnemat, áhkut ja ádját lohket, geat leat hárvánan árbevirolaš vuoiŋgalaš vieruid atnit báhkinmeannun. Luohti ja juoigan lea dál šaddagohtán dohkálažžan skuvlamáilmmis, ja muhtin báhpát dohkkehit juoigama girkus maid. Dát duodašta, ahte odđa rávnnjaldagat servodagas sáhttet veahkehit sámi kulturosiid dahkat lobálažžan skuvlavuogádagas. Muhto lea ain amas váldit skuvllas ovdan daid praksisiid, mat gusket sámiid vieruide bálvalit luonddu iešguđetlágan rituálain. Oahpaheaddjin vuhttui várrugasvuohta ja arvvahisvuohta, erenoamážit danne go girku lea giellan diekkár vieruid, heahppášan sámi vuoiŋgalaš beali kultuvrras. Ja vaikko girku lea átnon ándagassii, de muhtin sámiin eallá ain oahpahuvvon koloniserejuvvon oaidnu. Nubbi sivva mii sáhtta buktit várrugasvuođa, lea dat, ahte sámi árbevirolaš vuoiŋgalaš rituálat leat jaskes praksisat, maid čuovvu várrugasvuohta ja vuollegašvuohta. oahpaheddjiide, geat ieža bajásšatta-dettiin leat vásihan jávohisvuođa dáid rituálaid hárrái, lea lunddolaš leat várrugas. Muhto sii oidnet maidái, ahte dán jávohisvuođa geažil dákkár dieđut ja máhtut eai sirdás odđa buolvvaide. Álgoálbmogiid vuoiŋgalaš jáhkut ovddastit máŋgga dáfus čielgaseamos erohusa álgoálbmogiid ja oarjemáilmmi gaskkas, ja dát lea maid dat oassi, maid Oarji ii sáhte dulkot áddehahtti láhkai iige kontrolleret, čállá Smith (gč. kap. 5, autenttalašvuođa vuordámušat).

Sara lea iežas dutkamušas vuohtán oahpaheddjiid eahpesihkarvuođa ja su čilgehus lea, ahte oahpaheaddjit soitet dovdat diehtováilli, go eai máhte ollislaččat válddahallat vuoiŋgalaš árbevirolaš áššiid (2003: 134). Muhtin oahpaheaddji mielas lei lunddolaš váldit ovdan árbevirolaš rituálaid go mánát ieža árvalit daid. Jus vuoiŋgalaš dábit definerejuvvojit oskui gulli áššin, de daid sáhtta leat váttis bargat daiguin skuvllas, muhto jus gohčoduvvojit árbevirolaš praksisiin, de lea vehá eará vejolašvuođat ealáskahttit dáid.

Davviuksa eaktuda ohcat analysareaidduid, teoriijaid, doahpagiid, mat sáhttet veahkehit oaidnit koloniseren vásáhusaid odđa čalmmiiguin. Dehálaš teoriijat, doahpagat ja dieđuid juogadeamit veahkehedje oahpaheddjiid bidjat sániid dáhpáhusaide. Mánge oahpaheaddji ledje vásihan,

ahte sin skuvlaáigge skuvlii ii čáhkkan eará go ruoŧa kultuvra. Danne sáhtttá lohkat, ahte Ruoŧa skuvlavuogádat ii lean etnoneutrála, muhto monokultuvrralaš ásahus, gos ii lean sámi kultuvra oidnosis. Diet doahpagat láidestedje oahpaheddjiid oaidnit vásáhusaid viidábut, nu ahte dáhpáhusat eai vuolgge sin persovnnalaš headjuvuodas muhto struktuvrralaš vealahemis. Sámi árbevirolaš diehtu ii adno velge dásseárvosažžan eará dieđui-
guin skuvlamáilmmis, dego okta oahpaheaddji lea vávján. Son muitala go muhtin áhkku boahttá skuvlii muitalit ja oahpahit árbevieruid, de dan oahpus ii leat seammá stáhtus go eará fágain. Dát áhkku boahttá dego dušše guoimmuhan dihte sin, muhto su fáddá ii leat iešalddis dehálaš. Fágat main leat nátionála geahččaleamit, nugo matematihkka, mannet sámi kulturrelaterejuvvon fáttaid ovddabeallai. De orru šaddamin nu, ahte ii dien fáttás, iige dien olbmoss leat nu alla árvu skuvlamáilmmis.

Smith čilge mo maorit ásahedje vuogádaga árbevirolaš bagadeddjiid geavahit skuvllain. Skuvllat geavahit iežaset guovllu boarrásiid, geat dovdet ja dollet árbevieruid “šaldin” go gaskostit ja čatnet árbevirolaš máhtu ja dieđu skuvlafágaide oassin. Boarrásat geain ii leat formála oahppu, loktejuvvojedje oahpaheaddjin árbevieruid sirdinproseassas. (Smith 1999: 72.) Sámi oahpaheaddjit váillahit sullasaš vuogádaga, dakkár ortnega skuvlii, mii formálaččat dohkkeha ja bálkáha vuorrasat sámi olbmuid skuvlabagadeaddjin. Muhto oahpaheddjiin lea ain dilemma, mo galget sii bálvalit guokte hearrá oktanaga. Aisttan skolverket árvvoštallama, ahte sámeskuvllaide leat biddjon eahperealisttalaš vuordámušaid, vuossat dat galget deavdit ruoŧa skuvllaid nátionála gáibádusaid ja nubbin easkka sámi gáibádusaid. Manne sámi ulbmilat eai leat seamma árvosaččat go ruoŧa, nu ahte dat govččašedje buot maid sámi mánát dárbbášit oahppat? Dáid gaskkas ii leat dásseárvu, ja dat čuohtá oahpaheddjiid beaivválaš bargui.

Ságastalaimet oahpaheddjiiguin mo buoridit, váldit ruoktot dan maid leat massán ja hukset buoret vuogádagaid, láhkasuoji ja eará ortnegiid, mat addet iešmearridanvállid ja iešluohttámuša ruovttoluotta. Servodaga dáfus buorideapmi lea álggahuvvon. Sámedikkat leat ásahuvvon, skuvllain oahpahuvvo sámegeilla ja sámegeillii, mis leat gielalaš rievttit, girjjálašvuotta, dáidda, duodji, ollu iešguđetlágan sámi searvevuodát ja luohtti leat ealáskan. Muhto mii caggá ovdáneami, leatgo mii jurddašeami dásis ain nu koloniserejuvvon? Oahpaheaddjit vávjet iežaset sámi skuvlaeiseválddiid ja sámi politihkkariid nu álkit kopieret ja doahttalit dan, mii lea Ruoŧa, ležžet dat lágat dahje eará njuolggadusat ja ortnegat. Sámi eiseválddit galggašedje eanet mearridit sámi skuvla sisdoalu. Buorideapmái guoská maid ođđasit laktit olbmo oktavuoda lundui. Ii leat dušše jurddamáilbmi, mii dárbbáša dikšojuvvot, go ollisvuhtii gullá maid luondu, mii eallá.

Aborigiidna Linda Hogan lea vuohkkasit rávven olmmošnáli guldalit eatnanvuloš giela. Luondu vástida, šiegavuhtii, árvvusatnimii, rohkosiidda ja lávlagiidda seamma láhkai go olbmotge dahket. (Battiste 2000.)

oahpaheddjiid gaskkas leat stuorra erohusat duogáziid, oahpuid, giellamáhtuid ja sápmelašvuoda seailluhaneavttuid dáfus. Lihkká proseassa čadaheittiin lei oahpaheddjiin nana oktiigullelašvuoha. Dat lei vuohttimis solidaritehtan ja buorrevohtan nubbái, morraša juogadeapmin, moktan ja nana beroštupmin diliid buorideapmái. Ja nugo dát vuoras olmmoš Hampton bagadii buot boksačiegaid oaidnit (Battiste 2000), de lea maid koloniserema kártemii, áddejupmái, buorideapmái ja odđa servodaga višuneremii ollu geahččanvuogit, maida buohkaide lea vejolaš searvat, beroškeahttá makkár eavttut sis leat leamašan iežaset kultuvrra seailluheapmái. Dálkkasin lei fuobmát vealahanstruktuvrraid vuoimmi, beassat eret iežas dubmemis dakkár áššiin, mat leat earáid válldi duohkin. Kolonialismma luondu ferte dovdat, mii lea dakkár, mii hukse jurdda-imperialismma. Dat mielddisbuktá, ahte sáhttit darvánit iežamet ja earáid sivahallamiidda nu ahte min jurddašeapmi stirdu iige ovdán gosage. Dekoloniserenproseassaid jodiheaddji ferte ráhkkanit dasa, ahte muhtimin lea lossat oaidnit ja hálddašit olbmuid bákčasiid. Proseassas ferte addit saji sihke moraštit ja illudit. Jodiheaddji ferte máhttit earuhit daid váttisvuodaid, maid dábálaš ságastallamiiguin sáhtta čoaudit, čiekŋalet vahágiin, maid dakkár oktavuodas ii sáhte dikšut.

Riekkis lea ollis go joavdá boahhteáiggi beroštupmái. Jearaldahkan lea, makkárat min vuordámušat, višuvnnat ja niegut leat. Oanehis čoahtkái-geassun lea, ahte oahpaheaddjit háliidit bajásgeassit buriid olbmuid, olbmuid geat gulahallet earáiguin ja luondduin. Sii háliidit maid oahpahit mánáid birget, addit sidjiide vejolašvuoda ovddidit iešráđálašvuoda ja iešbirgejumi gos ihkinassii ležžet máilmmis. oahpaheddjiid mielas lea dehálaš, ahte iešguđetláganvuoha adno árvvus ja dohkálažžan. Sii háliidit inkluderejeaddji oainnu ráđdet skuvlabirrasis, nu ahte mánát dovdet ahte ii oktage olgguštuvvo iežas duogáza dihte.

Battiste dálkkodanriekkis lea vuogas analysareaidu. Dat rahpá bálgá, man mielde sáhtta vázzit ovtas. Ovtasbargu ja gulahallan earáiguin roahkasmahtta, gievruda ja seammás geahpeda balu, ja dieinnalágiin mii leat mobiliseremin oahpaheddjiid sámi searaid. Dán dálkkasproseassa čadaheapmi ovddida, dearvvasmahtta ja nanne álgoálbmogiid birgema boahtevuhtii. oahpaheddjiid iešvásáhusat, dieđut ja hástalusat leat ožžon odđa dimenšuvnnaid. Bargomálla váruha darváneames iežamet mitalusaide, muhto mii fertet geavahit teorehtalaš doahpágiid ávkin ja maiddá buohtastahttalit eará sulastahtti áššiiguin dáhpáhusaid. Oahpaheaddjit šaddet

geahččat dáhpáhusaid eará čuovggas ja fuobmát odđa beliid ja čiekŋalet dimenšuvnnaid. Ja go kritihkalaččat reflekterejit ja hárrjaniit analyhtalaččat jurddašit, de nagodit maid luovvanit iežaset ovdalis gáttuin ja jáhkuin. Odđa áddejumiit leat seammá go odđasit oahppan, mii lea dehálaš bargu dekoloniserenproseassas.

Smith muitala girjjisitis “Decolonizing methodology” (1999) ollu buriid prošeavttaid, mat sáhttet leat ávkkálaččat systematiseremis, analyseremis ja dekoloniserema álggaheames. Oahpaheddjiide dat ledje buorin rávan bargagoahhtit sin hástalusaiuin. Ollu čuovvovaš doaimmain, maid Smith logahallá, leat leamašan jođus Sámis juo guhkit ággi, muhto dat eai leat biddjon dekoloniserema nama vuolli:

- Gáibidit (*claiming*) ja muittuhit alcceseamet ahte go sámit garrejedje gáibidit eanet váikkuhanválddi, de bohte Sámedikkitt.
- Geavahit muitalusat (*story telling*). Sámiin leat ollu muitalusat, maid sáhtta muitalit nu ahte min boahtte buolvvat dovdet, geat mii leat. Mii leat maid muitalan iežamet historjjá stuorra servodahkii, historjjá vealaheamis, man ovddas sii leat átnon ándagassii.
- Ceavzima ávvudeapmi (*celebrating survival*). Mii ávvudit sámi álbmotbeaivvi, mii ávvudit sámi falástalliid ja sámi festiválaid (gč. odđa ávvudemiid kap. 6). Mii galggašeimmet ávvudit álo go mainna nu rahčamiin, go sámi studeanttat gerget, go giela váldet ruovttoluotta jna.
- Eamiduhttit (*indigenizing*) lea dás seammá go sámáiduhttit. Dasa lea dat dutkanprošeakta buorin ovdamearkan, muhto sámit leat májggaid logiid jagiid sámáiduhttán ollu eallinsurgiid, nugo musihka, dáidaga, teáhtera, girjjálašvuoda, bálvalusaid, bivttastemiid.
- Bargat čadat giela ja kultuvrra ealáskahttimiin (*revitalization*).
- Cegget fas (*restoring*) dan, mii lea njeidojuvvon, nugo gávttiid maid ledje heitán geavaheamis, luđiid maid ledje heitán juoigamis ja namaid maid ledje gielddán geavaheames.
- Nammadit (*naming*) iežamet namaiguin báikkiid, olbmuid, áshusaid ja eará maid háliidat.
- Šiehtadallat (*negotiating*) stáhtaiguin iežamet áššiid birra ja ON:a feaskáriin álgoálbmot rivttiid nannema ovddas alcceseamet ja earáide.

- Fuobmát (*discovering*) iežamet árbbi riggodagaid (Smith 1999: 142–162).

Smith logahallá ollu eanet doaimmaid, maid gánniha čuovvolit ja áinnas skuvlavuogádagain, nu ahte diehtit geavahit buot vejolašvuodaid mat gávdnojit. Dehálaš lea muitit ahte doaimmaid ollašuhttima duogábealde lea prinsihppan mobiliseret, bargat ovttas iešguđege dásiin álgoálbmot searvevuoda gievrudeame dihte. Nubbi lea transformeren, sirdit ja heivehit kultuvramet odđa buolvvaide ja odđa dilálašvuodaide. Ja goalmmádin lea dekoloniseren ja vealaheami bákčasiid buorideapmi. (Smith 1999: 117.)

Dekoloniserenproseassa roggá oidnosii dan massiiva ja suollemas váikkhusa, maid koloniseren lea dagahan ja dagaha ain servodaga ja ovttat olbmo jurddašeapmái. Dán bokte mii hárvjanišgoahit áicat, mo stuorra servodaga ortnegat ja ásausat leat stivren sámi jurddašeami ja sámi eallima. Go šaddá lunddolažžan árvvoštallat sámi árbevieruid, de vel deháleabbo lea fuobmát dain ovdamuniid ja hehttehusaid, jierpmálašvuodaid ja jallodagaid. Sámi árbevieruid ealáskahttin ii leat šat dušše joavdelas romantihkalaš sáhka, muhto dain lea duohta ja duodalaš doaibma (autonomiija guvlu), návccaiduhttit sámi servodagaid (mobiliseret), heivehit kultuvramet odđa ja dálá hástalusaid (transformašuvdna) ja dearvvasmuhttit sihke ovttat olbmo ja birrasa dekoloniserema ja buorideami bokte. Dát oahppanproseassa ii leat dušše oahpaheddjiide iige dán prošeaktaáigodahkii, muhto oahpásmuhtti jurddašeapmái, mas jámma dálkkoda iežas ja iežas álbmoga višunerema, buorideami, doahpagastima ja kártema bokte.

Gullelašvuoda šiehtadallamat

Sámi gullelašvuoha ja dan dovdomearkkat šadde hui guovdilis áššin oahppočoagganemiin. Ollu dain ságastallamiin čatnasit dasa, ahte olbmot dábálaččat áddejit normatiivvalaččat mii kultuvra lea, nugo kulturdoahpaga gieđahallan čájehii 5. kapihttalis. Iešalddis normatiivva ii dárbbáš leat boastut, juohkebeaivválaš dilis lea lunddolaš, ahte olmmoš árvvoštallá áššiid. oahpaheddjiid barggu iešvuoha lea bajásgeassit mánáid daid árvvuide, mat leat skuvlla áigumuššan, nu lea sin doaibma normatiivva. Else Marie Halvorsen lea okta dain dutkiin, gii deattuha, ahte normatiiva kulturdoaba maid lea lobálaš. Son čállá, ahte go lea sáhka árvvuid sirdimis, de ii sáhte garvit leat normatiivva. (Halvorsen 2004: 20.) Dát akšuvdnadutkamusaš sámi kultuvrra sirdima birra leat diehttelasat normatiivvalaš bealit. Dehálaš lea aŋkke dat, ahte oahpaheaddjit dihtet, makkár lahkonanvuohki geavahuvvo kulturáddejumis. Dás buvttán ovdan, man láhka

kulturdoahpaga áddejupmi sáhtá váikkuhit juohkebeaivválaš barggus, ja man duodalaš dát váikkuhus sáhtá leat.

Muhtin oahpaheaddjái lei hui rašis ášši bargagoahhtit kulturdoahpágiin ja kulturáddejumiiguin. Son mitalii, ahte “kultuvra” lea geavahuvvon su olggušteapmái, go son ii máhte sámegiela, go son lea “blondine”, ja lea orron olggobealde Sámi guhkit áiggi. Sus lei vuosteháhu bargat kulturdoahpágiin, go oaivvildii, ahte muhtimat besset mearridit gii dohkke ja gii ii dohkke sápmelažžan. Dát oahpaheaddji lei vásihan, ahte sámít olgguštit iežaset olbmuid. Dán vále nuppit eará oahpaheaddjit hui duodas. Eatnašat sis leat hárijánan dasa, ahte stuorraservodat olggušta sámiid, ng. interkultuvrralaš olggušteapmi, muhto eai lean báljo ságastallan das, ahte olggušteapmi lea maid sámi birrašii ja das mo dát doaimma sámi servodaga siskkobealde, intrakultuvrralaččat. Asle Høgmo gii guorahallá artihkkalisttis assimilerema mearrasámi guovllus, čuoččuha ahte siva-haddamat stigmatiserejit (“stigma”, sosiála hávvi) eaŋkil olbmo ja mearrasámi joavkkuid. Vuos leat dáža servodat badjelgeahččan sápmelačča, duolbman, futnon ja rievidan su giela ja eará dovdomearkkaid, go de stuorra servodat “lihkostuvvá” dainna ja sápmelaš lea láchppán sámi dovdomearkkaid, de lea dat maid boastut. Dalle sivahallá sámi servodat su behtolažžan ja iešmielas dahkan dan. Maiddáí dáža servodat áššáskuhtá sin heahpanaddat iežaset kulturduogáza. (Høgmo 1986.)

Dekoloniseremii gullá divvut ja buoridit intrakultuvrralaš, sámi servodaga siskkáldas buozalmasvuodaid, main olggušteapmi lea okta. Dutki Lila Abu-Lugod (1991) cuiggodage kulturáddejumi ekskluderejeaddji fámu: Dainna sáhtá ráhkadit nuppiid (*an essential tool of making others*). Son čuoččuha, ahte kulturdoaba ii doaimma heivvolaš analyhtalaš reaidun go kultuvrra sáhtá geavahit nuppiid olggušteapmái ja nuppiid oidimii. Arild Hovland (1996) problematisere maiddáí sámi gullelašvuoda ovdanbuktimiid Son dutkkai, mo nuorat hálldašit sámi identitehta ja makkár vuostálasvuodaid ja dilemmaid eaŋkilolbmot ja joavkkut vásihit dan oktavuodas. Ná logahallá Hovland (1996: 38) muhtin gullelašvuoda dilemmaid:

- lohpadus ja áitta
- persovnnalaš aŋkor masa dorvvastit ja iešdovdoáitta
- čiekŋalit sávvojuvvon gáibáduš ja unohis geatnegasvuohhta
- ovddeš árbi ja ođđasit hutkojuvvon vuosteággga
- resursa ja noadđi
- ádelmearka ja stigma
- globálalaččat movttiidahtton ja báikkálaččat vuodđu-
duvvon

Hovland dutkamuš kategorisere dilemmaid, mat maid bohte ovdan oahpaheddjiid ságastallamiin. Dáid vuostálasvuodain eallit ja daid hálddašit ii máhte leat álki. Olmmoš ferte oahppat oaidnit girjáivuoda ja variašuvnnaid ja geahččalit áddet daid iešguđetlágan duogáziid, mat dagahit daid. Olmmošlaš dáhpái gullá juohkit ja kategoriseret olbmuid, ráhkadit alces vuogádagaid ja ortnegiid. Áigumuššan ii leat álo leat bealkeahhtá, muhto virggálaš oktavuodain gáibiduvvo, ahte ii olgguš iige vealát geange su duogáza dihte. Erenomážit skuvllas, gos deaivvadit ollu mánát, lea dárbbášlaš, ahte oahpaheddjiin lea dásseárvosaš oaidnu ja dakkár miellaguottut, mat inkluderejit buohkaid oktasaš searvevuhtii.

Oahpaheaddjit guorahalle maid dan, maid sáhtáshedje ovddidanbargun válljet ja makkár doaimmat livčče dat, mat sáhttet fátmastit buot mánáid ja mat dien láhkai livčče buorin ovdamearkan inkluderejeaddji praksisii. Okta oahpaheaddji bijai jearai: Miibat min sámi servodagas lea, mii inkludere buohkaid? Mo mii galgat atnit árvvus sámi mánggabealatvuoda? Ja mo galgat baicce ávkkástallagoahtit sápmelašvuoda erohusain ja girjáivuodain? Dáidda ii gávdnon vástáduš, muhto oahpaheddjiid ovddidanbarguin boahtá ovdan, ahte sis lea diehtu dáid hárrái. Dás sáhtá geassit ovdan Kuhmunen ovddidanbarggu, man idea lei leat inkluderejeaddji doaimma. Son geavaha sámi leavgabeassima dakkár dáhpáhussan, masa buot mánát sáhttet searvat ja dovdat gullelašvuoda. Sámi leavga gullá buot sámemánaide. (Gč. ovdalis kap. 5.)⁴

Gullelašvuoda hálddašeamis ferte váruhit, mo ovddit oasis namuhuvvon erohusat čilgejuvvojit, dáhpáhused ferte bidjat rivttes kontekstii. Oalle dábálaš lea čilget ahte olbmot, geat leat dáruiduvvan, leat ieža sivalaččat dasa. Sii leat “luoitán” iežaset vealahit ja dáruiduvvat. Vaikko nu ii daddjo njuolggá, de áddejuvvo ahte sii leat heajut, árggit ja ahte sis lea heajut sámi iešluohtámuš. Dat geat leat bisuhan sápmelašvuodaset, sáhttet adnojuvvot gievrán, duostilin ja nannoseabbon. Dávjá hállat, ahte olbmot leat riegdásas diekkárat ja duokkárat, mii sáhtá áddejuvvot nu, ahte iešvuodát leat bisteraččat. Ja jus guorrasa dasa, ahte servodatlaš áššit leat eaŋkilolbmuid, heajut morála, persovnnalašvuodta dahje luondu, de lea váttis oaidnit eará dási čilgehusaid. Cato Wadel čilge, ahte lea ávkkáleabbo guorrat relašuvdnačilgehusaid dan sadjái go olbmuid iešvuodaide darvánit (1990: 29). Ferte sihke teorehtalaččat ja miellaguottuiguin hárvánit geahččat ja guorahallat diekkár dáhpáhused. Olbmuid iešvuodaid sivahallan lea

---

⁴ Jorunn Eikjok lea ovttas govvideaddjin Ola Røe ráhkadan multimedia čájáhusa mánggabealat Sámi birra gos justa dát vejolaš intrakultuvrralaš olggušteamin bohtet bures ovdan (Eikjok & Røe 1999).

oahpes muhto oktageardánis vuohki. Dat ii almmatge veahket min áddet daid eavttuid, maid vuodul olbmot doibmet ja ovtastallet. Olbmuid iešvuodat šaddet daid sosiála oktavuodain, main sii ellet. Jus sápmelašvuoda lea váttis doalahit, de dat muitala buorebutge daid relašuvnnaid birra, mat sámiin leat ruottelaš servodahkii ja birrasiidda. Ruota politihkalaš áigumuššan ii leat áimmahuššat sámi álbmoga beroštumiid, ja sámi ja ruota olbmuid deaivvadeamit eai leat dásseárvosaččat. Dat ii mearkkaš dan, ahte juohke olmos ii leat alddis ovddasvástáduš, muhto go čilgehusaid galgá ohat, de ferte fihttet dan konteavstta ja variašuvnnaid, mas dáhpáhusat vulget.

Skuvlabiras speadjalastá dan, mii servodagas dáhpáhuuvá. Nákkut ja šiehtadallamat, mat leat lagasservodagas, sirdašuvvet skuvlii. Vigdis Stordahl dutkamuš “Same i den moderne verden” (1996) gieđahallá, man láhkai olbmot lagasservodagas šiehtadallet, mo galgá leat sápmelaš ja seammás eallit dálááigge servodagas. Ságastallamat sáhttet leat garrasat dan birra, mat galget leat ráđđejeaddji dovdomearkkat. Dat mo kultuvra áddejuvvo, váikkuha olbmo identitehta huksemii, ja danin dáidda ságastallamiidda čatnasit identitehta ja iešdovdu, áššit, mat dávjá čuhcet čiekŋalit olbmo dovdduide. Oahpaheaddjit fertejit hárijánit ságastit áššálaččat sámi gullelašvuodas. Dasa sii dárbašit veahkin teoriijaid ja analyhtalaš reaidduid. Marianne Gullestad cuige, ahte identitehta nákkáhallamat lávejit bistit. Son deattuha, ahte identitehta ja iešdovdu ii leat juoidá, maid mii oktii oažžut, muhto dakkár iešvuolta, man jámma ovdanbuktit, divastallat, šiehtadallat, oažžut duodaštuvvot dahje hilgojuvvot ovtastaladettiin earáiguin. (Gullestad 2002: 64.)⁵

Sámi duogáš adnojuvvo dávjá ovdamunnin go bargiid bálkáhettiin virgái Sámis. Dat adnojuvvo máhtolašvuohtan, čálliba Vigdis Stordahl ja Siv Kvernmo artihkkalis “Fra Same til akademiker, fra deltaker til observatør” (1990). Kulturduogáš lea buorre ja ávkkálaš, dat ráhkkanahttá olbmo birget viissis lagasbirrasiin ja das lea normatiiva vuoddu. Sudno mielas kulturduogáš ii leat doarvá ođđa, fidnomáhtolaš ášahusaid álgaheamis Sápmái. Gáibádussan galgá leat baicce kulturáddejupmi, mii lea teorehtalaš, analyhtalaš ja iešreflekterejeaddji máhttu ja oahppu. (Kvernmo & Stordahl 1990.) Oahpaheaddjit fertejit hárijánit beroštit eará sámiiid kultuvrralaš duogáziin ja gullelašvuodaiguin. Sis galgá leat diehtu das, ahte sin priváhta sápmelašvuolta ii leat buot sámiin seammá iige danin

⁵ ”(...) identiteter og selvfølelse er ikke noe en "har" en gang for alle, men noe som presenteres, diskuteres, forhandles, bekrefte – og – avvises i samvær med andre” (Gullestad 2002:64).

norbman sápmelašvuhtii ja dan dulkomiidda. Dát ii almmatge mearkkaš dan, ahte sámi máhtolašvuolta, maid leat oahppan bajášattadettiin, ii leat ávkkálaš. Fidnomáhtu bajideapmái gullá maid rabasvuolta ja ovda-gáttohisvuolta go olmmošlaš gaskavuodaid gieđahallá. Sáhka lea kultuvrralaš sensitivitehta ovddideames, nugo ovdalis dán kapihttalis čálán.

Kultursensitivitehta ja kulturduogáža lassin ferte maid hukset kultuvrralaš dieđu ja máhtu. Stordahl ja Kvernmo gohčcodeaba dan orienterendiehtun dahje kulturdiehtun. Dát diehtu ii juohkás dássidit olbmuid gaskka, ja dekoloniserema dáfus leat ollugat, geat dárbbášit váldit ruoktot iežaset kulturdieđu. Smith čájeha, ahte autenttalašvuoda gáibáduš, man bokte álgoálbmogat duodaštit iežaset earaláganvuoda oarjji ektui, lea strategialáčat ávkkálaš. Dat mearkkaša, ahte buot sámi oahpaheddjiide galggašii fállat sáme giela ja kultuvrra oahpu, mas ohppet dovdat earret eará sámi historjjá, eallindili variašuvnnaid ja dáid eavttuid, árvvuid, miellaguottuid ja vuoiŋnalaš árbevieruid. Giela oahppan lea guovddáš ášši, go giella sisdoallá árbevirolaš jurddašeami ja vuoiŋnalaš jáhkuid.

Smith atná kultuvrralaš dieđu dehálažžan, go dat ovddasta dieđu, maid Oarji ii sáhte dulkot áddehahti láhkai iige sáhte kontrolleret dan (1999: 72–74). Dieinna lágiin kulturdiehtu šaddá dehálaš oassin álgoálbmogiid iešstivrejumi ovddideames. Oahpaheaddjit leat ollu digaštallan sámi máhtu ja váilevaš sámi máhtu birra, nugo lei maid ovdalis namuhuvvon “blondine” dilli, go son ii lean beassan oahppat dan maid dat, geat orrot sámi guovlluin ja sámi birrasiin. oahpaheddjiide lei stuorra váttisvuhtan dat, ahte ii leat oktage eiseváldi, geas lea čielga geatnegasvuolta sihkkarastit, ahte oahpaheddjiin ja sadjásaš oahpaheddjiin lea dat máhtolašvuolta mii sámeskuvllas dárbbášuvvo. Nu šaddáge ovttaskas olmmoš ja ovttaskas oahpaheaddji guoddit ovddasvástádusa. Nubbi eará oahpaheaddji muitala, mo son lea nu váiban sáme gielain bargat, go dovdá, ahte dasa ii leat doarváid doarjja skuvllas. Son sivahallá iežas kollegaid, geat eai báljo hála eaige leat lohkan sáme giela ja fal galget ovddidit sáme giela skuvllas. Dát oahpaheaddji dovdá, ahte sutnje lea stuorra noađđin oahpahit ja nannet mánáid sáme giela ja de vel galgá leat iežas kollegaide gielladoarjjan, birrasis gos sáme giella lea nu rašis dilis. Dát muitalus maid oažžu ollu kommentáraid oahpaheddjiin. Sii muittuhit ahte sis leat ollu eará kultur-máhtut ja dieđut, maid áigot geavahit ovddidanbargguin ja ahte giella šaddá leat oassin dain. Muhto lihkká báhcá sámeskuvlavuogádahkii ja dan stivremii kritihkka. Manne eai biddjo sáme giela oahpaheami buorideapmái eanet resursat, go Skolverket maid lea dan cuiggodan? (Gč. kap. 4.) Manne Ruota bealde sámi oahpaheaddjit eai beasa lohkat sáme giela bálkkáin, nugo Norggas leat dahkan mánjalogi jagi? Norgga stáhta guoddá

iežas ovddasvástádussan dan go sámit eai leat beassan oahppat iežaset giela, danne fállá sámi oahpaheddjiide jahkebeali dahje jagi bálkkáin lohkat sámegiela. Jahkásaččat sáhttet čieža–ovcci oahpaheaddji beassat lohkat sámegiela. Dán ortnega hálddašit stáhta oahpahusdirektorat Finnmárkkus, Tromssas, Nordlánddas ja Davvi- ja Mátta Trøndelagas. Ii oktage leat árvoštallan, mo diet stipeandaortnet lea váikkuhan skuvlamáilmmis ja servodagas. Ruotas oahpaheaddjit leat lohkan iežaset eatnigiela, ruotagiela nuvtá mánnávuoda rájes gitta alimus oahpu rádjai. Sámeskuvllain dovdet juohke beaivvi váilin dan, ahte sidjiide ii leat lágiduvvon sámegiela gelbbolašvuoda nannen. Dat gárta sin priváhta beroštupmin. Oahpaheaddji muihtalus čájeha, ahte midjiide buohkaide lea ollu álkit sivahallat skuvlla ja kollegaid, go dat leat olámuttos, dan sadjái go daid ásaahasaid, main lea fápmu rievdadit dili. Sámi oahpaheddjiid máhtolašvuodahuksen ii oro leamen geange ovddasvástádus, ja skuvllat váillahit bajit dási eiseválddiid gozihit ja lámhčit oahpuid ja ortnegiid nu, ahte heivejit earjkil sámi oahpaheaddjái ja sámi oahpaheaddjiioavkkuide.

Oahpaheaddjit dárbbasit oktasaš sámi kulturoahpu, nugo lea čilgejuvvon. Muhto sii dárbbasit maid oahpahallat dutkirollii, hárbhallat sirddašit perspektiivvaid gaska. Lea ovdun oahpaheaddji bargui máhttit molssasit geahččanvuogi, nu ahte nuppi vuoro sáhttet oaidnit olggobeale čalmmiiguin, objeaktan, iežaset ja nuppi vuoro fas subjeaktan. Oahpaheaddjit leat nannosit oassálastit (*participants*) praksissuorggis, muhto sii fertejit maid leat dárkojeaddjit (*observer*). Dát addá vejolašvuoda reflekteeret, geahččat metaperspektiivvas, bajit geahččanvuogis dan mii dáhpuhuvvá. Lean vásihan, ahte studeanttat rahčtet hárbjánit oahppat ja geavahit dien analyhtalaš reaiddu.

Dáid oahppoproseassain leat oahpaheaddjit beassan reflekteeret mángga dásis, vuosttažettiin praktihkalaš ja sosiála oktavuodaid dáfus, dasto reflekšuvdnii lea gullan kollegaiguin digaštallan. Dehálaš reflekšuvdnan lea leamašan teoriijaid ja doahpágiid geavaheapmi ávkin genereret ođđa dieđuid ja máhtuid.

8 Praksisiid ođasmahttin – oahpaheddjiid ovddidanbarggut

Man láhkai sáhtta fuobmát, ahte oahpaheaddjit leat čadahán dekoloniserenproseassa? Dát bohtá ovdan ovddidanbargguin, maid oahpaheaddjit čadahedje dán proševtta áigge. oahpaheddjiid prošektabarggut galge leat praksisaid dahjege geavadiid ođasmahtti doaimmat, maiguin dutkanproševtta álggus bargagohte vuos jurddadásis. Oahpaheaddjit dárbbášedje eanet áiggi iežaset ovdánanprosessii go dan maid leimmet vuordán. Juohke háve go čoagganeimmet, de oahpaheaddjit besse buktit ovdan jurda-giiddiset ja ožžo bagadeami. Ollugat dárbbášedje jagi áiggi gárvvistit barggu, nuppit fas beannot jagi. Ferte muitit, ahte mángasat dárbbášedje oahpu ovddidanbarggu doarjjan ja dan čadaheapmái.

Oahpaheaddjit leat välljen dokumenteret iešguhtege láhkásis prošektabargguideaset. Loahppabargguid válmmaštedje oktiibuot 13 oahpaheaddji, geaid barggut leat dohkkehuvvon formála eksámena bokte iešguđege dásis pedagogihkas, nappo bachelor-, master- ja oahpaheddjiid joatkkaoahppodási bargun, Luleju Teknihkalaš Universitehtas (LTU). Sii geat čadahedje eksámena, bukte bargguideaset ovdan njálmmálaččat loahppakonferánsas. Sii guđet eai välljen eksámena, čájehedje njálmmálaččat maid ja mo sii leat ovddidan praksisaid. Dáid ovdanbuktimiid lassin lea ráhkaduvvon vel filbma, mas maiddái dokumenterejuvvojit muhtin oasis čálalaš ja njálmmálaš ovddidanbargguin. Dát barggut leat dárkileabbo. Dán oasis válddahan, guorahan ja árvvoštalan dáid ovddidanbargguid ja seammás mitalan, mo sámáidahttin dáhpáhuvvá skuvlapraksisis ja man láhkai oahpaheaddjit ieža oidnet dan.

Ješrádálašvuoda ovddideapmi

Go lean čuvvon oahpaheddjiid barggu, de lean fuobmán dárbbu čiekŋudit muhtin osiid bajágeassinteorijas (Balto 1997, 2003). Lean ovdalis dutkamušain mieleavttus deattuhan iešvásáhusoahppama, go vuhtto ahte skuvllas ii juolluduvvo dasa doarvái sadji. Hirvonen, Lauhamaa, Sara (Hirvonen 2003a, 2003b) gávnnaht, ahte sámeskuvllain nugo ollu earáge skuvllain oahppama dábálaččat stivre eanaš oahpaheaddji. Oahpaheaddji pláne, álggaha doaimmaid ja árvvoštallá loahppabohtosiid. Ja go sámeváhnemat váidalit, ahte skuvla ii oahpat mánáid ieža birget, de leat sii

áican aiddo fal dan, ahte iešvásáhusoahppamii lea menddo unnán sadji. Maiddái oahpaheaddjit Johkamohki ja Jiellevári skuvllas dovdet, ahte skuvlla oahppanlágideapmi ii ovddit mánáid iešráđálašvuoda. Danne leage dárbu geardduhit, ahte iešvásáhusa ja iešoahppama sáhtta nannet láides-teami bokte, ja dán vuodušta gaskkustanoahppanteoriija. ”Elders” doaimma ii berre vajáldahttit. Gaskusteaddjis dahje láidesteaddjis lea guovddáš sadji diehto- ja árvosirdimis. Sii gaskkustit árbevirolaš ovdanbuktimiid, nugo luođi, mitalusaid ja duoji ođđa áigái. Sis lea viiddes máhtolašvuolta ja ollislaš diehtu go oamastit maiddái dieđu árbevieruid sosiála doaimmas. (Balto, 1997b: 15, 2003.)

Dán prošeavtta oahpaheaddjit leat čiekŋudan iežaset sámi árbevirolaš oahpaheapmái nugo lean dan dás válddahallan. Ollugiidda árbevierut leat oahppásat, muhto sii leat oččodan čiekŋalet áddejumi dain ja dasto ovddidit dan pedagogalaš praksisii. Dát mearkaša, ahte sii muhttet oahpaheaddjirolla nu, ahte deattuhit eanet iežaset láidestandoaimma mánáid oahppanproseassas.⁶

Iešráđálašvuoda ovddideapmái leat máŋga lahkonaŋvuogi, nugo omd. dat, mo Elin Baer bargá. Baer lea mánnáidkšun ja bargá smávimusaiquin ovdaskuvllas. Son lea máŋgalot jagi geahččalan hárbjehit mánáid šaddat iešráđálažžan, muhto easka dán prošeavtta olis son lea oahppan čilget ja vuoduštit maid, manne ja mo son bargá. Dán barggus su oahpahan ii leat muhtin pedagoga, baicce áddjáhokki lea su ovdagovva. Áddjá lea bajásgeassán su, oahpahan ja fuolahán. Áhčči lei dábálaččat meahcis ja eatnis ledje unnoraččat ja ollu eará barggut. Áddjá didii ja máhtii hui ollu ja sus sáhtii jerrat rádi. Son gohčodii Elina iežas “biigán” ja láve diktii Elina suhttat, muhto dalle láve gohčodii su eará namain, “Eilas”. Orui dego ii dat livčče son gii suhtada, muhto eará mánná geas lei eará namma. Máná suhttu sollašuvai jođáneabbo. Dieđán ovdalis, ahte lea leamašan dábálaš geavahit “láváráddjá” pedagogalaš veahkkinn nákkuid váidudeapmái (Balto 1997: 106). Dát Elin Baer mitalus čájeha, mo ollesolmmoš solle máná, ii fal gielddimiin, muhto mieđušteami bokte. Áddjás lei vuohki, mo doalahit máná iešárvvu badjin ja seammás čájehit, mii láhttenvugiid ii leat nu jierpmálaš. Baer mielas dát su áddjá vuohki lei buoret go cuiggodeapmi, láitin ja rángut. Son ieš geavaha dán bargovuogi bajidit máná iešluohtta-muša ja iešárvvu. Son lea maid oahpahaddan njiedjat máná dássái ja

⁶ Mus kollega, Jan Henry Keskitalo lea vuohkkasit sirren dán guokte vuogi ná engelasgillii: “The Sámi Way” and “The School Way”. Su kommentára mu logaldallamii Alaskas IASSA konferánsas 2004. Álgoálbmogiid skuvlejuvumi lei sierra fáddán man Graham Smith ja Ray Barnhardt jodiheigga.

geahččalit oaidnit áššiid su dásis vai ádde máná buorebut.

Dákkár sollowuohki veahkeha mánáid birget buorebut iežaset dovddolaš eallimiin. Go Baer dasa lassin geavaha buori áiggi háleštit mánáiguin ja hástala sin čilget iežaset vásáhusaid ja dovdduid, de čoavdásit váttes áššit. Baer lohká vuohttit, ahte gándamánát dárbbasit eanet go nieiddat hárvánit čilget, manne sii suhttet dahje manne lea váivi. Son árvala dan boahtit das, go gánddain dávjá váilot sánit válddahallat dovdduideaset. Go mánát ohppet bidjat sániid iežaset dovdduide, de sii maid hálddašit oktavuodaid earáiguin buorebut, eai dušše ovdaskuvllas, muhto maiddái go sturrot. Sii hálddašisgohtet iežaset dovdomáilmmi, eaige dárbbas šat čorbmadit, hoigadit ja nordadit nuppiid. Ollesolbmos ferte leat áigi ja gierdavašvuohta máná oahppanprosessii. Baer iešrádálašvuođa áddejupmái ii gula dušše iešokto birget, muhto maiddái birgen earáiguin ovttas ja iežas dovddolaš beali hálddašeapmi (Baer 2007, filbma gč. čuvvosa 3).

Baer luoitila mánáid iehčanassii vai hárvánit luohttit alcceaseaset. Nu son dagai Johkamohki márkaniin ovddit jagi go geahččalattai mo dat lihkostuvvá. Ii leat álki “guođohit” čieža ovdaskuvlamáná olmmošhivvodaga siste. Ovdal go vulge márkani, de ráhkkanahhtii mánáid diehtit, mo su áicá olbmuid siste. Dovdomearkan lei su gahpir, dan ivdni ja eará biktasat. Son dáguhii maid mánáide álo geahčastit maŋos vai dádjadit ruoktot, nugo sápmelaš láve amas láhppot. Okta mánná ii muitán váruhit, ja son lei láhppon veháš áigái. Váhnemat ledje dán dihte sáhttit áššáskuhttit skuvlla, muhto nu ii geavvan, go Baer lei ovddalgihtii čilgen, ahte márkanaštin, dádjadeapmi ja birgen galggai leat sin oahppanprográmma áigumuš. Baer jáhkka, ahte mánát ohppet iešrádálažžan ja birgejit go sidjiide addá ovddasvástádusa, luohttámuša ja hárváneami. Su geahččaleapmi Johkamohki márkaniin čájehii, ahte teoriija doalai deaivása. Ja jus šaddá muhtinlágan kaos dahje heahti, de mánná oahppá vel buorebut. Filosofijjas “gal dat oahppá go stuorrula” lea aiddo seammá oaidnu.

Iešrádálašvuođa vuordámušain bohtet ovdan sohkašieliid gaskasaš erohusat. Nieiddaide ja gánddaide leat iešguđetlágan vuordámušat, nugo leat vásihan dán leat skuvllas ja boahtá ovdan maid artihkkalis ”Ruhtagiehta ja Bállobiigá”, mas guorahalan sohkašiel erohusaid sámi servodagas (Balto 1991). Goappašiid sohkašieliid dárbbasa movttiidahttit birget ieš, duostat iige ballat. Skuvllas geahččalit muhttit diliid nu, ahte nieiddain ja gánddain lea lunddolaš dássedeaddu sohkašielrollaid gaskka. Oahpaheaddjit ráhkadit vejolašvuođaid gánddaide šaddat smádáhkásin dahjege litnábus ja nieiddaide fas munnájin dahjege “tøffabun”.

Oahpaheaddji Elsy Labba vásihii sohkašieliid gaskasaš erohusa, go

geahččalii sámevuogi mielde oahpahit iešbirgejumi. Labba muitala, ahte sii ledje meahcis mánáiguin murjemin, ja son bijai oahppi guoddit lossa muorjegievnni. Muhto go dat ii lean “skuvlaprográmmas”, de son cuiggohalai muhtin kollegai. Labba lohka iežas lean geahnoheapmi čilget, manne son nu dagai. Sus ii lean máhtu ja diehtu čilget iežas sámi jurddašeami. Labba lea nugo earáge oahpaheaddjit vázzán ruottelaš oahpaheaddji skuvlla, gos ii lean goassege sáhka sámi mánáid ja árbevieruid birra ja guhkkín eret vel dan birra, ahte dáid galggai sáhttit oahpahit skuvllas. Son sivaallojuvvui, go lei bargan juoidá maid ii heive bargat skuvllas. Muhto dál son máhtta čilget, ahte vikkai geardduhit dan vuogi, maid ieš lei oahppan, namalassii hástalit máná, bidjat mánáid vuordámuša, mii vanaha su searaid ja hutkáivuoda. Muhtimin dása gullá maid oahppat balu hálldašit. Easka dán prošeavtta áigge Labba lohka oahppan, mo vuoduštit dákkár bargovuogi. Son barggai seammá maid Elin, muhto ii ballen go skuvlabiras ii lean vel láddan váldit atnui sámi oahpahanmálliid.

Kuhmunen ja Sarri leigga ságastallan dán prošeavtta birra dutki Henning Johanssoniin ja dutki Elisabeth Jernstrømiin. Jernstrøm lei čilgen sudnuide, ahte mii ráhkadat odđa teoriijaid ja ahte guovddášdoaba lea teorehtalaš konstrukšuvdna, dat maid mii árgabeaivvis teoretiseret. Dutkit fuopmášahtiiga, ahte dan maid oahpaheaddjit dahket go praksisa ovddidit, leat teorehtalaš konstrukšuvnnat. Kuhmunen ja Sarri dovddaiga, mo kollega Baer bargá, ja geavaheigga su ovdamearkka Johkamohki márkaniš čájehit, mo oahpaheaddjit konstruerejit teoriijaid. Baer geavaha iežas mánáivuoda vásáhusa, dan maid iežas ádjás lea oahppan, ja transformere dan ovda-skuvlii. Kuhmunen ja Sarri čilgiiga semináras ahte go Baer rekonstruere ovdeža ja čatná dan fas oktii odđa dilálašvuodain, de son lokte iežas kulturárbbi árvvu, son teoretisere ja dekolonisere. Kuhmunen ja Sarri čájeheigga man láhkai oahpaheaddjit geavahit teoriija ja odđa doahpagiid oaidnit praksisdoaimma odđa geahčastagas. Dat leage dán prošeavtta okta dehálaš figgamuš, namalassii ahte oahpaheddjiin lea iešluohttámuš duostat leat dutkit ja ahte sii iešheanális leat sirdimin sápmelašvuoda. Go iešráđášlašvuoda ovddida, de buorrána maid máná iešluohttámuš ja son gievru olmmožin. Baer iešráđášlašvuoda áddejupmi fátmasta sihke geavtlaš, kognitiiva, ieš iežainis ja earáiguin birgema. Dasa lassin vuhtto maid dat, ahte mánáid iešráđášlašvuoda bargui gullá ovddidit duostilvuoda ja jálluvuoda. Sámi árbevierrun lea vehá vanahit máná dáidduid nu ahte dat gievru. Baeris leat maid sohka beal erohusat dihtosis go bargá mánáiguin ja son deattuha oahpahit mánáide hálldašit iežaset dovdduid.

Nugo lea boahtán ovdan, de luohttámuša ja ovddasvástádusa addin mánáid ovddida su iešráđášlašvuoda, searalašvuoda. Sámit lávejit bidjat mánáide hástalusaid, mat eará álbmogiid mielas soitet leat garrasat (Balto 2003: 10).

Dan oaidná čielgasit Laila Spik, gii muitala áhčis baldán su mánnán go guđii su okto rasttildit dulvejoga. Muhto áhčči čilgii, ahte dat lea mieleavttus dahku, go nuppi háve nieiddaš ferte birget ieš, áhči haga. Jernstrøm (2004) lea okta dain dutkiin, gean mielas kaos ja heahtestuddan lea ávkkálaš oahppanproseassas ja ahte oahpahettiin berre lágидit kaosa dahje vuordemeahtunvuoda. Go okta mánáin láhppui Johkamohki márka-niin, de dát máná ja dat eará mánát heađástuvvet, ja dákkár kaos luvve ja hástala váttisvuoda čoavdindáiddu. Mánát bohtet muitit dáhpáhusa, ja dat váttisvuolta maid vásihedje šaddada birgendáiddu.

Árbevieruid odasmahttin

Guđat kapihtalis lean geavahan Gudrun Kuhmunen leavgageassindáhpáhusa analyseret lagabut, mo su oahpaheapmi lea gaskkusteampi. Dán oasis čilgen, mo son geavaha leavgageassima Skierrri ovdaskuvlla odasmahttinbargun (Kuhmunen 2007, filbma gč. čuvvosa 3). Son hutká oktasaš vuolggasaji, masa buot mánát sáhttet ja máhttet searvat. Dávjá lea nu, ahte buot mánáin ii leat árbevirolaš ruoktubiras, mas boazodoallu, guolásteapmi ja meahcásteapmi leat guovddázis, go sin váhnemat sáhttet bargat dálááigge ásašusain. Sámi leavga gullá buohkaide ja leavgageassimii sáhttet buohkat searvat beroškeahtá gos sii ássat, maid sii barget, makkár sámegeiela hállet ja hálletgo oppanassiige, ležžet dal mánát dahje boarrásat. Filmmas oaidnit, mo Kuhmunen lea leavgageassindáhpáhusas dahkan allaárvosaš seremoniija. Leavga vurkkoduvvo dološ giissá siste. Kuhmunen guoddá giissá salas ja mánát ja nubbi oahpaheadji čuvvot su leavgastákku lusa. De son rahpá giissá, ja leavga ihtá oidnosii ja mánát besset veahkkin lebbet dan. Kuhmunen rávve, ahte leavga ii galggašii guoskat eatnamii. Sii gesset leavgga veahkkálagaid stággui ja gehččet go dat loktana ja libarda biekká mielde. Kuhmunen čilge, ahte giissás leat sámit vurkkodan divraseamos dávviriid, ja go siige atnet sámi leavgga dan siste, de muitalit man alla árvvus sii atnet sámi leavgga. Go leat geargan, de guddet mánát ovttas leavgga ja bidjet dan várrugasat fas giisái. Leavgageassinseremoniija lea šaddan ođđa “searvelatnjan” mii galgá nannet ja loktet sámi oktiigulleavašvuoda, lohká Kuhmunen. Doahpaga searvelatnja lea vižžojuvvon Sara dutkamušas (gč. Sara 2003: 125).

Searvelatnjii gullet maid árgabeaivválaš dábit nugo lohkat Skierrri aviissas (čakčamánuš 05) dieđu váhnemiidda, ahte oahpahedjiiid mielas lea hávski jus váhnemat, áhkut ja ádját ja eará fuolkkit asttašedje gáfestallat go finadit buktimin dahje viežžamin mánáid dahje muđui finadivčče sin luhtte. Jus gáffegievndi lea guorus, sáhttet ieža vuosšastit gáfe ja bidjalit ruhtabinná gáffekássii jus háliida. Aviissa čállá ahte “Dát vehá áigi sáhtá mearkašit

hui ollu du mánnái, ja jus oahpaheaddjit eai astta duinna háleštit, de váldde gáffegohpu mielde ja čohkkedastte minguin mánáid searváí”. Doaibma lea šaddan searvelatnjan ovdaskuvlii, ja Kuhmunen muitala loggagirjijis (10-11-2005), ahte go áhčit leat leamašan ealgabivddus ja deaivvadit oahpaheddjiiguin mánáideaset vieččadettiin, de ságastit meahcásteami, bivddu ja njuovadeami birra. Sii ságastit dálkki, eatnamiid, duovdagiid, johtolaga, siivvu ja njealljejuvllat vuojániid birra. Sii váldet dili muitalit dálá ja dološ bivdomuitalusaid dan botta go mánát das boradit, joreštit ja guldalit sin ságaid. Nystad (2003: 145) dutkamuš čájeha, ahte bártniin vurdo máhttu searvat meahcceságaide, ja ahte dán ságain gullá, máhttetgo bártnit hálddašit luonddu ja máhttetgo gulahallat luondduin.

Ja leage nugo Sara čállá, ahte mánát searvelanjas gullet bargoságaid ja vaikko eai aiddo dalle bargga, de sii ohppet oaidnit, áicat ja gullat ja besset hárjehallat. Muhto Sara doaba searvelatnja, nugo mun ádden dan, ii giedahala árvokvalitehta sirdima buolvvas nubái. Sara deattuha baicce árbevirolaš searvevuoda ja konteavstta oahppanproseassas. Kuhmunen ođđa searvelatnjanprošektii gullá hukset árvvu sámi oktiigullelašvuhtii. Sihke Hoëm ja Klein deattuheaba árvokvalitehtaid sirdima dehálaš beali oahppan- ja gaskkustanproseassas. Kuhmunen lea dán sirdinproseassas láidesteaddjirollas go áiccalmahtá ja bidjá dáhpáhusaid stuorát kontekstii, nugo Klein čuoččuha leat dehálaš go mánáid jierpmi (intelligeanssa) ja áddejumi galgá buoridit. Kulturárbbi sirdima oktavuodas sáhtá oaidnit, man láhkai Kuhmunen dán oktavuodas lea láidesteaddjirollas. Doaba “elders” geavahuvvo álgoálbmot konteavsttas dakkár boarráset olbmuid birra, geain gaskkustit nuorat buolvvaide árbevirolaš dieđu ja čehppodaga. Kuhmunen geavaha maid sánekehtes metadási gaskkusteami, son giedahallá giissä ja leavvga dego livčče kristállas dahkkon, son hállá vuollegis jienain ja su láhttemiin oaidná, ahte dáhpáhus lea allaárvosas. Buot dát meanut muitalit mánáide, man allaárvosas dát boddu ja man divrras sámi leavvga lea sápmelaččaide. Dát lea Klein teoriija mielde buorre gaskkusteapmi, mii viiddida ja čiekŋuda mánáid áddejumi ja nuppe háve mánát dihtet ieža, mii lea dehálaš (1991). Nie maid ovdána sin iešráđálašvuolta. Kuhmunen ovddidanbargu lea ovdamearkan dasa, mo ođđa praksisiid sáhtá hutkat ovdalis árbevieruid vuodul ja man láhkai ávkastallat teoriijaguin praksisis.

Ođđa vuogi ovddidit maiddá Britt-Inger Baer, Margareta Åstot ja Katarina Spiik Skum (Baer, 2007, čáluš gč. čuvvosa 2). Sin barggu guovddáš-ulbmilin lea iešráđálašvuoda, sohka bealrollaid ja ođđa vugiid ovddi-

deapmi⁷. Sii ovddidanbarggu čállošis válddahallet ja guorahallet praktihkalaš doaimmaid Johkamohki sámeskuvllaoahppanarenain sihke skuvlalanjas ja “olgoalanjas” meahcis. Olgobeivviid oktavuodas leat sii áican, ahte nieiddat ja gánddat eai láhtte seamma láhkai. Nieiddat váldet eanet ovddasvástádusa skuvlalanjas ja bártnit fas leat doaimmalaččabut olgoarenas. Sii oidnet, ahte gánddain rievdá rumašguoddu go leat olgun, sii dego loktanastet ja jietnage šaddá gasibun dego almmáiolbmui. Oahpaheaddjit geavahit olgoarena buoridit gánddaid iešluohttámuša, mainna fas sáhttet ávkástallat sisarenas. Ja nieiddaide guoská seammá, sii galget hárvánit šaddat iešráđálaččabun olgoarenas. Čállošis sii čilgejit. man láhkai nieiddaid ja gánddaid iešráđálašvuotta lea iešguđetlágan, mo erohusat leat oaidnimis ja mo sii geahččaladdet vugiid, mat rievdadit stirdon sohkabealrollaid. Sii váldet atnui ustít-ságastallamiid (*kompis-samtale*), main sihke gánda- ja nieidamánát ohppet hábmet sániiguin iežaset jurdagiid ja dovduid. Gánddat dárbbasit vel eanet go nieiddat hárvánit dása, čállet dát golbma oahpaheaddji. Sii vásihit seammá go maid Nystad (2003: 145) dutkamuš čájeha, ahte bártniin vurdojuvvo, ahte sii eai galgga hállat nugo nieiddat ja galget leat várrugasat, áinnas jus sáhka jorrá unohis ja váivves dáhpáhusain. Munge lean iežan dutkamušain čilgen diensullasaččat gánddaid ja nieiddaid ságastallamiid erohusan. Nieiddat ságastit sosiála relašuvnnaid birra ja gánddat fas tehnikkalaš konstrukšuvnnaid ja mohtor-relaterejuvvon áššiid birra (Balto 1990a, 1990b). Daid ságastallamiin, maid dát oahpaheaddjit lágídit, juogadit mánát vásáhusaid ja dat dolvot sin ođđa áddejumiide. Ustít-ságastallanmálla viiddida mánáid áiccuid, dáidduid ja jierpmálašvuoda.

Dát oahpaheaddji joavku lea áidna joavku min proševttas, mii erenomážit geahččá ovddideami sohkabeale perspektiivvas. Sii vuodustit iešráđálašvuoda ovddideami sámi geahčastagain ja árbevieruin ja guorahallet dan nationála oahppoplána áigumuša hárrái. Ruota oahppoplána ja Skolverket gáibádusain eai leat vuostálasvuodát sámi perspektiivva ovddideames. Baicce čájehuvvo ahte go oahpaheaddjit válljejit sámi perspektiivva mielde ovddidit iešráđálašvuoda, de ovddidit maid skuvlla nationála gáibádusaid. Oahpaheaddjit čájehit maid, mo sii leat ovddalgihtii ráhkkanan áicat ja dokumenteret nieiddaid ja gánddaid relašuvnnaid ja láhttenerohusaid. Sohkabealrollaerohusaid lea váttis áicat, go sosialiseret dagalduhtta daidda, nu ahte eat leat diđolaččat dáid erohusain, baicce atnit daid lunddolažžan. Oahpaheaddjit leat molson čalbmeglásaid ja fuobmán oasi dáid čuovggahis dielkkuin, itkkuin. “Čuovggahis dielkkut” (*blindflekker*), aisttan Kvernmo

---

⁷ Sis ii lean vejolaš searvat filbmemei dalle go dat dáhpahuvai, nu ii šaddan sin bargu filbmii mielde.

ja Stordahl (1990) leat dat, mat hehttejit min oaidnimis sosiála erohusaid ja variašuvnnaid. Dát golbma oahpaheaddji leat duostan árvvoštallagoahtit ja nuppástuhttigoahtit nu ahte heivejit dálá servodahkii. Beroškeahtá das, ležžetgo dát sohkabealrollat sámi vai stuorraservodagas vuolgán, de anjke ođasmahttet praksisiid, mat eai doaimma dálá servodagas, man figgamuššan lea fidnet dásseárvu sohkabeliid gaskii. Dát oahpaheaddji joavku lea hutkan ođđa vuogi reaidun boktit dihtomielalašvuoda, lasihan gula-hallamiidda ustitságastallama dimenšuvnna.

Luoitilit mánáid meahccái

Desideria Pittsa ja Anna Poggats leaba geavaheaba meahci arenan, gos luoitileaba oahppama mánáid háldui. Sudnos lea oktii vahkus olgobeavi mánáiguin ja filmmas oaidnit, go mánát leat oahppamin dolastit. Sii leat hui doaimmalaččat, vižžet muoraid, bardet dollii, viegadit, háleštit ja duos dás jearralit oahpaheaddji guoktás juoidá. Álggos fertejit árrangedgiid viežžat ja go muhtin oahppi gávdná boares dollasaji ja áigu daid geđggiid váldit, de láhttesta okta skuvlaoappáin, ahte dan ii sáhte dahkat, ja jus dahká, de ferte jearrat lobi. Oahppi ii lihkahala šat dieid árrangedgiid (Pittsa ja Poggats 2007, filbma gč. čuvvosa 3).

Filbmejeaddji Dimitra Zirou lea Athenas eret ja son oaidná dilálašvuoda ođđa čalmmiiguin. Son cuoigu, mo mánáid amadajuin čuovgá illu ja man lihkolaččat sii leat. Son oaidná lihkastagaid čájeheamen harmonija, mánát eai láhtte unohasat nuppiid vuostá eai norddat givssidan láhkai. Son jearrala mis, ahte oaidnitgo mii, man lihkolaččat sii leat. Mii oaidnit gal várra, muhto lihkká mii eat oainne. Mii fuobmát iežamet čuovggahis dielkkuid, namalassii dan, ahte ii leat álki oaidnit dan masa leat nu hárrjána⁸. Dát čájeha, man dehálaš lea geahččalit molsut perspektiivva, lonuhit čalbme glásaid, nugo Hogan logai Battiste ovdamearkkas (gč. kap. 7). Ja muhtumin lea buorre, ahte bohtet amasčalmmagat veahkin

---

⁸ Kvernmo, Siv og Stordahl, Vigdis (1990: 6) Fra Same til akademiker, fra deltaker til observatør i: Same Medica (s. 4–10). Soai geavaheaba doahpaga ”blindflekker” čilget man láhkai sámi dearvvasvuodabargiin sáhtá leat váttis áiccat muhtin beliid pasieanttain mat eai heive sin iežaset sámi kulturduogážiin. Kulturduogážiin leat iešguđetlágan eavttut mat váikkuhit min dulkomiidda ja go duogážiin leat variašuvnnat, de leat maid dulkojumiiguin erohusat. Dážas gii boahhtá Sápmái leat fas su iežas čalmmehisvuoda-dielkkut, váilevaš diehtu dan birra man kompleaksa sámi servodat lea ja makkár variašuvnnat sámi gaskkas leat. Soai čálliba ahte oahpaheaddjit fertejit oahppat hárrjánt problematiseret iežaset kulturduogáža ja maid dat mearkkaša su bargui iešguđetlágan olbmuiiguin.

midjiide áicat. Dán vuoro dáhpáhus lei postiiva, nuppe vuoro eat soaitte oaidnit heajos beali, ja dan lea seamma dehálaš oažžut ovdan. Dát leage dutkiid ja dutkamiid hástalus.

Pittsa ja Poggats vuodušteaba iežaska barggu nu, ahte soai leaba luvven iežaska eret dábálaš oapaheaddjirollas ja válljen bagadeaddjirolla. Mánáid iežaset lunddolaš beroštupmi ja sáhkivuohta oahppat oažžu saji. Soai čilgeba, ahte ovdal láviiga visot plánet olgobeivviid doaimma. Dál besset mánát maid gávnnahit, masa háliidit bidjat fuomášumi. Oahaheaddji berošta diehtit, maid sii máhttet ovddežis, maid háliidit oahppat ja masa čiekŋut. Soai veahkeheaba mánáid gávndat eanet dieđuid ja diehtogálduid go bohtet fas klássalatnjii. Sudno mielas dát bargovuohki heive bures sámi jurddašvuohkáii go oahppit ieža ovddidit iešrádalašvuoda. Ja vuohki seammás duhtada oahppoplána vuordamušaid geavahit iešguđetlágan bargovugiid ja dakkáriid áinnas, main oahppi lea bárisin oahppanproseassas. Dán bargovuogi maŋŋá oahppit leat šaddan hui movttegat oahppat ja sáhkkguššet iskat buotlágan áššiid maid fuobmájit meahcis. Buohkat, sihke oahaheaddjit ja mánát loktet buorebut.

Dás oaidná maid, mo sámi árbevirolaš oahppanmálla (kap. 1) váldo atnui. Mánát ieža leat guovddázis iežaset oahppanproseassas, iige nu ahte oahaheaddji ráhkada prográmma ovddalgihtii. Dán ii galgga áddet nu, ahte dábálaš skuvlaoahpahus ii galggašii leat. Pittsa ja Poggats geahččaladdaba ođđa vuogi dábálaš skuvlaoahpahussii lassin. Lea dehálaš, ahte oahppit hárijánit hálddašit iešguđetlágan vugiid, maiddáii dan vuogi, man stivre oahaheaddji ja mii gáibida mánáin disipliinna, čohkkát jaska ja guldalit oahaheaddji. Dán oktavuodas Pittsa ja Poggats hukseba “buori dilálašvuoda”, ja nu soai nanneba mánáid oahppanávccaid ja -movtta. Buorre dilit sámeskuvllas ovddidit mánáid gullevašvuodadovddu iežaset kultuvrii ja duogáži ja dan árvvusatnima. Ja aisttan nugo Hoëm čállá, dát guoská sihke máteriálálaš ja ii-materiáláš oktavuodaide, olbmuide ja lundui. Ja go luoitiba mánáid bargat dan, maid sis lea “miella”, de čuovvuba maid árbevieru, nugo dan lea čilgen maid Hoëm (gč. kap. 6).

Meahcis lei maid nubbi eará doaimma. Britt-Inger Baer ja Margareta Åstot háliideigga min filbmet, go soai viežžaba ájačázi mánáiguin (Baer & Åstot 2007, filbma gč. čuvvosa 3). Ája lea skuvllas sullii 20 minuhta vázzinmátkki duohken. Mánát vánddardit meattá jávrii ja vuovddi čađa. Mánát ohppet dádjadit ájačázi gávndat. Oahaheaddji guovttos muitaleaba, man láhkai sámit lávejit ávkkástallat ájačáziin. Vuosttažettiin dat lea erenoamáš buorre juhkančáhci. Go diehtá, gos ájačáhci gávndu, de ii dárbbas guottašit čázi meahcis. Nuppádassii sámit dárbbasjedje ádjaga geasiáigge. Dohko sáhte doalvut borramuša čoaskut. Ájačázis lea maid áibba erenoamán

attáldat, dainna sáhtte buhtistit ja buoridit buozalmasvuodaid. Dat ii lean dušše olbmuid buoridan gáldu, muhto maiddá i šibihiid ja elliid sáhtte dolvvodit doppe.

Oahpaheaddji guovttos movttiidahttiba mánáid váldit ájačázi ruoktot ja juhkat borramušain goansta- ja sohkarjuhkamušaid sajés. Soai bidjaba ájačázi sámi sajádahkii go muitaleaba mánáide, maid dat ovdal lea mearkkašan ja gaskkusteaba dan alla árvvu mii das lea odne. Mánát besset dáidduideaset bokte oaidnit go ádjagaš golgá meahcis, gullat mo dat šávvá, goldit, juhkat ja duostut dan boahtalii fárrui. Sii ohppet, ahte das ájačázis lea erohus dan čáhcai, mii kemikálalažžat lea buhtistuvvon (klorejuvvon). Sii ohppet atnit árvvus buhtes ja dearvvašlaš juhkamuša ja go dolvot ruoktot, de lagamuččatge oidnet, maid sii leat vásihan.

Baer ja Ástot leaba jurddašigoahtán nuppeláhkai. Ovdal láviiga váldit čáhceboahtaliid skuvllas fárrui go vuolgiba meahccái mánáiguin. Dál soai oahpaheaba mánáid gávdnat čázi meahcis. Iešrádálašvuoda ovddideami ulbmil, lea vuolggahan doaimma. Filmmas oaidnit vuot ilolaš mánáid ja dan buori mášu, mii buohkain lea meahcis vánddardettiin.

Dás vuot ihttá ovdan ahte lea sáhka álgoálbmot ja sámi árbevirolašdieđus, mas lea iežas ollisvuolta. Ájačáhcai lea geavatlaš dárbu ja čilgehusat dasa. Dasto čázi birra leat maid čiekŋalet dieđut, mat eai leat čállojuvvon gosage ja maid oahpaheaddji guovttos leaba ruovttubirrasis oahppan, ahte čáhci lea bassi ja das lea buoridanfápmu. Aisttan nugo Berkes (gč. kap. 5) čilge árbevirolaš ekologalaš dieđu, de dan áddejumi mielde olmmoš ja luondu leaba oktii giessasan ja olmmoš basuha luondu. Vaikko oahpaheaddji guoktás lei vuohttimis várrugasvuolta deattuheames sámi dološ osku, de lei goitge čázi buoridanfápmus sáhka. Berkes fuopmášahttá, ahte árbevirolašdieđu vuogádagain lea stuorra morála ja etihkalaš konteaksta

Meahcis rahpasit mánáin eará dáiddut ja áiccut go dat maid klássalatnja sáhttá boktit, nugo áican, dovdan, nagodeapmi, duostilvuolta, hájat, jienat, iskan mo ieš birge okto ja mo earáiguin birge ovttas. Seammás mánáin leat viissis rámat, áigi, báiki ja bargu, maid oahpaheddjiiguin leat soahpan. Konteaksta speadjalastá, mo árbevirolaččat leat mánáide addán luohttamuša doaimmat ieža. Mánát besset bargat dan, masa sis lea miella, sii liikojit dolastallat. Dás lea maid dat nanuvuolta, ahte mánát eai leat iehčanassii, muhto oahpaheaddji guovttos leaba olámmuttos go dárbbášit veahki, láidesteami dahje eanet dieđuid háhkat. Buot dát sulastahttet Klein teoriija eavttuid ja Sara searvelatnja-oahppanmálle, namalassii ollesolbmot lágídit oahppama nu ahte mánát ieža leat doaimmalaččat, muhto sii maid viiddidit mánáid fuomášumiid ja beroštumiid. Sii veahkehit bidjat

vásáhusaid stuorát kontekstii ja “vanahit” mánáid dáidduid, intelligeanssa ja mánáid šaddama.

Buot dáidduid váldit atnui

Oahpaheaddji Åsa Krigsman lea Jielleváris guhká bargan mitalusaiguin sierra vuogi mielde. Su vuohki vuolgá Storylinemetodas, mas leat sierralágan rávvagat, mo mitalusaiguin sáhtta bargat pedagogalaččat. Krigsman lea ieš heivehan dán vuogi sámi diliid várás ja geavaha vuolggan sámi ja báikkálaš historjjá (Krigsman 2007, filbma ja čálus gč. čuvvosiid 2 ja 3). Dasto son ovttas mánáiguin huktá lasi, sii ieža tevdnejit ja čuhppet hámaid nugo teáhterisge. Sii hutket maid, mo sáhttet neaktit dáid. Krigsman lea ovddalgihtii hutkan oasi dáhpáhusain, mat galget leat mitalusas. Dán vuoro stohket, ahte sii leat siidalaččat ja sin guossái bohtá Elsa Laula. Son lea bávččagahtán juolggi ja dárbbáša dálkasa ja buorideami. Mitalusas lea noaidi, noaidesoabbi, bassi báiki, dálkkasgeađgi ja guovža. Filmmas oaidnit, man láhkai mánát barget mitalusain, mas guovža, guovžžafámut ja árbevirolaš rituálat leat guovdilis áššit, maidda mánát oahpásmuvvet stoahkama bokte. Guovžžanáhki sisa čakŋet ja besset govahallat guovžža fámuid, sihke fysalaš ja vuoiŋjalaš dási givrodaga. Sii hutket, mo sáhttet buoridit Elsa. Mánát leat ráhkadan báhpáris ja eará ávdnasiin buotlágan hámaid, “figuraid” ja eará diŋggaid, mat leat mielde mitalusas. Lanja dievva leat sin ivdnás ja hearvás duojit. Sii ráhkadit jienaid ja geavahit musihka.

Krigsman čilge mánáid oahppat dán bargovuogi mielde historjjá máŋgga dásis, eai dušše fáktadieđuid. Vuolgga lea mánás, mánná galgá beassat geavahit dáiddudeaset ja sin dovddut ivdnejit lunddolaččat mitalusproseassas. Mađi eanet dásiid ja dáidduid mánát váldet atnui, dađi nanno-seabbo lea sin oahppan. Dán oahpu maŋŋá mánát movttáskit roggat lasi dieđuid iešgudeťlágan gálđuin nugo musea diehtovuorkkás.

Krigsman berošta gaskkustit mánáide sámi historjjá ja lea čállán, man láhkai Storyline metoda sáhtta geavahit veahkkeneavvun oahpahit sámi historjjá. Su oahpahanmáalle lea hui erenoamáš ja dan ovddideapmái son lea geavahan jagiid. Krigsman láchčá “buori dilálašvuoda” oahppamii. Son mitalage, ahte mánát muhtimin eai hálit oppa vuolgitge ruoktot, muhto háliidit ain stoahkat ja bargat mitalusaiguin. Krigsman bargá mánáid dáidduiguin, nu ahte besset váldit atnui olles sin potenciála oahppat, nugo Klein 1991 (gč. kap. 6). Mitalusaiguin ja rollastoahkamiiguin Krigsman viiddida mánáid beroštumiid fuobmát odđa šielaid sámi árbevieruin. Sus vuhtto seammá go eará oahpahedđjiin, ahte son lihkostuvvá gaskkustit

sámi árvvuid ja lágídit oahppandiliid nu, ahte mánáid dáidduid ja mokta oahppat, bohtet atnui ja lassánit.

Dát ja eará akšuvdnadutkanprošeavtta áigge dahkkojuvvon ovddidanbarggut čájehit, mo skuvllat ieža váldet dutkama alcceseaset ávkin. Transformašuvdna ja ođasmahttin čuovvu lunddolaččat, go heivehit ja gaskkustit ođđa buolvvaide árbevieruid. Buot ovddidan- ja geahččaladdanbargguin, maid oahpaheaddjit leat čađahan, lea ođasmahttindimenšuvdna, nugo Krigsman barggusge, masa son viežžá inspirašuvnna Storyline-metodas ja dovddus Harry Potter girjjiin. Son ovttas mánáiguin šaddada ovdeš mitalusaid vuodul noaidestoahkamiid.

Sámegiela ovddidit iluin

Inga Pirak ja Grete Knudsen Johkamohkis geavaheaba mitalusa, lávluma/juoigama, lihkadeami ja dánsuma hárbhallat unnoraččaiguin geavahit sámegiela (Knudsen ja Pirak 2007, fiilbma gč. čuvvosa 3). Soai leaba goappašat julevsámegiela, muhto gulahallaba maid davvisámegillii. Sin skuvllas leat vuosttas gearddi juohkán mánáid sámegiel máhtu mielde. Okta joavku lea ollásit sámegielat, sis lea sámegiella vuosttaš giellan. Nuppi joavkkus leat dakkárat, geat eai máhte sámegiela dahje máhttet hui vehá.

Sudno mánnájoavku ii olus máhte sámegiela. Dušše muhtumat máhttet mitalit, maid áigot, ja jearralastit juoidá sámegillii. Sudno joavkkus buot mánát fertejit oahpahallat hállat sámegiela, ja stuorámuš hástalusson lea fidnet sin sámástit lunddolačča, ii dušše sániid, sii fertejit oahppat geavahit olles cealkagiid main lea meinnet. Oahpaheaddjit ráhkadeaba oahpponeavvuid, leaba jorgalan lávlagiid ja váldán heivvolaš govaid. Govaid soai bidjaba flanellográfii ja čálliba daidda teavsttaid, vai mánát ohppet dovda-goahhtit sátnegovaid. Bargovuohki hárbjehišgoahhtá mánáid čállimii, ja doaimá bures ovttas lávlumiin. Mánát eai dárbbas gallii lávlut go muitet lávlaga.

Bargovuohki ja oahpponeavvut doibmet bures gielalaš ovddideames. Mánát sáhttet veháziid mielde dadjat oanehis cealkagiid sámegillii. Pirak ja Knudsen mitalanbodu lea ealas maiddá iežaska movtta dihte, ja mánáin oidno illu sihke lihkadeames, lávlumis ja dánsumis. Pirak lohka dehálažžan, ahte mánát loktet ja liikojit oahppat sámegiela. Su jáhkun lea, ahte go unnin oahppá liikot masa nu, de dat čuovvu máná olles eallima. Oktan boadusin dán ovddidanbarggus lea dat, ahte váhnemat maid leat álgán lohkat sámegiela ja dainna lágiin dorjot máná giellarahčamuša. Mánáide

lea dehálaš oaidnit, ahte ruovttus maid beroštit sámegielas.

Buot unnimusaiguin bargaba maiddái Maria Kristofferson ja Irene Kuhmunen ovdaskuvllas (Kristofferson ja Kuhmunen 2007, filmma ja čáluš gč. čuvvosiid 2 ja 3). Soai oahpaheaba mitalusa bokte mánáide ivnniid, bustávaid, jienaid, lávluma, loguid, dieđuid, elliid, lottiid, bohcco, olbmo. Mánát ohppet fáktadieđuid, muhto soai oahpaheaba eahtenjuolges vuogi mielde maid dan, mii lea riehta ja boastut, sámi árvvuid ja olmmošvieruid. Soai eaba dárbbas cuiggodit mánáid, soai rávveba mitalusa bokte.

Muitalusboddu lea lávus, mii lea ovdaskuvlla viesu siste. Ginttal buollá guovdu lávu dego árrandolla. Kristofferson ja Kuhmunen atniba lávu dehálažžan, dasgo doppe mánát lávejit leat máššilat eaige olus rieja. Muitalan-kontektii gullet maid buotlágan ávdnasat, sárgumat ja tevnnegat, govat iežaska rumašgiela ja jiena lassin. Sudno mielas mánát galget loaktit ja liikot oahppanvuohkái. Dan dihte nubbi oahpaheaddji láve govvat mánáid dan botta go nubbi mitala vai beassaba árvvoštallat iežaska bargovuogi. Bargadettiin eaba geargga áicat juohke máná dili nu dárkilit. Bargobeavvi maŋŋá soai geahččaba govaid dihtoris ja dárkoba, čuvvotgo mánát mitalusa, leatgo movttegat, jaskadat, váivvis dahje heittot mielas. Dalle sáhttiba nuppi hávvái nuppástuhtut bargovuogi.

Muitalusbottu iešguđetlágan hárbhusat hástalit mánáid gielalaččaid ja sin gielladáidu ahtanuššá dađistaga. Akšuvnnadatkama bokte soai leaba ožžon ođđa áddejumi dasa, mo mitalusaid sáhttá atnit ávkin nu ahte mánát ohppet buorebut. Muitalus lea ovttageardánis skuvla, masa mánát liikojit ja maiddái ieža. Go sudnos lea somá, de lea mánáin maid somá. Buorre dilli šaddada mánáid gaskii ja mánáid ja ollesolbmuid gaskii lagasvuoda.

Oahpaheaddji guovttos leaba vuđolaččat ovddidan ođđa bargovuogi, mainna láidesteaba mánáid geavahit buot dáidduid. Soai čájeheaba, mo árbevirolaš dieđu ja mitalusaid sáhttá heivehit maŋggalágan pedagogalaš metodaide. Soai leaba välljen bargat ovddimustá gielain ja leaba nugo earátge ráhkadan giela oahppamii movttegis konteavstta.

Lagasbirrasa máhtolašvuolta skuvlii

Álgoálbmogiid diehtu ja máhttu lea dávjá boarráset olbmuid duohkin, danne min boarráset gohčoduvojot muhtumin min girjerádju. Skuvla-ásahusaide lea hástalus ávkkástallat dainna árbevirolaš čehppodagain, mii lea sámi olbmui, ruovttuin, báikkálaš birrašin ja Sámis oppalohkái. Dán oktavuodas lea beroštahti geahčastit Nergård teoriija, man láhkai diehtu

áddejuvvo goappatláhkai ruovttus ja skuvllas. Su čilgehus guoská aiddo fal dasa go oahppit besset olggos skuvlaviesus skuvlii boazodollui. Son čilge, ahte doaimma ja doaimma birra válddahallama gaskkas lea erohus, dát leat guokte sierra albmaneami. Go oahppit praktihkalaš bargguid maŋŋá galget ovdanbuktit daid skuvllas, de gáibiduvvo, ahte oahppit dovdet praktihkalaš doaimma dáfus dárbbalaš doahpagiid. (Nergård 2006: 83–93.) Nergård čilgehus boktá viiddidit dihtomielalaččat sátneráju, háhkat doahpagiid vai oahppit nákejit válddahallat praktihkalaš doaimma rivttes sániiguin.

Oahpaheaddji guovttos Elisabeth Jannok ja Britt Inger Tuorda leaba hutkan ovddidanbarggu, mas skuvla ja lagasbiras barget ovttas, ja maid gohčodeaba “eallinbeaivin” (Jannok ja Tuorda 2007, filbma ja čálus gč. čuvvosiid 2 ja 3). Sudno áigumuššan lea ávkkástallat ruovttubirrasa árbevirolaš čehppodagain ja lágidity oahpu, maid skuvlla ii máhte iige sáhte fállat.

Ollu sámi ruovttuin barget ain árbevirolaš doaimmaiguin. Váhnemat lávejit bivdit lobi mánáide searvat omd. gárddástallamii, guollebivdui, sarvvabivdui. Dávjá mánát čuvodit áhkuid, ádjáid ja eará fulkkiid. Bargovuohki addá liibba čatnat skuvlla lagasbirrasii mánáid fulkkiid ja lagasolbmuid bokte ja ealáskahttit bargo- ja gulahallanoktavuođaid buolvvaid gaskkas. Ovdalis lobi oazžun lei seammá go friddja oazžun skuvllas. Dál eai oáččo friddja go dat leat “eallinbeaivvit”, mat gullet lunddolaččat skuvladoibmii. Skuvla ja mánát ovttas ruovttuiguin plánejit “eallinbeivviid”. Mánát galget muitalit, maid sii máhttet ovddežis ja maid sii háliidit oahppat dan barggus maid leat válljen. Barggadettiin mánát galget dokumenteret, govvet ja čállit doaimma birra. Dát čađahuvvo ruovttubirrasis. Go bohtet fas skuvlii, de sii dán materiála vuodul ráhkadit ovdanbuktima. Mánát šaddet sánálaččat válddahallat praktihkalaš doaimma. Oahpaheaddjit árvvoštallet barggu mánáiguin ovttas. .

Váhnen Laila Pittsa (2007, filbma) mielas dákkár bargovuohki hástala máná ođđa láhkai jurddašit doaimmaid, maid leat oaidnán ruovttubirrasis. Go geatnegahtto dokumenteret, de ferte árvvoštallat maid govve, dárkot maid oaidná ja maid čállá. Bargovuohki hárbjeha ohppiid geavahit Power-Point-programma reaidun ja sii oahpahallet bargat govaiguin. Oahpaheaddji guovttos muitaleaba, ahte muhtin máná lei ožžon ođđa oktavuođa ednuinis, go gárttai suinna bargat ovttas eallinbeivviid. Norgga beal Sámis sullasaš oahppu gohčoduvvo “várreskuvlan”. Jiellevári sámeskuvllas sáhtta gosa ihkinassii vuolgit oahpahallat, vaikko turistafitnodahkii, mii lea lagasbirrasis. “Eallinbeaivvit” eai čađahuvvo dušše meahcis dahje dušše boazodoalus. Skuvla galgá leat buorin fáldahkan buotlágan sámi mánáide, ja hástalusson leage gávdnat iešguđetlágan “eallinbeaivvi” oahpposajiid,

lohkaba oahpaheaddji guovttos.

Go skuvladutkit guorahallet skuvllaid lihkostuvvama ollašuttit oahppoplánaid gáibábusaid, de oktan kriteran lea, man muddui skuvla lea integrerejuvvon oassi lagasbirrasis. Dán ovddidanbarggus oaidnit, man láhkai skuvla atná lagasbirrasa, luonddu ja resursaolbmuid ávkin iežas vuogádagas.

Sámeskuvllat dárbašit eanet vel go eará skuvllat ruovttu ja lagasbirrasa legitimitehta. Sámi váhnemat leat unnán beassan váikkuhit skuvlla sisdollui ja organiseremii, ja dán prošeavttas lea leamašan dehálaš sihkkarastit, ahte váhnemat ja lagasbirrasat dovdet ja servet skuvlla ovddideapmái. Muhtin ovddidanbarggut dán akšuvdnadutkanprošeavttas, nugo “eallinbeaivvit”, eaktuda ruovttubirrasa oassálastit máná oahppamii. Dát lokte sámi ruovttuid ja váhnemiid árvvu skuvlamáilmmis. Oahppama stáhtusa fas lokte vuogádat, mas mánát dokumenterejit ja oahppet dokumenterenvugiid. Go oahpaheaddjit oahpistit mánáid meahccái ja mánát ohppet dovdat meahci riggodagaid, de báikki árvu loktana mánáid čalmmiin ja mánát ohppet metadásis ollesolbmuid láhttemiin, mo sii galget meannudit mehciin ja meahci riggodagaiguin.

Árbevirolaš máhtu láidsteaddjit

Åsa Sandberg ja Elsy Labba leaba maid bargan skuvllas árbevirolaš muitalusaiiguin (Labba ja Sandberg 2007, filbma ja čálus). Veahkkin sudnos lea muhtun dovddus báikkálaš muitaleaddji. Soai álgaheaba goadis skuvlla šiljus go doppe lea luđoleabbo biras. Guossi muitala ja buohkat čeahkkájit árrana birra ja guldalit. Dát mánát leat gaskadásis, goalmát luohkás guđát luohkkái. Ja vaikko muitaleaddji lea čeahppi, de lea váttis fidnet mánáid staigat guldalit. Oahpaheaddji guovttos lohkaba, ahte dán áiggi mánáid lea hástalus oážžut liikot guldalit máidnasiid ja muitalusaid, nugo sii dahke iežaset mánnávuodas.

Máinnasbottu maŋŋá sii mannet klássalatnjii, gos čohkkájit smávit joavkun ja muitalit iežaset sániiguin maid sii leat gullan. Dán bargovuogi ulbmilin lea nannet mánáid njálmmálaš giela. Muitalettiin mánát ožžot ieža ivdnet muitalusa nugo háliidit. Sii besset ráhkkaniit ovdanbuktimii, ja muhtimat čálistit báhpáriid sániid ja govvádušaid muitalusaset doarjjan. Maiddái dat mánát, geain lea sámegeilla nubbin giellan, hárbjehallet muitalit. Ja vaikko sii eai máhtege nu njuožilit muitalit eatnigielagat, de buohkain lea gierdavašvuoda guldalit. Mánát barget aktiivvalaččat ja orrot loaktimin bures. Labba mielas lea dehálaš geavahit báikki vuorrasat olbmuid čehppodaga ja

kulturmáhtu vai mánát fuobmájit sin máhtolašvuoda. Dat lokte báikki olbmuid árvvu ja stáhtusa skuvlamáilmmis ja skuvla fidne dieđu, maid ii leat makkárge girjerájus. Oahpa mánát eai oaččo dušše muitalusaid sisdoalus ja dáhpáhusain, muhto muitalusaid fáro ohppet maid sámi máilmmi árvvuid ja rávvemiid, mat leat sidjiide dehálaččat.

Goappáge skuvllas lea lávvu ja goahti skuvlla šiljus. Eanaš mánát leat ruovttubirrasis juo hárvánan lávostallat. Ollugat dihtet, ahte lávus leat viissis ortnegat, njuolggadusat dahje “protokollat”, maid ferte čuovvut, muhto sidjiide ii leat várra čilgejuvvon daid duogáš, vai áddegohtet doahhtalit daid.

Ovdaskuvlla oahpaheaddji Carina Sarri lea unnimusaiguin goađis ságasteamen goađi nissonipmiliid birra (Sarri, 2007, filbma). Goađis mánát besset gullat sámiid diiddaid ja oaidnit, gos ipmilat orrot – boaššus ja danin ii galgga duolmmastit dohko. Dolla buollá árranis, ja mánáin lea miella duohtadit dan muoraiguin. Oahpaheaddji muitala, manne nu ii galgga bargat, go dat gii čuoggu dola, oazžu čalmmehis misiid. Ja son mitala, ahte ferte váruhit dola, go árran vuolde ássá Juoksáhkka. Ja dasto lea vel Uksáhkka, gii orru uksaguoras ja suddje goađi ássiid. Mánát ohppet mitalusaid bokte goađi ortnega birra ja ožžot duogášdieđu, manin goađi “njuolggadusaid” galgá čuovvut.

Sarri čuovvu oalle dábalaš oahpahanvuogi, oahpaheaddji mitala, bagada ja jearrala ohppiin, muhto son čájeha, ahte dieđu sáhtta vuohkkasit gaskkustit go konteaksta lea goahti ja dolla. Jus livčče viggan dan seammá dahkat klássalanjas, de livčče lean váttis oazžut buohkaid čuovvut.

Dekoloniserenproseassa bidjá oahpaheddjiid oaidnit ođđa čalmmiiguin dáhpáhusaid, iežaset ja sin oktavuodaid earáiguin. Ođđa ja oahpes doahpágiid ođđa sisdoalut moivestit jurdagiid ja dovdduid ja soaitá muhtimin leat váttis diehtit, mo ođđa dieđu galgá heivehit ovddeš, cieggan áddejumiid sadjái. Ságastaladettiin olbmuide dávjá guivásit áibba ođđa fuomášumit, dakkárat luvvejit ođđa searaid. Ja nugo dálkkodanriekkis rávve, de lea buorre fokuseret dan , maid galgá bargat boahtteáiggis, mo sáhtta dearvvasmahtit iežas ja servodaga go moraštit ovddeža.

Dáid oahppočájanasbarguin oaidnit árbevirolaš mitalusaid ollisvuhta, nugo kapihttalis 5 lea čilgejuvvon ahte árbevirolaš diehtu fáttmasta ollisvuoda. Diehtu ii leat sirrejuvvon máilmmálaš ja vuoiñjalaš beliide. Nu lea mitalusain viidát mearkkašupmi go dušše máinnastit ja geardduhit doložiid mánáide. Dat sisdollet ipmárdusa ja máilmmigova. Go báikki olbmot geavahuvvojit diehtogáldun skuvllas, dat addá sidjiide árvvu ja dákkár bargovuohki čatná skuvlla ja lagasbirrasa oktavuodaid. Hástalus

lea, mo muitalanárbevieru sáhtta dahkat gelddolažžan dán áigásaš mánáide, geain leat buotlágan odđaaigásaš ovtastallanreaiddut, nugo spealut, chat-programmat, mobiltelefonnat, interneahhta. Dáinna pedagogaš čuolmmain heibot eai dušše sámi oahpaheaddjit, muhto oahpaheaddjit miehtá máilmmi. Oahpaheaddjit dárbbášivčče beassat čiekŋut dán áššái buorebut ja áinnas ságastallat eará oahpaheddjiiguin.

9 Bohtosat ja loahppasánit

Heivehuvvon dutkanmetoda

Akšuvdnadutkanprošeakta lea sihke dárbbášlaš ja heivvolaš reaidu ovddidit sámi perspektiivvaid vuodđoskuvllas ja ovdaskuvllas. Dan čájeha dát akšuvdnadutkan, maid čadaheimmet Sámi allaskuvlla ja Johkamohki ja Jiellevári sámeskuvllaid ovttasbargun. Dát akšuvdnadutkan- ja oahppanmálle lea sisttisoallan dutkiid ja praksissuorggi ovttasráđiid hábmen vuogádaga, oahppofálaldaga, dokumenterenvugiid, eksámeniid čadaheami ja ovttaskas-, joavko- ja ásašusbagademiid, deaivvademiid ja gaskkustemiid. Málle sáhtášii geavahit ávkin oahpaheddjiid vuodđo-, joatkka- ja lasseoahppofálaldagain. Dan sáhtttá maid heivehit eará sámi guovlluid dárbbuid ja eará eavttuid mielde go dán oktavuodas lea dahkkojuvvon. Málle sáhtttá geavahit maid eará áigumušaid go sámáiduhttima ovddideames nugo dás leat dahkan.

Lean ovdalis válddahallan daid bargovugiid ja reaidduid, maid leat hutkan akšuvdnadutkamii ja -oahppamii. Lean maid čilgen, mo dát ovddidan- ja dutkanbargu lea čadahuvvon. Dát akšuvdnadutkan lea dárkilit heivehuvvon dahkkiid, skuvlla, oahpaheddjiid ja váhnemiid dárbbuide. Dutkanmálles lea maid váldojuvvon vuhtii sámi servodaga dilli, mii spiehkasta birastahtti ruota servodagas dainna lágiin, ahte sámít leat easka huksemin iežaset vuogádaga. Ruotta lea guhká beassan hábmet iežas servodaga, giela, kultuvrra ja olles skuvlavuogádaga. Servodatdiedalaš suorgi lea unnán ođasmuvvan metodalaččat manjimuš 50 jagis ja metodaohppogirjjiid vuolggasadjin ii leat leamašan revitaliseret ja moderniseret árbevirolaš kultuvrra, jurddašanduogi ja servodaga, čuoččuha Hoëm iežas varraseamos girjjis. Dálá metodat leat ráhkaduvvon birasservodagaid dárbbuid ja eavttuid mielde. Dat dagaha váttisvuodaid sámi dutkamii, dutkit gártet heivehit dutkamiiddiset daid metodaide, teoriijaide ja diehtovuoduide, mat leat váldoservodaga várás ráhkaduvvon, čállá Hoëm. (Hoëm 2007: 503.)

Dán dutkamušas dutki lea iešge oassálasti iige dušše áici nugo dábálaččat. Dutki čatnasa sakka dan bargovuohkái dahjege praksisii, maid ieš dutká. Son doaibmá bagadeaddjin, rávvejeaddjin ja fágalaš jodiheaddjin. Dutki lassin leat dahkkit, dán dutkamušas oahpaheaddjit, iežage dutkit, geat plánejit, geahččaladdet, čállet, reflekterejit ja heivehit odđasit doaimmaidaset. Dutki čuovvu sin proseassa, sihke oasálaš ja olggobeale dárkojeaddjin. Dát lea hástalus dutkirollii, son oktanaga lea dutki ja

seammás bargá praksissuorggis. Jus vuodju oassálasti rollii menddo sakka, de lea bahá láhppot árgabeaivái nu sakka, ahte ii nagot oaidnit áššiid dutki čalmmiiguin. Ja fas jus lea aivve dutki, de gáidá praktihkalaš árgabeaidilis, maid galggašii bagadit. Livččiige beroštahtti guorahallat, makkár dutkanmetodalaš ođastusaid ja hástalusaid dát akšuvdnadutkan málle buktá ja mo dáid galggašii giedahallat dutkansearvevuodain. Váldobargun dán prošeavttas lea leamašan čájehit, mo oahpaheddjiid ođasmahttinbargu lea dáhphuvvan. Dás geahččalan buktit ovdan oppalaš geahčastaga bohtosiin.

Jurdagiin lea fápmu

Čielga boadusin dán prošeavttas lea dat, ahte oahpaheddjiin lea nanno-seabbo jurddašeapmi das, mo sámi perspektiiva sáhtta váldit ovdan dahjege sirdit skuvlla pedagogalaš doibmii. Battiste dálkkodanrieggáin bargan lea leamašan ávkálaš proseassa. Ja oppalohkái dat, ahte mii leat čikŋon teorehtalaš perspektiivvaide ja ságastallan daid birra deaivvademii, lea buktán bohtosiid. Oahpaheaddjit leat šaddan duostileabbo váldit atnui sihke iežaset, ruovttubirrasa, lagasbirrasa ja sámi ja eará dutkiid máhtuid ja dieđuid. Mii leat ožžon ollu geahččanmađiid maid koloniserema kártemii, namalassii dan áddejupmái, váikkuhusaide, buori-deapmái ja odđa servodaga višuneremii. Buohkat leat beassan searvat beroškeahtta das, makkár eavttut sis leat leamašan seailluhit iežaset kultuvrra. Dekoloniseren oasseproseassaid čađahettiin leat oahpaheaddjit ja mii jodiheaddjit juogadan vásáhusaid, guldalan nuppiideamet, muittašan ovttas, ođasmahtán geahččanvugiid, čaibman ja moraštan ovttas. Mii leat leamašan diđolaččat das, ahte dovddut leat oassi min máhtolašvuodas ja dán oasi fertet alddámet dovdat ja bargat seammaláhkai go dieđuiguin, máhtuiguin ja dáidduiguin.

Go oahpaheaddjit fuobmájit, ahte vealaheamis leat struktuvrrat ja systemat ja ahte dát leat guorramis, de luovvanit odđa searat. Stuorra ovdáneapmi lea dat, go beassat eret iežamet ja nuppiid dubmemis áššiin, mat eai leat min eaige sin duohkin, nugomat dákkár sivahallamis ahte “don leat luoitán iežat dáruiduvvat ja mun gal lean bisuhan sápmelašvuoda” dahje nuppi láhkai, ahte “mun in veaje maidege dasa, ahte mus leat rivven giela ja gávtti”. Kolonialismma luondu hukse jurddaimperialismma, mii čatná jurddašeami ja bisseha min ovdáneami.

Mán̄gasat oahpaheddjiin muosáhedje vuosttaš geardde dakkár oahpu ja profešunealla bagadeami, mas vuolga lea sámi servodat. Oahppofálaldat ja bagadeapmi lea leamašan eaktun prošeavtta lihkostuvvamii. Čoagga-neapmi maid lágideimmet Guovdageainnus Sámi allaskuvllas, attii oahpa-

heddjiide vejolašvuoda deaivvadit sámi akademalaš birrasiin. Gallis eai diehtán, ahte Sámi allaskuvllas lea nana sámi dutkanbiras ja alla máhtolašvuolta skuvlasuorggis.⁹ Dát deaivvadeapmi lei maid dekoloniserenoassi, fuobmát dan čehppodaga ja lihkostuvvama, mii Sámis lea.

Sátnevájas “gal dat oahppá go stuorrula” lea nannen luohttámuša sámi olmmoš- ja oahppanoidnui. Leat vásihan man sakka ollesolbmo vuordámušat váikkuhit mána ovdáneapmái. Sátnevádjasa jáhkku buot olbmuid ovdánanvejolašvuodaide ráhkada vuodu pedagogalaš doaibmamii. Positiiva vuordámušat, maid mánát deaividit ollesolbmos, leat nana váikkuheaddjit mánáid lihkostuvvamii oahppamis. Oahpaheaddjit fertejit diehtit, man dehálaš lea oahpahit dahje bargat nu, ahte oahppit dovdet makkár vuordámušat sidjiide leat. Okta oahpaheaddji láhttesta, ahte dán árbevirolaš jurddašemi mielde sáhttet oahppat vaikko maid, dan ferte dušše heivehit juohke máná eavttuid mielde. Ja mánát ja oahppit oppalohkáid dárbbasit hástaleaddji vuordámušaid, mat vanahit sin dáidduid ja máhtuid. Vuordámušat leat sakka čadnon iešluohttámuša ja iešrádalašvuoda ovddideapmái, masa oahpaheaddjit leat bidjan ollu fuola. Jurdda gohčču sihke luoitilit luovus mánáid, muhto maiddái láidestit sin. Sátnevádjasa oahppa lea čiekŋalit váikkuhan ođastit praksisiid. Dutkanprošeavtta jodiheaddjit čuvvo seamma filosofii, čájehit jáhku oahpaheddjiide, luohttámuša dasa ahte sii nagodit čadahit sin oasi prošeavttas. Muhtin oahpaheaddjin ii lean formála oahppu ja lihká serve čállit ja ovdanbuktit iežaset oahppočájánasbarggu. oahpaheddjiide gusto aiddo seamma oahppanvejolašvuolta go ohppiide, jus leat iešgudege oahpaheaddji dási mielde muddejuvvon positiiva vuordámušat, de lea álkit lihkostuvvat.

Oahpaheaddjit geavahedje eanet áiggi láddadit iežaset oahppočájánasbargui go mii leimmet vuordán. Jurdagiid koloniseren guođđá čiekŋalis ruohttasiid olbmuid millii ja danin lea dekoloniseren ádjás ja gáibidahkes proseassa. Áddjáivuohtage čájeha, man unnán sámi oahpaheaddjit leat beassan ávkkástallat iežaset kulturamáhtuiguin ja dieđuiguin iežaset oahppoáiggis ja makkár dárbu sis lea oažžut dasa fágalaš doarjaga ja láidesteami. Muhtin oahpaheaddji lohka, ahte oahppanproseassa čuzii sutnje nu čiekŋalit, ahte dat šattai persovnnalaš láddanáššin ja danin livččii galgan bállet buriin áiggiin láddadit iežas ođđa áddejumiide. Nu leat sámi oahpaheaddjit seamma dilis go earáge álgoálbmot oahpaheaddjit máilmis.

---

⁹ Deive rektora Mai Britt Utsi ja muhtin dutkiid geat skuvladutkamiid bokte ledje relevánta, Vuokko Hirvonen, Elisabeth Utsi Gaup, Liv Østmo, Pigga Lauhamaa, Nils Øyvind Helander, Jon Todal ja Johan Daniel Heatta.

Leat dieđus maid eará sivaiddasa, ahte oahpaheaddjit illá staige bargagoahtit ovddidanbargguiguin. Ollugat eai lean bargan diekkáriiguin ja dat, ahte sii galge leat maid dutkit, dagahii eahpesihkkarvuoda. Maiddái lohkašat gáibidedje ollu eanet go dušše lohkat daid ja áibba ođas lei maid, ahte sámi dili buohtastahttit eará álgoálbmogiid diliiguin.

Oktavuodaid nannen álgoálbmot birrasiiguin

Oahpaheddjiid mielas lea prošeaktaáigodagas leamašan mávssolaš lági-duvvon oahppu ja deaivvadeamit eará kollegaiguin. Sii duođaid dárbbášedje beassat gulahallat eará skuvllaid sámi oahpaheddjiiguin vai ožžot viidát referánssaid sápmelašvuhtii go dušše iežas priváhta duogázis. Sii dárbbášedje maid beassat juogadit pedagogalaš vásáhusaid, lihkostuvvamiid ja eahpelihkostuvvamiid. Oahpaheaddjit rámiidit maiddái ovttaoahppama, erenoamážit go buohkat leat searvan, ja leat beassan joatkit ságastallamiid bargosajis árgabeaivvi dilis. Oahppama sosiála bealli, dat ahte kollegajoavku oahppá buorebut ovtta, bohtá bures ovdan. Dábalaččat oahpaheaddjit eai báljo beasa deaivvadit ja gulahallat eará oahpaheddjiiguin ja erenoamážit vel eará sámi oahpaheddjiiguin. Seammá ovtta barggu váillaha maid Skolverket árvvoštallan. Dat ahte oahpaheaddjit eai beasa čoagganaddat, goahcá sámi perspektiivva ovddideami. Eanaš sámit dovdet sámelihkadusa ja dihtet, ahte mađi eanet olbmot servet, dađi gievrarabut sáhttet ovddidit iežaset beroštumiid. Sámi oahpaheaddjit dárbbášivčče iežaset deaivvadanforumas, gos fidne inspirašuvnna, doarjaga, dieđuid ja movtta ovddidit buori sámi skuvlla boahktevaš buolvvaide.

Oahpaheddjiid mielas lei maid buorre beassat oahpásmuvvat eará álgoálbmogiid diliide. Dat addá givrodaga ja stuorát searvevuhtii gullelašvuoda dovddu. Sámi oahpaheaddjit dárbbášivčče maid beassat oahpaladdat eará álgoálbmot guovlluid, oahpásmuvvat sin diliide, beroštumiide ja čatnat singuin oktavuodaid. Máilmmiviidosas álgoálbmot fierpmádagat leat jálosmuhtán ja gievrudan sámi njunušpolitihkkáriid ja riektečehpiid searvat ON:a dásis bargui eará álgoálbmogiiguin ovddidit iežaset dárbbuid ja vuoigatvuodaid. Dan seammá dárbbášit maid sámi oahpaheaddjit, namalassii gievrudit iežaset álgoálbmot iešdovddu ja sirdit dan sámi mánáide.

Oahpaheaddjit fertejit áddet, makkár váikkuhusat leat go normatiiva jurddašepmi beassá stivret olmmošlaš gaskavuodaid. Sii galget hárváid oaidnit, man láchkai dákkár kulturáddejupmi sáhtta olgguštit nuppiid sámiid, dalle máhttet bargat diekkár áddejumiiguin vai dásseárvvu, oktiigullelašvuhta ja searvevuhta ovdána sámiid gaskkas.

Lean ollu deattuhan álgoálbmot perspektiivvaid vai oahpaheaddjit oidnet, ahte sámi skuvllaid ja oahpaheddjiid hástalusat leat oassin das, mii muđui dáhpáhuvvá álgoálbmot máilmmis. Dat girjjálašvuohta maid lean geavahan čájeha, man ollu beroštupmi álgoálbmot perspektiivvain lea dál máilmmis. Go dán prošeavttas leat válljen dekoloniseremiin bargat, de dat leat áige-guovdilis ášši maid ollu eará guovlluin máilmmis ja dan mađi relevánta, ahte ON:a dássi lea aiddo mearridan doarjut dákkár doaimmaid álgoálbmot-giid kultuvrraid nanosmahttima dihte.

Veahkkedutkit ja ovddidanoahpaheaddjit

Olles dutkanprosessii lei várrejuvvon guokte jagi čadahanáigi. Dát lei menddo unnán buot daid doaimmaide, maid leimmet plánen. Oahpaheaddjit fertejedje hárvánit ođđa rollii, searvat ovddidit skuvladoaimma dutkama ja geahččaladdama bokte. Dat lei mángasii ođas, dego ođas ollu earáge oahpaheddjiide. oahpaheddjiid barggu iešvuohta lea dakkár, mii geažosáiggi gáibida sin olles beroštumi. Oahpaheaddjit eai astta orustit smiehttat ja čálligoahtit dakkaviđe go fuobmájit juoidá. Lea stuorra bargu dekoloniseret ja profesionaliseret iežas ja birrasa máhtu, ja bidjat dan pedagogalaš rámma sisa. Dát transformašuvdna ii mana iešalddis, veahki ja diehtoháhkama haga.

Akšuvnadutkama áigge oahpaheaddjit leat guorahallagoahtán áššiid, maid ovdal leat beare dohkkehan. Sii ledje hárvánan ballat sámi sisdoalu skuvllas suoládit áiggi “dehálaš” ruottelaš skuvlafágain ja dagahit, ahte sámi mánat eai ceavzze nátionála geahččalemiin. Dál sii dihtet balu vuolgat das go leat dohkkehan eallit koloniserema vuollásažžan. Ii leat sihkkar ahte ballu lea nohkan, muhto sii oidnet ahte ballu leamašan mielde duvdimin eret sin iežaset ja mánáid kultuvra ja Stockholmas mearriduvvon prográmma lea ožžon stuorra saji.

Ovddidanbargguin oaidná man láhkai sámi bajásgeassin teorija lea vuodđun válljemiidda ja proseassa áigge bođii mángii ovdan, ahte oahpaheaddjit váldet teorija duodas ja oidnet das ávkki. Mángasat leat fuobmán, ahte sámi ja eará álgoálbmot dutkiin leat ávkkálaš doahpagat ja analysat, mat veahkehit áddet dáhpáhusaid sámi geahčastagas.

Sámi pedagogihka viidáset hástalusat

Oahpaheaddjit leat čájehan, ahte sámi pedagogihka lea vejolaš ovddidit praksis. Dat maid sii leat válljen mitalit sámi árvomáilmmi, oahppan- ja

gaskkustanvugiid birra ja sámi pedagogalaš jurddašeamis ja daid sirdimis skuvlii, oaidná maid, mo sii leat konkretiseren teoriija, ja dainna lágiin lean buktán ođđa fuomášumiid sámi pedagogalaš praksisii. Sihke čállosat, ságastallamat ja filbma čájehit maiddái, makkár áššit ožžot ovdavuoigatvuođa.

Ovdánahttinbarguid sáhhtá čohkket muhtun surggiide.

- Oahpaheaddjit dekoloniseret vuosttažettiin iežaset ja dađi mielde ohppiid, ruovttu- ja lagasbirrasa ja birasservodaga. Lagas ovttasbarggut ruovttuiguin ja oahpaheddjiid servodatlaš ja politihkalaš oassálastimat dolvot ođđa jurddašemiid viidábut. oahpaheddjiid dekoloniserenbargui lea stuorra ávkin ja doarjjan diehtu, mii dáhpáhuvvá eará álgoálbmogiid gaskkas ja riikkaidgaskasaš dásis. Deháláččat mobiliseremii, transformeremii ja buorideapmái leat maid ságastallamat eará sámi kollegaiguin.
- Oahpaheaddjit leat välljen ovddidit mánáid iešráđálašvuođa. Oahpes áddejupmái gullá, ahte iešráđálašvuohta čadno geavatlaš bargguiguin okto birgemii. Dát mu guorahallan buktá ođđa dimenšuvnnaid doahpagii iešráđálašvuohta, dego earáiguin ovttasbirgema, ja deattuhan maid jurddašandáiddu ja hutkáivuođa iešráđálašvuođa ovddideamis. Iešráđálašvuhtii gullá máhttit jurddadásis, kognitiivvaláččat čoavdit váttisvuođaid, mat sáhhtet boahit báifáhkka, danne mánáide ferte hukset válmmasvuođa ja duostilvuođa dustet ja čoavdit ođđa hástalusaid. Iešráđálašvuohta bajida iešluohttámuša ja addá iešbirgemii mentála válmmašvuođa ja čoavdindáiddu. Iešráđálašvuođa sáhhtá buoridit maid nu, ahte oahpaha sihke gánda- ja nieidamánáid čilget dovduideaset, dađi mielde ohppet hálldašit ja kontrolleret daid. Iešráđálašvuođa ovddideamis berrege áicat sohkaealerohusaid, nugo muhtin oahpaheaddjit leatge hutkan doaimmaid, mat nannejit dásseárvvuid sohkaбелиid gaskkas.
- Pedagogalaš ovddideapmi oidno oahpaheddjiid sámi oahpahan- ja gaskkustanmáliid atnuiváldimis. Oahpaheaddjit geavahit árbevirolaš jurddašanmáalle oahppama lágideamis; oahppanproseassa vuodđun lea diktit mánáid oahppat iešvásáhusaid ja iešdovddiidusaid vuodul (iešvásáhusoahppan) ja fokusa sirdin oahpaheaddjis oahppái. Oahpaheaddjit geavahit gaskosteaddji oahppanvuogi bagadit ja rávvejit mánáid, mii sulastahtá “elders” oahpa-

hanvuogi. Dán dutkamušas lean čuovvolan gaskosteaddji-
rolla ja oaidnimis lea, ahte kultursirdimis dárbbášuvvo
láidesteapmi doalahit guovddážis dan, mii lea dehálaš.
Dihtomielašvuohta das, mii dáhpuhuvvá metadásis,
namalassii dat, maid mii dahkat ja mo mii dahkat, lea
máŋgii deháleabbo go min sánit. Oahpaheaddjit leat várru-
gasat gáibidit mánáin eanebuš. Eat leat olus ságastallan
dan birra, mo oahpaheaddjit sáhttet vuordámušaid bokte
vanahit mánáid oahppannávccaid. Boahtteáiggis bijašin
eanet deattu loktet dien beali sámi árbevierus oidnosii ja
ságastallamiidda. Mo oahpaheaddjit sáhtášedje hástalit
mánáid nu, ahte sin oahppan livččii maksimála. Oahpa-
headdjit feršešedje dovdat ja diehtit juohke máná
potensiála. Hástalussan livččii áicat ja čilget dárkilit, mo
dákkár oahppanproseassa dáhpuhuvvá máná ja láides-
teaddji gaskavuoda bokte.

- Oahpaheaddjit ávkkástallet eahpenjulges vugiiguin
lunddolaččat. Sii dahket juoidá ovtas mánáiguin ja inte-
grerejit dáid doaimmaid sisa árvvuid. Dákkár searvevuoda
bajásgeassima ja oahppama deattuhit maid eará sámi
dutkit. Go eahpenjulges vugiiguin sirdá norpmaid ja árv-
vuid, maiddá dakkáriid maid mánát eai gilleše gullat, de
dat ii bajit vuosteháguid ja dárbbášmeahtun nákkuid.
- Oahpaheaddjit loktejit sámi árbevieruid pedagogihkkan,
systematiserejit, analyserejit, ođastit ja heivehit daid ođđa
pedagogalaš rámmaid sisa. Dát bajida sámi oahpaheddiid
fidnomáhtu iežaset kultuvrra vuodul ja sii ohppet trans-
formašuvnna.
- Eanaš bargguid fáddán lea dat ahte luondu eallá ja
luondduin lea lagasvuohta. Dat lea dehálaš ášši skuvlla
sámáiduhhtimis. Oahpaheaddjit váldet atnui luonddu,
geavahit dan skuvlalatnjan. Luondu sáhtá maid iešalddis
lea oahppama sisdoallu. Vuoiŋŋalašvuohta lea lunddolaš
bealli doaimmain, vaikko ii leat álo plánejuvvon ja
eksplisihtta. Áigeguovdilis ášši lea oažžut ovdan sámi
árbevirolaš luondduhálddašan- ja luonddugáhttentieduid
ja -máhtuid, maid mun gohčodan sámi árbevirolaš
ekologalaš jurddašepmin. Dáid dieđuide gullet maid
vuoiŋŋalaš bealit, norpmat ja etihkka, mat regulerejit
olbmo ja luonddu gaskavuodaid. Árbevirolaš praksisiid
vuoiŋŋalaš osiid, jávohis rituálaid ja seremoniijaid lea
buot váddáseamos sirdit viidáseabbo skuvlavuogádagas.

Dát oasis dávistit dan, mii sámiid mielas lea buorre, riehta ja heivvolaš meannudeapmi ja láhtten olbmuid gaskkas. Vuoiŋgalaš praksisiid geavaheami dáfus oahpaheaddjit leat várrugasat ja ballet daid adnojuvvot báhkinnvierrun dahje das, ahte sii ieža eai máhte daid válddahallat ollislaččat, áinnas jus dáid praksisiid bidjá sámi ovddeš osku oktavuhtii. Mo galgat doalahit ja sirdit dáid norpmaid, jus praksisat leat nu čihkosat? Dát lea hástalus boahhtevaš barguide. Dán oktavuodas sáhtttá muittuhit, ahte stáhtaid girku lea atnon ándagassii go leat futnon sámi árbevirolaš kultuvrralaš praksisiid ja gielán sámiid doaimmaheames dákkáriid. Sámis leat dál sámi báhpát, mat buktet ođđa geahčastanvugiid girkuide, ja gieskat lea lágíduvnon dekoloniserema birra seminára Sámi girkoráđi oahpaheddjiide. Skuvlavuogádat ferte hutkat vugiid, mo atnit ávkin buot ođđa ihtagiid, mat dorjot sámi árbevieruid ealáskahttima.

- Oahpaheaddjit lámččet mánáide buori dili, nu ahte oahppan šaddá maid geahppaseabbon ja suohtaseabbon. Oahpaheaddjit deattuhit maid iežaset buori dili, maid juogadit mánáiguin. Dieinna lágiin sii sirdet dan, maid sii ráhkistit, sii sirdet sámi árvvuid ođđa buolvvaide. Sii leat dego dat vuorrasat Cree-indiána nisu, geas jerre mii pedagogihkka lea ja son vástidii: “Isn’t pedagogy love?”
- Eamiálbmot pedagogat oahpahit mánáid nugo earáge oahpaheaddjit, muhto sin iežaset kultuvrra oahpaheames sin pedagogihkas vuhtto ráhkesvuohta. Sii liikojit dasa, maid sii barget. Dán pedagogihka vuođuštit virggálaččat ja čájehit, ahte sin fágalaš válljejumit leat buorin mánáide ja mánáid birgemii boahhteáiggis.
- Oahpaheaddjit čatnet praksisa ja teoriija oktii. Sii šaddet fágalaččat nannoseabbon ja veaddjájit leat veahkkedutkin sámi skuvlla nannemis ja ovddideamis.
- Ođđa bargovuogit loktejit mánáid oidnosii. Oahpaheaddji ja máná gaskkas vuhtto dásseárvu. Bargovuohki mas mánná beassá leat báriisin, addá mánnái dan iešárvvu, mii sámi árbevieru mielde gullá sutnje.

Mo dás ovddasguvlui, makkár ovdánavvejolašvuohta lea dán sámi pedagogihkas? Sáhka lea mu ovdalis dutkamiin, dain ovddidanbargguin maid oahpaheaddjit leat dokumenteren ja dán čállosa dieđalaš ávkkis. Skuvlla dásis oainnán stuorra vejolašvuođa loktet oahpaheddjiid dieđu ja dihto-

mielalašvuoda das, mo máná oahppama sáhtá vel eanet nannet. Dát eaktuda dárkot ja čuovvut mánáid oahppama hui láhka, nugo Marie Kristofferson ja Irene Kuhmunen dagaiga hui systemáhtalaččat dokumenteret mánáid dili ja oahppama. Diekkár vugiid sáhtášedje oahpaheaddjiid váldit atnui beaivválaš doibmii. Oahpaheaddjit galggašedje oahppat ja bállet divdna reflekeret iežaset lihkostuvvama iešgudetlágan dokumenterenvugiiguin nu, ahte sáhttet dáid earáiguin juogadit ja ságastit. Akšuvdnadutkan bargovuohki lea heivvolaš go dan mielde galgá jámma reflekeret ja árvoštallat iežas barggu, vihkkedallat áigumušaid, lihkostuvvamiid ja čállit dan maid áicá ja mii dáhpáhuvvá ja vuoduštit iežas válljejamiid teorehtalaččat ja fágalaš doahpágiiguin. Dieinna lágiin oahpaheaddjit buoridit iežaset pedagogalaš doaimma ja áicet čadat máná oahppama ja oahppanvejolašvuodaid.

Buorre dilli lea leamašan ollu fokusis, ja leage veara guorahallat ja árvoštallat, makkár gaskavuohta oahpaheaddjis lea mánáiguin. Jus oahpaheaddjis lea mokta ja beroštupmi das, maid son oahpaha, de lea geahppaseabbo oahppat. Oahpaheaddjit leat válljen bargovugiid, main čatnet fágaid ja fáttáid oktii nugo Klein maid deattuha dehálažžan. Maiddái Sara searvelatnja-oahppanmodealla lea veara čuovvolit dárkut ja áicat daid oasseproseassaid, gos mánát ohppet oaidnit ja áicat bargguid, gullat bargoságaid, veahkehit ja ieža hárjehallat ja iskat maid, makkár kosmologiija (sáttasánit), nugo Nergård čállá, leat dáid bargoságaid ja -muitalusaid duohkin.

Diehtu galggašii biddjot ollisvuhtii iige idihuvvo bihtážiid mielde ja čatnat dilálašvuhtii. Go mánás lea muhtin dovddiidus go su diehtoáŋgirvuohta lea buot bajimusas, nugo filmmas oidno muhtun oahppi nu jierásmuvvan go gávdná máđu meahcis, de galggašii láidesteaddji bidjat dáhpáhusa su ovdalis vásáhusaide ja seammás stimuleret su ja eará mánáid geahččat máđu hui lahka ja dasto bidjat dan stuorat oktavuhtii. Dákkár dilálašvuohta čuožžilahtá dárbbu čatnat oktii vásáhusaid ja dieđuid vai šattašedje ollisin.

Vásáhusoahppama dásiid čuovvolahttimis leat stuorra ovddidanvejolašvuodat. Buot álkimus dássi lea luvvosit ságastallat vásáhusaid birra. Nu dahkkoge ollu, muhto dat eai hástal doarvá, eaige stimulere abstrákta jurddašeapmái. Dat dáhpáhuvvá easka dalle go álgá dáid vásáhusaid ordnet, systematiseret ja buohtastahttalit. Olbmo intellektualitehta vanahuvvo vel eanet go olmmoš geahččala čatnat iežas vásáhusaid oktii. Oahpaheaddji bargun lea láidestit máná vásáhusaid bajit dásiide dađistaga. Bajimuš dásis máná oahppá geavahit teoriijaid ja doahpágiid ávkin oaidnit iežas vásáhusaid ođđa čuovggas. Ovdamearkka dihte jus mánát vásihit vealaheami sámiid vuostá dahje sámiid gaskasaš vealaheami, de

oahpaheaddji sáhtta loktet dáid vásáhusaid bajit dásiide nu ahte mánát oidnet dáid eará go dušše persovnnalaš vealaheapmin. Vásáhusoahppan-analyssa sulastahtta dekoloniseren málle, muhto fáttmasta viidábut, ja fáttát leat eatnagat.

Lihkostuvvama eavttut

Akšuvdnadutkama lihkostuvvama buot deháleamos eaktu lea leamaš dat, ahte jođiheddjiin ja oahpaheaddjin dán skuvllain lea leamašan nana motivašuvdna ođasmahttinbargui ja ovddidanbargui. skuvlajođiheddjiid haga ii lean bargu lihkostuvvat. Eará sámeskuvllain Norggas ja Suomas eai leat boahtán dákkár iniciatiivvat ja sáhtta jearrat, iigo jođiheddjiin leat mokta ođasmahttit skuvlla. Hirvonen nanne, ahte skuvlla doaibmakultuvrra nuppástuhttimis leat jođiheaddjit guovddázis ja buohkat skuvllas, olles skuvla bargiidisguin, ferte searvat dasa. Son deattuha maid ahte dákkár ovddidanbarggu lihkostuvvan eaktuda lasseskuvlejumi.

Rektorat atnege álggos juo dehálaš eaktun dan, ahte buot oahpaheaddjit servet ovddidanbargui. Rektorat lea guoddán fágalaš ovddasvástádusa, mii lea buorin ovdagovvan eará skuvlajođiheddjiide. Sii leat maid geavahan áiggi jođihit proseassaid iežaset skuvllas ja huksen buori gulahallangaskavuoda váhnemiiguin. Dat ahte váhnemat leat čađat diehtán barggu birra, lea maid movttiidahtán sin čuovvut skuvlla barggaid. Jođihanjoavkkus lea leamašan guovddáš doaibma fuolahit das, ahte dutkanprošeakta čatnasa nannosit praksisii. Dákkár akšuvdnadutkan gáibida skuvlajođiheddjiin buori jođihanmáhtu ja fágalaš givrodaga. Skuvlajođiheaddjit leat hárvánan ovddidit skuvlla ja sin nana fágalaš duogáš lea leamašan stuorra doarjjan prošeavtta áigumuša ollašuttimis.

Ovddidanbarggu ii lean sáhttit čađahit ruhtadeami hága. EU-Interreg prográmma dihte sáhtte buot oahpaheddjiid luovvanit oahpahusbargguin čuovvut dán dutkama oktavuodas lágiduvvon kurssaid, čoagganemiid ja bagademiid. Ruhtadeapmi attii vejolašvuoda bálkáhít guokte dutki doallat buot oahpaheddjiide golbma kurssa ja semináraid, mátkkoštít ja gaskkustit prošeavtta birra dieđuid, dokumenteret filmma ja govvidemiid bokte, almmuhit artihkkaliid ja čohkket prošeaktajođiheddjiid gitta 500 km duohkin oktasáš čoahkkimiidda.

Eaktun sámi skuvlla ovddideapmái lea dat, maid Skolverket čujuhii, ahte leat sámeielat oahppan oahpaheaddjit ja ahte sadjásaččat leat fidnemis go dárbbášuvvojít. Sámeskuvllaid nannema dihte ferte lágidišgoahtit sámeielagiidda oahpaheaddjioahppu, iige leat doarvái fállat dábálaš oahpa-

headdjioahpu, muhto oahpu mii vástida sámi dárbbuid. Dán akšuvdnadutkama oktavuodas in leat dárkilit guorahallan oahpaheaddjioahpuid, earret dan mii guoská sámi áššiide relaterejuvvon fáttaid sin fidnooahpuin. Dat oahppu, maid mii leat fállan oahpaheddjiide, lea ráhkadan vuodu sin ovddidanbargui. Illá jáhkán, ahte oahpaheaddjit dán oahpu haga ledje nákcet čadahit ovddidanbargguideaset. Sámi oahpaheaddjit galggašedje máhttit ákkastallat sámi vuoigatvuodaid bealis ja sámi oahpaheaddjiohppui fertešedje gullat sámi riekteáššit, nugo riikkaidgaskasaš soahpamušat ja julggastušat, sisriikkalaš vuoigatvuodát ja njuolggadusat ja maiddá eará sámi guovlluid riekteavttut. Dalle easkka jáhkán, ahte oahpaheaddjit bastet bealuštit, eai dušše fágalaččat, muhto maiddá riektevuogádaga bokte sámáidahttinbarggu skuvllas. Dákkár juridihkalaš skuvlejupmi galggašii maid leat geatnegahtton daid skuvlaeiseválddiide, geat mearridit ja hálddašit sámi skuvlaáššiid.

Dát sámi skuvlla ovddidanprošeakta ii leat sihkaraste ahte ovddidanbargu joatkašuvvá. Oahpaheaddjit ja jođiheaddjit leat ráhkadan ja gávdnan alcceaset doaibmalanja. Muhto jus doaibmalatnja galgá stuorrut, olggo-beallái klássa ja skuvlla, de ferte fápmostruktuvrraid nuppástuhttit. Oahpaheddjiin ja skuvlajođiheddjiin ii leat váldi iežaset doaibmalanja olggo-bealde.

Eanet váldi sámi doaibmalatnjjii

Dát oahppu ja ovddidanbargu lea skuvlla ja báikkálaš dási dáh páhus. Jus dát galgá fátmastit olles sámi servodaga, de fertešii rievdadit muhtin vuodđolága ja mearridaneavttuid, mat gusket sámi skuvlejupmái. Prošeakta duodašta dan, maid diehtit ovdalisse, ahte sámi álbmot ii ieš beasa hálddašit ja meroštallat iežas álbmoga oahpposuorggi. Ruota stáhta nugo earáge stáhtat, gos sámít orrot, bidjet rámmaeavttuid sámi oahpahussii ja dan lágideapmái. Stáhtaid ja sámi gaskavuolta ii leat vel buvttahan nu guhkás, ahte livččii luohtamuš dasa, ahte sápmelaččat sáhttet ja máhttet ieža háldet iežaset skuvla- ja oahppoáššiid. Sámiin lea Ruota, Norgga ja Suoma stáhta áittardeaddjin (*formynder*), buorredahkkin (*velgjører*) ja guossoheaddjin (*vert*), nugo Eidheim čálii 1985. Ruota stáhta mearrida nátionála oahppoplána sisdoalu, nátionála eksámeniid ja sámeskuvllat maid galget daid mielde oahpahit. Stáhta mearrida oahpaheaddjioahppu ja meroštallá sámeskuvllaid resursadárbbu ja ruhtajuolludemiid. Sámit besset muhtin muddui hálddašit skuvlenáššiid Sámeskuvlastivrra bokte. Muhto sámiin lea hárve eanet go ráđdeaddi dási váikkuhanvejolašvuolta, jus oppa datge. Sis ii leat mearridanváldi, sii leat Ruota stáhta ja álbmoga mearrádusaid vuollásažžat áššiin, mat gusket oahppo- ja

kultursirdimii boahttevaš sámi buolvvaide.

Dekoloniseremii gullá bisuhit višuvnna ja oheat vejolašvuodaid ollašuhttit. Doaibmalatnja lea okta dain višuvnnain, maid mii leat ollašuhtán, ja leange čájehan man láhkai dán guovtti sámeskuvllas leat rivven alcceseaset sámi “doaibmanlanja” Ruota stáhta rámmaeavttuid siskkobealde. Prošeakta lea ollašuhtán áigumušaidis ovddidit pedagogihka skuvllas ja ovda-skuvllas. Ii sáhte vuordit, ahte dan guovtti jagis háhppeha hukset buori bistevaš ortnega, muhto áibba sihkkar lea dat, ahte mii leat sámi skuvlamáilbmái ráhkadan ođđa, vejolaš sámi bálgá. Dát ii eisege leat doarvái, višuvdna ja dekoloniseren galggašii mihá viidábui olahit, nu ahte sámi jodiheaddjit, sámi skuvlaeiseválddit, Sámediggi ja buohkat, geat beroštit sámi áššiid ovddidit duodalaččat, álggášedje iskat sámi doaibmalanja stuoridit nu, ahte doppe čágašii mearridit buot bajimuš dási skuvlaáššiid.

Sámit leat bargan garrasit sihke sisriikkalaččat ja olgoriikkalaččat ja fidnen bohtosiid ja buoret eavttuid sámi servodagaide. Dán čájeha earret eará Álgoálbmotdeklarašuvdna, man sámit, Sámeráđi bokte, leat leamašan njunnošis ovddideamen. Dán givrodaga galggašii sirdit maid sámi skuvlamáilbmái. Dat gáibida aisttan Keskitalo (gč. kap. 2), ahte makrodásis oažžut sámi skuvlla mearridanválddi. Sámi oahpuid galggašii hábmet ollásit sámi eavttuid vuodul, jus áigut ollašuhttit sámi álbmoga áigumuša ja viggamuša. Easka dalle sáhtá skuvla šaddat kultuvrralaš ja servodatlaš doabaevttoheadjijn, doaibmat dahkkin sámi servodaga huksemis ja ovddideames maid birasservodagaide sámi ja álgoálbmogiid kollektiiva riekteáddejumi.

Bohtosiidda ja válddi huksemii gullet eandalitge dán barggu teorehtalaš guorahallamat sámi árbevirolaš ja árvomáilmmi diehtovuogádaga birra, bajásgeassinvuogádaga ja dáidda gullii ii-oinnolaš beliid birra. Hástalussan lea ain dievasmahttit sámi diehto- ja árvovuoddu, hukset sámi filosofalaš vuoddu sámi skuvlavuogádahkii. Johan Turi, okta min kulturofelaččain, čállá, ahte sápmelačča jurdda ii jođe moskkukámmáris, njealječieगत lanjaid siste. Mu dulkojumi mielde son čilge, mo koloniseren sáhtá bissehít jurdagiid, ja bagada min vuolgit eret diekkár kámmáriin iežamet oahpes lanjaide duoddariidda, gos jurdagat fas besset luovusin. Vuolgit duoddarii lea seammá go álggahit stuorat dekoloniserenbarggu, maid buot sámit dárbbasit čadahit vai mii searasmuvvat hukset buoret sámi servodaga.

Eahpesihkkarvuodas sáhtá beassat, nugo lean čájehan dekoloniseren proseassaid čadaheami bokte. Ovdalis namuhin, oahpaheadji gii muitala iežas roahkasmuvvan mo sus lea badjánan duostilvuohhta ja iešluohtamuš

akšuvdnadutkama bokte. Maiddái earát dáin oahpaheddjiin lohket dan seammá, ahte prošeakta lea nannen sin luohhtámuša iežaset sápmelašvuhtii ja duostat ođasmahttit iežaset pedagogalaš máhtolašvuoda. Dát čájeha, man dárbbášlaš oahpu ja bagadeapmi lea sámi fidnomáhtu/profešunalitehta ovddideamis.

Olles dutkanprošeakta čájeha ahte skuvllat eai bastte okto dákkár ovddideami čadahit ja skuvlaeiseválddit, geat leat doaba- ja rápmaevttoheaddjit, fertejit aktiivvalaččat doarjut ovddidanbarggu. Váilevaš diehtu ja máhtu lágaid, konvenšuvnnaid, julggaštusaid ja ortnegiid birra, mat dorjot ja vuoigadit sámi rivttiid, lea okta stuorra hehttehus ovddideapmái. Sámi skuvlajodiheaddjit ja oahpaheaddjit dárbbášit skuvlejuvvot riektesuorggis go gártet bealuštit ja ákkastallat sámi mánáid ja ohppiid rivttiid. Maiddái eiseválddit ja politihkkárat, ležžet sii sámit dahje earát geain lea mearri-danváldi, dárbbášivčče diehtit iežaset formála geatnegasvuoda. Sii berreše maid diehtit maid koloniseren lea dagahan sámi álbmogii ja makkár hástalusaid dát buktá.

Girjjálašvuohta

- Abu-Lugod, Lila. 1991. "Writing against culture". *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Richard Fox (doaimm.). Santa Fe, NM: School of American Research.
- Aikio-Puoskari, Ulla. 2005. *The Education of the Sámi in comprehensive Schooling of Three Nordic Countries; Norway, Finland and Sweden*. Gáldu Čála nr 2/2005.
- Aikio-Puoskari, Ulla. 2005. *Sámeoahpahusa sadi golmma Davviriikka vuođđoskuvla-vuogádagas*. Gáldu Čála nr 2/2005.
- Aksjonsforsknings-prosjektet 2004*. Sametinget i Norge/Sverige / Interreg Sápmi. 25.11.04
- Álgoálbmotjulggaštus 2007. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. Sixty – First session. Agenda item 68. Report of the Human Rights Council. 7 September 2007.*
<http://www.galdu.org>
- Andersen, Svanhild. 2002. *Innledning. Samiske landskap og Agenda 21. Kultur, næring, miljøvern og demokrati*. Dieđut nr 1, Svanhild Andersen (doaimm.), s. 5–22. Guovdageaidnu, Sámi Instituhtta.
- Balto, Asta. 1986. *Samisk barneoppdragelse og kjønns sosialisering. En studie i foreldres og andre voksnes forståelsesformer. Hovedfagsoppgave i sosialpedagogikk*. Pedagogisk forskningsinstitutt, Universitetet i Oslo.
- Balto, Asta. 1990a. Samisk barnelek i 1980-årene. Eksempler fra en barnehage. – *Tradisjon* nr. 20/90, Bergen Museum.
- Balto, Asta. 1990b. Gutter og jenter i en samisk barnehage. – *Ottar*, nr. 2/90. Tromsø Museum.
- Balto, Asta. 1991. "Ruhtagiehta" ja "Bállobiigá". Sohka bealrollat ja kontrollat sámi birra. – Gaski, Harald (doaimm.). *cafe Boddu: Essay-čoačkáldat*. Davvi Girji, Karasjohka o.s.
- Balto, Asta. 1997b. Árbevierru ja ođđa jurddašeapmi kultuvrralaš diehtosirdimis. – Balto, A. (doaimm.). *Diehtu ja gelbbolašvuohta Sámis. Sámi skuvla šaddamin*. SUFUR, Davvi Girji os.
- Balto, Asta. 1997b. Tradisjon og nytenkning i den kulturelle overføringen av kunnskap. – Balto, A. (doaimm.). *Kunnskap og kompetanse i Sápmi – en samisk skole i emning*. SUFUR, Davvi Girji os.
- Balto, Asta. 2003. *Muitalusat Sámis. Árbevirolaš bajásgeassima nana bealit*. – Heatta Eriksen, Edel (doaimm.). *Árvvut, Árvo, Viehtie, Samiske verdier*. Árvokommišuvdna/Verdikommisjonen, Norge.

- Balto, Asta Mitkijá. 2006. Traditional Sámi child-rearing in transition: Shaping a new Pedagogical Platform. – *AlterNative an International Journal of Indigenous Scholarship. The National Institute of Research Excellence in Maori Development*. University of Auckland, New Zealand ISSN 1177–1801
<http://www.maramatanga.ac.nz>
- Balto, Asta. 1997. *Sámi mánáidbajásgeassin nuppástuvvá*. Gyldendal adNotam.
- Balto, Asta. 1997. *Samisk barneoppdragelse i endring*. Gyldendal adNotam.
- Battiste, Marie. 2000 (doaimm.). Introduction; Unfolding the Lessons of Colonization. – *Reclaiming Indigenous Voice and Vision*. UBC-Press Vancouver Toronto.
- Bergstrøm, Grete Gunn. 2001. *Tradisjonell kunnskap og samisk modernitet, en studie av vilkår for tilegnelse av kunnskap i en moderne kontekst*. Hovedoppgave i samfunnsvitenskap. Institutt for pedagogikk Universitetet i Tromsø
- Berkes, Fikret. 1999. *Sacred Ecology. Traditional Ecological Knowledge and Resource Management*. Taylor & Francis. Philadelphia
- Bornstein, Anna & Spiik, Laila. 2002. *Den samiska vandringsrøsten*. Svenska forlaget.
- Burgess, Philip. 1999. *Traditional Knowledge*. A Report prepared for the Arctic Indigenous Peoples' Secretariat, Copenhagen.
- Daes, Erica-Irene, 2000. Prologue: The experience of Colonization Around the World.– Battiste, Marie (doaimm.). *Reclaiming Indigenous Voice and Vision*. UBC Press Vancouver Toronto.
- Educational Research Conference*, Kautokeino November 7th–9th 2001. Sami University College.
- Eidheim, Harald — Henriksen Georg — Mathiesen Per & Thuen Trond. 1985. Samerettsutvalget innstilling. Likeverdet, velferden og rettferdigheten. – *Nytt norsk tidsskrift* nr. 2/1985.
- Eidheim, Harald. 1992. *Stages in the development of Sami Selfhood. Working Paper. Dept. of Social Anthropology*, University of Oslo.
- Eikjok, Jorunn & Røe, Ola. 1999. *Det samiske mangfoldet. Samiske tidsbilder i det nye Tusenåret*. Multimediaprogram.
- Eikjok, Jorunn & Røe, Ola. 1999. *Sámi girjásvuotta. Sámi áigegovat ođđa jahkeduhátis*. Multimediaprográmma.
- Feldman, Allan & Atkin, Myron. 1995. *Embedding Action Research in Professional Practice*. – Noffke, Susan & Stevenson (doaimm.). *Educational Action Research. Becoming Practically Critical*. Teachers College, Colombia University. New York, London

- Feuerstein, R., Klein, P. S. & Tannenbaum, A. 1991. *Mediated Learning Experience: Theory, Research and Implication*. Tel-Aviv-London: Friends Pub. Co.
- Freire, Paulo. 1980. *De undertryktes Pædagogik*. Christian Ejlers' Forlag, København.
- Grundskolefôrordning 1994. – <http://www.riksdagen.se>
- Gullestad, Marianne. 2002. *Det norske sett med nye øyne*. Universitetsforlaget, Norge.
- Guttorm, Gunvor. 1996. *Ávkkástallat eallilan duojáriid čehppodaga skuvllas*. SA-raporta nr 2. Sámi allaskuvla, Guovdageaidnu.
- Guttorm, Gunvor. 2001. *Duoji bálgát – en studie i duodji. Kunsthåndverk som visuell erfaring hos et urfolk*. Avhandling til dr.art-graden. Det humanstiske fakultet, Institutt for kunsthistorie, Universitetet i Tromsø.
- Halvorsen, Else Marie. 2004. Kulturförståelse, kulturprocesser, identitet. – Guttorm, Gunvor & Sandven, Jostein (doaimm.). *Sløjden, minoritetene, det flerkulturelle og et internasjonalt perspektiv*.
- Heatta, Johan Daniel. 1996. ...skuvla galgá rievdaduvvot. Oahppoplánat ja sámi dárbbut. – Balto, Asta (doaimm.). *Diehtu ja gelbbolašvuohta Sámis, "sámi skuvla šaddamin"*. Davvi Girji os.
- Helander, Elina. 1996. *Sustainability in the Sami area: The X-file factor*. In: *Awakened Voice. The Return of Sami Knowledge*. Diedut 1996: 4. Nordic Sami Institute, Guovdageaidnu.
- Hirvonen, Vuokko. 1991. *Gumppe luodis Áillohažžii. Luodi sládjateorehtalaš guorahallan ja Valkeapää divttat njálmmálaš tradišuvnna joatkin*. Pro gradu-bargu, Oulu universitehtta Suoma- ja sámegiela insitituhtta. Guovvamánnu.
- Hirvonen, Vuokko. 1998. *Sámeeatnama jienat. Sápmelaš nissona bálggis girječállin*. DAT, Guovdageaidnu.
- Hirvonen, Vuokko. 2003b. *Mo sámadahttit skuvlla? Reforppma 97 evalueren*. ČálliidLágádus.
- Hirvonen, Vuokko. 2003a. (doaimm.). *Sámi skuvla plánain ja praktihkas. Mo dustet hástalusaid? Reforppma 97 evalueren*. ČálliidLágádus.
- Hoëm, Anton. 1976. *Yrkesfelle, sambygding, same eller norsk*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Hoëm, Anton. 1978. *Sosialisering. En teoretisk og empirisk modellutvikling*. Universitetsforlaget.
- Hoëm, Anton. 1996. *Árbevierumáhttu ja sámi oahpahusvuogádat. Sámi oahpahusráđi 20-jagi riikkaidgaskasaš ávvukonferánsa raporta (28.–30.08.96)*.
- Hoëm, Anton. 2001. Research Activities Concerning Sami Education in Norway: a survey. – Hirvonen, V. (doaimm.). *Sami understanding*

- and Sami education. Nordic Sami Educational Research Conference, Kautokeino Nov 7th–9th 2001. Sami University College.
- Hoëm, Anton. 2007. *Fra noaidiens verden til forskerens. Misjon, kunnskap og modernisering i sameland 1715–2007*. Insititutt for sammenlignende kulturforskning. Novus forlag, Oslo
- Høgmo, Asle. 1986. Det tredje alternativ. Barns læring av identitetsforvaltning – samisk–norske samfunn preget av identitetsskifte. – *Tidsskrift for samfunnsforskning* bd. 27, 395–416.
- Hovland, Arild. 1996. *Moderne urfolk. Samisk ungdom i bevegelse*. UNGforsk/NOVA, Cappelen Akademisk Forlag.
- Inglar, Trond. 1997. *Lærer og veileder: om pedagogiske retninger, veiledningsstrategier og veiledningsteknikker*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jávo, Anne Cecilie. 2003. *Child-rearing and child behavior problems in a Sámi population. A cross-cultural study of families with pre-school children*. Child and Adolescent Psychiatric Clinic, Karasjok.
- Jernsletten, Jorunn. 2007. Hva er hellighet i forhold til landskap? – *Bårjås. Diedalásj ájggetjala. Lulesamisk populærvitenskapelig tidsskrift*. Árran lulesamisk senter, Drag.
- Jernsletten, Nils. 1997. Sami Traditonal Terminology. – Gaski, Harald (doaimm.). *Sami Culture in a New Era*. Davvi Girji os.
- Jernsletten, Regnor. 1998. *Samebevegelsen i Norge: Ide og strategi*. Skriftserien: senter for samiske studier, no 6. Tromsø 1998 (Masterthesis in history, University of Tromsø.)
- Jernström, Elisabeth & Johansson, Henning. 1997. *Kulturen som språngbräda. Lärande i ett flerkulturellt samhälle*. Studentlitteratur, Sverige.
- Jernström, Elisabeth. 2003. En læringsteori for læring under en hat. – Nielsen, Klaus & Kvale, Steinar. *Praktikens læringslandskap. At lære gjennom arbeide*. Akademisk forlag, Danmark.
- Jernström, Elisabeth. 2004. Att vila i orkanens öga – ett lärandeögonblick i balans. – Jernström, Elisabeth & Säljö, Roger. *Lärande i arbetsliv och var dag*. Brain books, Sverige.
- Johansson, Henning. 1985. *Elevernas eller skolans kultur och samhälle? Sammanfatning av ett projekt i norra Norrbotten*. Umeå universitet, Pedagogiska institusjonen.
- Johansson, Henning. 1988. Cultures in contact as basic for equal opportunities: The Challenge og the Future. – Johansson, H., Lundgren, U.P. & Popkewitz, T.S. *Challenge future through your culture*. Luleå: CENTEC. Högskolans trykkeri.
- Joks, Solveig. 2007. *Áilu Čavge davás. Áilo sets out North*. Filbma Sámi allaskuvla/ Sámi Instituhtta.

- Joks, Solveig. 2007. *Boazodoalu máhtut áiggis áigái*. Diedut 3/2007. Sámi Instituhtta, Sámi allaskuvla.
- Keesing, Roger. 1998. *Cultural Anhtropology. A Contemporary Perspective*. (Third edition.) Holt. Rinehardt and Winston.N.Y
- Keskitalo, Jan Henry. 1997. Sami Postsecondary Education – Ideal and Realities. – Gaski, Harald (doaimm.). *Sami Culture in a New Era*. Davvi Girji os.
- Keskitalo, Jan Henry. 2003. "Sámi skuvla" ovdáneapmi ja dan báikkálaš heiveheapmi- suohkaniid ja skuvllaid plánain ja ohpaheaddjiid oaiviliid mielde. Hirvonen, Vuokko (doaimm). *Sámi skuvla plánain ja praktihkas – Mo dustet O97S hástalusaid? Kárášjohka, Čálliid Lágadus*
- Klausen, Arne Martin. 1992. *Kultur – mønster og kaos*. AdNotam Gyldendal.
- Klein, Pnina. 1989. *Formidlet læring*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Kuokkanen, Rauna. 2000. *Towards an "Indigenous Paradigm" from a Sámi Perspective*. – Canadian Journal of Native Studies, 20, 2: 411–436.
- Kuokkanen, Rauna. 2005a. Láhi and Attáldat, the philosophy of the gift and Sámi Education. – *The Australian Journal of Indigenous Education*. Volume 34, 2005.
- Kuokkanen, Rauna. 2005b. *Eamiálbmotperspektiiva dutkamis ja oahpa-husas*. Logaldallan notáhta 12.10.05 Sámi allaskuvla.
- Kvernmo, Siv & Stordahl, Vigdis. 1990. *Fra Same til akademiker, fra deltaker til observatør*. Same Medica.
- Lauhamaa, Pigma. 2003. Oahpaheamis oahppamii – sámi skuvlla oahp-pama organiseren guorahallan bargovugiid vuodul (36–53). – Hirvonen, Vuokko (doaimm.). *Sámi skuvla plánain ja praktihkas. Mo dustet hástalusaid? Reforpma 97 evalueren*. ČálliidLágadus.
- Lipka, Jerry, Gerald Mohatt & the Ciulistet Group. 1998. *Transforming the culture of schools. Yup'ik Eskimo Examples*. Lawrence Erlbaum Associates, Publisher London, New Jersey
- Minde, Henry. 2003. Assimilation of the Sami – Implementation and Consequences. – *Gáldu Čála, Journal of Indigenous Peoples Rights* no 3/2005
- Nergård, Jens-Ivar. 2006. *Den levende erfaring. En studie i samisk kunnskapstradisjon*. Cappelen akademisk forlag.
- Nergård, Vegard. 2004. *Slekt og rituellet slektskap i samiske samfunn – innspill til en psykodynamisk forståelse av sosialisering*. Avh til dr polit-graden. PFI, Det utdanningsvitenskapelige fakultet. Universitetet i Oslo.

- Nystad, Inger Marie Kristine. 2003. *Mannen mellom myte og modernitet*. Vett og Viten AS.
- Oskal, Nils. 2000. On nature and reindeer luck. – *Rangifer: Research, Management and Husbandry of Reindeer and other Northern Ungulates*, 20, 2–3, 2000.
- Oskal, Nils. 1995. *Det rette, det gode og reinlykken*. Avhandling til dr.art.-graden i filosofi. Institutt for samfunnsvitenskap. Filosofiseksjonen. UiTø.
- Pedersen, Paul & Høgmo, Asle. 2004. *Kamp, krise og forskning. Evaluering av samepolitiske tiltak i Kåfjord*. Norut Samfunnsforskning AS Rapport nr 4. 2004.
- Porsanger, Jelena. 2005. “*Bassejoga čáhci*”: *Gáldut nuortasámiid oskkoldaga birra álgoálbmotmetodologija olis*. Dr.art.-gráda dutkamuš. Romssa universitehta humanisttalaš fakultehta.
- Rönnerman, Karin. 2004. *Aktionsforskning i praktiken – erfarenheter och reflektioner*. Studentlitteratur, Sverige.
- Ruong, Israel. 1969. *Att minnas, känna och jojka – joik/Yoik*. Arnberg, Mattis & Ruong, Israel & Unsgaard, Håkan. Sveriges Radios forlag, Stockholm.
- Säljö, Roger. 2001. *Läring i sosial praksis. Et sosiokulturelt perspektiv*. Cappelen akademisk forlag.
- Sámediggi* 1997. *Utredning om samisk forskning*. Sametinget, Norge
- Sámekonvenšuvdna* 2005. *Davviriikkaid Sámekonvenšuvdna / Nordisk Samekonvensjon. Utkast fra finsk–norsk–svensk–samisk ekspertgruppe*. Oppnevnt 13 november 2002. Avgitt 26.oktober 2005. – <http://www.galdu.org>
- Sameskolforordning* 1995. – <http://www.riksdagen.se>
- Sameskolstyrelsen* 2008. – <http://www.sameskolstyrelsen.se>
- Sameskolstyrelsens skolplan 2007–2010. Dohkkehuvvon stivrras, 08–10.11. 2006
- Sametinget. Sverige* 2008. – <http://www.samediggi.se>
- Samisk utbildning mot ett helhetsperspektiv 2000* EU-prosekt, Gällivarre sameskole/Skierra førskole. Rapport fra skolan/førskolan med kommentar fra Asta Balto til Sametinget i Sverige.
- Sara, Mikkel Nils. 2000. *Áigi ja áibmu*. Sámi allaskuvla, čálaráidu, Guovdageaidnu.
- Sara, Mikkel Nils. 2003. Árbevirolaš sámi dieđut ja máhtut sámi vuodđoskuvllas (121–138). – Hirvonen, Vuokko (doaimm.). *Sámi skuvla plánain ja praktihkas. Mo dustet hástalusaid? Reforpma 97 evalueren*. ČálliidLágádus.
- Skollagen*. 1985:1100. – <http://www.riksdagen.se>

- Skolverket*. 2003. *Tillsyn av sameskolan och Sameskolstyrelsen*. Brev til Sameskolstyrelsen, Jokkmokk om Beslut 2003–09–04.
- Skolverket*. 2008. – <http://www.skolverket.se>
- Smith, Graham Hingangaroa. 2003. *Indigenous Struggle for the Transformation of Education and Schooling*. Keynote Adress to Alaskan Federation of Natives (AFN) Convention. Anchorage, Alaska, US.
- Smith, Linda Tuhiwai. 1999. *Decolonizing Methodologies. Research and Indigenous Peoples*. Zed Books Ltd. London, New York.
- Søknad til Sametinget i Norge, Sverige om Interreg Sapmi midler*. Luleå Universitet/Sámi allaskuvla, 25.11.04
- Somby, Ánde. 1999. *Rekruttering av samer til høyere utdanning og forskning. – Sin neste som seg selv. Ole D. Mjøs 60 år*. UiTø, Ravnetrykk.
- Stordahl, Vigdis. 1996. *Same i en moderne verden. Endring og kontinuitet i et samisk lokalsamfunn*. Davvi Girji os.
- Todal, Jon. 2002. *"..jos fal gáhttet gollegielat". Vitalisering av samisk språk i Noreg på 1990-talet*. Dr.grads avhandling. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Tromsø.
- Turi, Johan. [1910] 1987. *Muitalus sámiiid birra*. Aikio, Samuli ja Svonni, Mikael (doaimm.). Sámi Girjjit, Johkamohkki.
- UNESCO Report of the World Commision on Culture and Development 1995 : 211*.
- Valkeapää, Nils-Aslak. 1985. *Ruoktu Váimmus*. DAT o.s, Guovdageaidnu.
- Valkeapää, Nils-Aslak. 1988. *Beaivi, Áhčážan*. DAT o.s, Guovdageaidnu.
- Valkeapää, Nils-Aslak. 1996. *Jus gazzebiehtár bohkosivččii*. DAT o.s, Guovdageaidnu.
- Wadel, Cato. 1990. *Den samfunnsvitenskapelige konstruksjon av virkeligheten*. Seek A/S Flekkefjord, Norge.
- Ytrehus, Line A. 2001. *Beskrivelser av de andre. Etikk og politikk i forskning på etniske minoriteter. – Forestillinger om "Den andre" Images of Otherness*. Høyskoleforlaget, Norge.

Čoahkkáigeassu

Girjji vuodđun lea skuvlaovddidanbargu, mii čadahuvvui Ruota beale Sámis, 2005–2007. Sámeskuvllat Johkamohkis ja Jielleváris válde ieža iniciatiivva dutkanbirrasiguin bargat ovttas ja dalá rektorat, Gudrun Kuhmunen, Carina Sarri ja Kerstin Pittsa Omma bivde Gunilla Johanssona Luleju teknikkalaš universitehtas ja mu Sámi allaskuvllas jođihit dutkanprošeavtta nannen dihte sámi perspektiivva skuvladoaimmas. Bargo-
vuohkin válljejuvvui akšuvdnadutkanmálla, mii eaktuda, ahte dutkit ja bargit ovttas odasmahttet ja nuppástuhttet praksisa.

Váikko sámi politihka áigumuššan fargga čuohtejagi juo lea leamašan sámevuodu hukset skuvlii, de dat ii leat ollašuvvan. Ja váikko Ruota beale ja Norgga beale Sámis leat dál almmolaččat dohkkehuvvon sámi oahppoplánat mat deattuhit sámivuoda ovddideami skuvllas, de ii leat dátge dáhkidan sámi skuvlla sámi mánáide. Dutkamušat čájehit, ahte okta sivvan sáhtta leat ahte váldoservodaga kultuvra lea buori vuoimmis ja báidná sakka sámiid jurddašeami ja sámi oahpaheddjiid mentalitehta. Koloniserema váikkuhusaid sáhtta njulget dekoloniserema bokte, mii lea burgit koloniserema váikkuhusaid, oaidnit daid odđa čalmmiiguin ja veahkehit koloniserejuvvon álbmogiid gudnejahttigoahtit iežaset duogáza. Dekoloniseren doaba lea áigequovdilis ja ollu geavahuvvon álgoálbmot dutkamušain ja leage dán akšuvdnadutkamuša guovddáš doaimma, – dekoloniseret sámeskuvlavuogádaga.

Mu bargun dán dutkanprošeavttas lei čuovvut oahpaheddjiid oahppama ja sin ovddidanbargguid proseassa, ja čilget mii ja mo dat dáhpáhuvai. Buvttan ovdan maid dákkár praksisođasmahttin ja dekoloniserenbargu gáibida vai lihkestuvvá. Dutkamuš galggašii maid leat ovdamearka mii movttiidahtta sámi politihkkáriid, skuvlaeiseválddiid, skuvlarektoriid ja oahpaheaddjiioavkkuid álggahit sullasaš bargguid iežaset guovllu sámi skuvllain.

Dán mu guorahallamis boahdá ovdan, man gáibidahkes bargu lei oahpaheddjiide gávdat alcceseaset sámi doaimmalanja; sii dárbašedje dasa sihke oahpu, bagadeami ja lassi áigeresurssa. Muhto daiguin eavttuiguin lea vejolaš ovddidit sámi sisdoalu ja váldit sámi oahpahanvugiid skuvlii.

Ođas dán dutkanbarggus lea, ahte mii geahččalat konkretiseret mii sámi kultuvrralaš- ja árbevirolaš diehtu lea, makkár árbevirolaš oahpahanvuogit

gávdnojit ja mo daid sáhtta heivehit skuvlla pedagogalaš praksisii. Girjjis válddahalan oahpaheddjiid ovddidanbargguid sin ovdanbuktimiid ja ságas-tallamiid vuodul ja guorahalan, man láhkai dat ovddastit ođđa ja ođas-mahtti praksisiid sámeskuvllain. Oahpaheaddjit loktejit sámi árbevieruid pedagogihkkan, systematiserejit, analyserejit, ođastit ja heivehit daid ođđa rámmaid sisa. Dien láhkai oaidnit, mo sámi oahpaheaddjit ohppet transfor-meret kultuvraset skuvlii. Vuodu leat váldán Balto “sámi árbevirolaš bajásgeassin”, teoriijas man implementerejit praksisii. Teoriija geavatláš ávki ja doallevašvuhta bohtá ovdan praksisođasmahttiin.

Olles dutkanprošeakta čájeha ahte skuvllat eai bastte okto dákkár ovddi-deami čadáhut ja skuvlaeiseválddit, geat leat doaba- ja rápmaevttoheaddjit, fertejit aktiivvalaččat doarjut ovddidanbarggu. Sámeskuvllaid stivren dokumeanttat, lágat, plánat ja njuolggadusat galget leat sámiid iežaset hálddus ja Sámedikkiid duohkin mearridit. Váilevaš diehtu ja máhtu lágaid, konvenšuvnnaid, julggaštusaid ja ortnegiid birra, mat dorjot ja vuoigadit sámi rivttiid, lea okta stuorra hehttehus ovddideapmái. Sámi skuvlajodiheaddjit ja oahpaheaddjit dárbbášit skuvlejuvvot riektesuorggis go gártet bealuštit ja ákkastallat sámi mánáid ja ohppiid rivttiid. Maiddái eiseválddit ja politihkkárat, ležžet sii sámit dahje earát geain lea mearridanváldi, dárbbášivčče diehtit iežaset formála geatnegasvuodaid. Sii berreše maid diehtit maid koloniseren lea dagahan sámi álbmogii ja makkár hástalusaid dát buktá.

Dutkamuša bohtosiidda gullet eandalitge dán barggu teorehtalaš guora-hallamat sámi árbevirolaš ja árvomáilmmi diehtovuogádaga birra, bajás-geassinvuogádaga ja dáidda gullii ii-oinnolaš beliid birra. Hástalusson lea ain dievasmahttit sámi diehto- ja árvovuodu, hukset sámi filosofalaš vuodu sámi skuvlavuogádahkii.

Summary

The background to this book is the efforts of advancing the educational system that took place in Swedish Sami area between the years 2005 and 2007. On their own initiative, the Sami schools in Johkamohkki/Jokkmokk and Jiellevárri/Gällivare contacted the researchers requesting them to collaborate and the current headmasters Gudrun Kuhmunen, Carina Sarri and Kerstin Pittsa Omma requested Gunilla Johansson at the University of Technology in Luleå and myself at the Sami University College in Kautokeino to coordinate a research project aimed at enhancing the Sami perspective within the work of the school. The "participatory action research model" was the methodology chosen, presupposing that researchers and workers cooperate in reviewing and altering existing practices.

Even though Sami political intentions for almost a hundred years has aimed at enhancing the Sami foundation of the education system, success is still pending in this regard. And although Sami education plans and programs underlining the demand to promote the Sami perspective in schools have been approved both in the Swedish and Norwegian Sami area, this achievement has not ensured Sami schools for Sami children. These investigations show that one of the reasons could be that the culture of the dominant society is in a strong position and as such has a heavy influence on the Sami way of thinking and the mentality of Sami tutors. Through decolonisation it should be possible to rectify the influence caused by colonisation. This ought to be carried out by disclosing the results of colonisation, evaluating them with new eyes and encouraging colonized peoples to appreciate own backgrounds. The notion of decolonisation is topical and often applied in indigenous research works and thus is of paramount interest in this type of action research - decolonising the methods of Sami schooling.

My part in this research is to monitor the learning of teachers and the process of their promotional work and elucidate what happened and how it progressed. I further adduce reasons for what this kind of renewal of practice and decolonizing efforts demand in order to succeed. The research should also become an example in encouraging Sami politicians, school authorities, headmasters and teacher groups to initiate similar endeavours in Sami schools in their own area. My investigations brought to light the struggle facing teachers in finding a Sami working space; they need both

learning, advice and additional time resources. However, with these terms it will be possible to promote Sami content and bring Sami teaching methods into the schools.

A new aspect in this research is that we try to put into concrete terms what Sami cultural and traditional knowledge is, which traditional teaching methods exist and how one could incorporate these into the pedagogic practices of the school. In the book, based on tutor's efforts, presentations and discussions, I give an account of how they manage to present new and renewing practices in school situations. The teachers table Sami traditions as pedagogics, systemise, analyse, revise and adapt them into a new framework. In this fashion we see how Sami teachers learn to transform their own culture into being an intrinsic part of the school. We have based our work on Balto's theory addressed in her thesis "Sami traditional upbringing" which will be put into practice. The practical benefit and the tenability of the theory will be visible in the renewing of practices.

The entire research project shows that schools alone do not manage to accomplish this kind of progress and school authorities, being those who suggest terminology and frameworks ought to support these development efforts. Managerial documents, acts, plans and regulations for Sami schools must be controlled by the Sami themselves and the Sami parliament must hold the decision making authority. Insufficient knowledge and competence on legal aspects, conventions, declarations and systems that favour and affirm Sami rights, are considerable obstructions to progress. Sami school leaders and teachers are in need of learning about rights issues when they face tasks of defending and arguing in favour of the rights of Sami children and students. Authorities and politicians with decision making power, also, be it Sami or others, are in need of knowledge about their own formal obligations. They should further know what colonisation has inflicted on the Sami people and what challenges this fact brings forth.

Results of this research certainly include theoretical investigations on Sami inherited habits and values with regard to knowledge and upbringing systems are attached and the invisible aspects herein as well. The challenge still remains to accomplish a Sami knowledge and value basis and to build up a Sami foundation for a Sami school system.

Čuvvosat

Nr 1 Rollajuohku, dutkit/ báikkálašjodiheaddjit ja oahpaheaddjit

Forskerne:

- i hovedsak veiledende funksjon (*fascilitators*)
- veiledere i utviklingsprosessen og i kunnskapsutviklingen ved skolene
- faglig ansvarlige for aksjonsforsknings/læringsstudiet
- lenker ut til forskere, nasjonalt, internasjonalt
- nettverksbyggere lærere, forskere, skoler, universiteter
- nettverk utenfor prosjektperioden, videre arbeid eks. Uarctic, Winhec
- kulturbærere involveres
- forskningsrapporter ferdigstilles
- artikler, ferdigstilles
- forskerlogg
- Interreg rapporter
- bedømme, eksamen på ulike nivåer
- bedømme, aksjonsforskning/læring på studiet, være eksaminatorer

Lokale prosjektledere:

- lede utviklingsarbeidet ved hver skole
- ansvaret for jevnlig møter med personalet, dokumentere prosessen, gjøre loggnotater
- tett samarbeid med forskerne
- lærere, lederne er medforskere
- kontakt, samarbeid med andre involverte skoler
- kontakt med lokalsamfunnet
- deltar i aksjonsforsknings/læringsprogrammet
- presenterer forsknings-utviklingsarbeidet på konferanser, møter, seminarer
- presentere på web

Lærere:

- synliggjøre egen utviklingsprosess gjennom å formulere mål og innsatser, analysere og reflektere over resultat, logg
- inngå i arbeidslag for prosjektarbeidet
- deltar i aksjonsforsknings/læringsstudiet
- presenterer arbeidslagets arbeid på møter, seminarer, konferanser (EU –program)

Nr 2   Raporta ja oahpaheddjiid ovddidanbarggut 2005–2007, sisdoallolistu

Finnes publisert på CD-rom på Samisk høgskoles bibliotek og på Luleå Tekniska universitet på websiden: www.ltu.se/pol/d209/d223/d1455 (www.ltu.se/pol under rubriken Samisk skolutveckling).

- 1 Balto, Asta Mitkijá & Johansson, Gunilla. Rapport, “*Gal dat oahppá go stuorrula*”. *Hvordan styrke det samiske perspektivet i skolen?* Et skoleinitiert forskningsprosjekt ved to skoler/förskolor/fritidshem i svensk Sápmi.
- 2 Omma, Kerstin. *Buolvvas bulvii. Traditionell kunskapsöverföring i kalvmärkningshagen.*
- 3 Kuhmunen, Gudrun & Sarri, Carina. *Kan samisk traditionell kunskap överföras till en ny tid i den samiska förskolan, i så fall hur.*
- 4 Baer, Britt Inger, Spiik, Katarina Skum & Åstot, Margareta. *Självständighet i fokus i den kulturella överföringen.*
- 5 Jannok, Elisabeth & Tuorda Britt Inger. *Eallinbeaivi/lellembiejvve – Ett försök att nå den samiska traditionella kunskapen.*
- 6 Krigsman, Åsa. *Samisk historia – ur barnets perspektiv.*
- 7 Kristoffersson, Maria & Kuhmunen Irene. *Berättande, sång och jojk.*
- 8 Labba, Elsy & Sundberg, Åsa. *Samiska berättelser – ett pedagogiskt hjälpmedel.*

Nr 3 Filbmaráhkadus

A Gällivárre skuvla

Pittsa, Dessan & Poggats, Anna. *Iešheanalaš mánát – Dola dahket. (independent children – fire making)*

Kuhmunen, Gudrun. *Levgen – ođđa searvelatnja, (flag rising – creating new common room)*

Jannok, Elisabeth & Tuorda, Britt-Inger. *”Eallinbeaivvit” ruovttu máhttu loktet. (traditional knowledge transfer – home to school)*

Kristoffersen, Maria & Kuhmunen, Irene. *Muitalusaid bokte oahppat – klássalanja lávus, (learning by storytelling – lávvu in the classroom)*

Krigsman, Åsa. *Storyline bargovuohki – buot dáidduid váldit atnui. (Storyline metoda – use all oru sendes)*

B Johkamohki skuvla

Labba, Elsy & Sundberg, Åsa. *Muitalusat goađis – báikki olbmuid vehkiin, (storytelling – use of elders).*

Åstot, Margareta & Baer, Britt-Inger. *Min divrras ájačáhci (our highly valued springwater).*

Sarri, Carina. *Goađi áhkáid dearvvahit (greet the goddesses in goahti).*

Pirak, Inga & Knudsen, Grete. *Giellamovttiidahttin, muitalusat, lávlun ja dánssun, (language vitalizing – stories, songs and dance).*

Baer, Elin. *Iešbirgejeaddji mánát stohket (Create independency playing).*

C Oaivilat proševtta birra (comments about the project)

Lars Jonas Kemi, Sámeskuvllastivrra láhttu (*politician*)

Márke Váisanen (*mother*)

Nr 4 Jearaldagat oahpaheddjiide 2005

Kunnskaper og kompetanse hos personalet i Gällivarre og Jokkmokk sameskoler

Jeg ber dere lokalt samle inn informasjon og lage en oversikt for oss slik at vi vet hvilke forutsetninger personalet har for utviklingsarbeidet. Har utarbeidet noen spørsmål på områder som jeg synes er spesielt relevante (dette kan gjerne lages som et skjema som er lett å fylle så kan vi lage statistikk på det om vi vil):

- Hva er din stilling; ansatt som ?
- Har du formell utdanning for stillingen?
- Hvor lenge har du jobbet der som det?
- Hvilken samisk språklig kompetanse har du? Beskriv:
  - a: samisk som førstespråk, samisk som andrespråk, lært samisk som voksen, holder på å lære samisk, kan kommunisere med barna om hverdagslige hendinger, kan ikke lære noe til de som kan samisk allerede...
  - b: har du formell utdanning i samisk, på hvilket nivå, fra hvilken institusjon?
- Har du noe erfaring med skoleutvikling, utviklingsarbeid ved skolen/førskolen?
- Har du kunnskaper og kompetanser i samiske tradisjoner som du har tilegnet deg i din oppvekst?
- Har du kunnskaper og kompetanse i samisk kultur og samfunn som du har tilegnet deg
- Gjennom formelle studier? Hvilken institusjon?
- Har du studier utover det som kreves for din stilling? Hvilke?
- Og fra hvilken institusjon?

(Balto, Asta Mitkija 30.10.05)

Nr 5 Sághostallamii bagadus (mars 2006 AB)

Lærere og ansatte v/samisk førskole, skole i Gallivarre og i Jokkmokk

Deltakelse i prosjektet “gal dat oahppá go stuorraola”:

Dato:

Navn:

Alder:

Ansatt som:

A) STUDIET; FLERKULTURELL FORSTÅELSE, DEKOLO- NIALISERING, AKSJONSLÆRING OG FORSKNING

1. Hvor mange samlinger har du deltatt på? Starten i Luleå i 2004 i forprosjektet.
2. Hvordan har samlingene fungert for deg? Hva husker du best? Hvorfor tror du at husker du det?
3. Har studiet tilført deg kunnskaper som du har savnet i din utdanning, eller i din jobb på sameskolen? Hvilke?

4. Litteraturen i studiet; har du fått lest artikler og bøker? Har det vært nyttig, relevant for deg? Eller har det vært tungt?
5. Vi har 3 redskaper for det vitenskapelige arbeidet; logg boka, veiledningen (både forskerne, rektorene og medkolleger) og observasjonene. Hvordan har disse fungert for deg?
6. Hva har du selv tilført studiet og de andre deltakerne?

B) ENDRING AV DIN EGEN OG SKOLENS PRAKSIS

1. Har din praksis i jobben forandret seg? Gi par eksempler på hvordan du løste aktivitetene før og hvordan du gjør det nå.
2. Har du forandret syn, attityd på det du holder på med i jobben din? Er endringen en forbedring? Hva eller hvem har påvirket deg mest?
3. Har dette prosjektet forandret noe av samtalen mellom kolleger hos dere? I tilfelle, hvordan?
4. Har du vært engstelig for at det samiske tar for mye oppmerksomhet fra skolefagene forøvrig, fra arbeidet med nasjonale prøver o.l.?
5. Hvordan er forholdet til elevenes hjem og familie? Har det endret seg i løpet av prosjekt tiden? Hvordan, mer kontakt eller
6. Lokale ressurspersoner (*elders*), brukes dem? Har det endret seg?
7. Har prosjektet bidratt til mer interesse for samiskhet? Hvordan snakker man om det? På skolen, blant foreldrene, hjemme hos deg, blant slektninger og i lokalsamfunnet?
8. Snakker du med svenske kolleger om dette prosjektet? Hvis ja, hvordan reagerer de på det? Er det nyttig for deg å få kjennskap til deres syn på samisk praksis?

C) ELEVENES LÆRELYST OG TRIVSEL

1. Et av våre sentrale mål for prosjektet er å øke elevenes lærelyst og trivsel, hvordan vil du vurdere om det er oppnådd?
2. Hvilke observasjoner har du på det? Elevenes egne utsagn og vurderinger?

- D) ANVENDE DET DU HAR LÆRT I DITT VIDERE ARBEID
1. Har prosjektet betydning for ditt videre arbeid, hvordan?
  2. Hva har vært hindringer i å nå de mål vi har satt for prosjektet?
  3. Kan du tenke deg å være kollega-veileder for andre på din skole eller på andre samiske skoler i Sverige eller Norge for den saks skyld?
  4. Kan du tenke deg utfra erfaringene med ditt eget prosjekt å lage en lærerveiledning til andre samiske lærere?
  5. Kan du skrive 3 punkter om det du har lært, som har gjort at praksis er endret, nye rutiner, systemer, strategier eller nye arbeidsmåter? Er det kunnskap som er overførbar til nye situasjoner?
  6. Hva synes du er det viktigste dette prosjektet har tilført skolesamfunnet og det samiske og svenske lokalsamfunnet?

Váisanen, váhnen

Nr 6 Loggagirji

Riktlinjer för loggbok

Status: Loggboken ses som arbetsmaterial. Loggboken är tillgänglig för forskarna i projektet och de lokal projektledarna
Loggboken samlas in kontinuerligt för bearbetning
Texterna kan skrivas på svenska, samiska, norska
Loggboken tillhör den enskilde efter projektperioden
Lärarna för loggbok enligt sid 10
Rektorerna för skriver mer om helheter

Loggbok – hur jag skriver i den

Dag:

Aktivitet: Syfte/Mål:

Beskrivning:

Reflektion/Analys: ("in action, on action")

Hur främjar det barnets/barnens lust att lära?

Hur stärker det den samiska identiteten?

Hur går vi vidare?

Hur reviderar vi vårt arbete?

Nr 7 **Girjalášvuolta ohppui kulturáddejupmi, dekoloniseren, akšuvdnadutkan ja -oahppan**

- Balto, Asta. notat 2002. *Kultur og identitet – grunnleggende begreper*
- Balto, Asta. 1997. *Samisk barneoppdragelse i endring. Sami manaidbajasgeassin nuppastuvva*. Gyldendal adNotam, Norge. (155s.)
- Battiste, Marie. 2000. (doaimm.). *Introduction; Unfolding the Lessons of Colonization. – Reclaiming Indigenous Voice and Vision*. UBC Press Vancouver Toronto.
- Hirvonen, Vuokko. 2004. *Sami Culture and the School. Reflection by Sami Teachers and the Realization of the Sami School*. CalliidLagus.
- Høgmo, Asle. 1986. Det tredje alternativ. Barns læring av identitetsforvaltning i samisk-norske samfunn preget av identitetsskifte. – *Tidsskrift for samfunnsforskning* bd. 27, 395–416 (21 s.)
- Kuokkanen, Rauna. 2000. *Towards an “Indigenous Paradigm” from a Sámi Perspective*. Canadian Journal of Native Studies, 20, 2: 411–436. (25 s.)
- Kvernmo, Siv & Stordahl, Vigdis. 1990. *Fra Same til akademiker, fra deltaker til observatør*. – Same Medica. (6 s.)
- Noffke, Susan. 1995. *Educational Action Research. Becoming Practically Critical*.
- Rönnerman, Karin. 2004. *Aktionsforskning i praktiken – erfarenheter och reflektioner*. Studentlitteratur.
- Smith, Linda Tuhiwai. 1999. *Decolonizing Methodologies. Research and Indigenous Peoples*. Zed Books Ltd. London, New York. (s. 142–161).
- Wenger, Etienne. 1998. *Communities of Practice. Learning, Meaning and Identity*. Cambridge University Press.
- Ytrehus, Line A. 2001. (doaimm.). *Beskrivelser av de andre. Etikk og politikk i forskning på etniske minoriteter – Forestillinger om "Den andre" Images of Otherness*. Høyskoleforlaget, Norge (s. 218–243).